

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Милан Борђевић, Фрања Пејриновић, Александар Лукић, Ивана Димић, Славко Јендричко, Кристијан Шрајбмилер, Борис Лазић, Зоран Б. Ивановић **ОГЛЕДИ:** *Михаил Ејшџејн, Борис Парамонов, Радослав Војводић*

СВЕДОЧАНСТВА: *Предраг Пийер, Веселин Маџовић, Славко Гордић, Данило Н. Басџа, Иван Неџриџорац, Горан Бабић, Марина Куреџевић, Радмила Маринковић, Милоје Пејровић* **КРИТИКА:** *Владеџа Јероџић, Драган Недељковић, Мило Ломџар, Милеџа Аћимовић Ивков, Љиљана Пеџикан-Љуџићановић, Мирољуб М. Сџојановић, Горан Максимовић, Јелка Ређеј, Александар Б. Лаковић, Бранислава Васић-Ракочевић, Милица Јефџимијевић-Лилић, Добривоје Сџанојевић*

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Лейојиса Мајице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредништво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредништва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.yu
Интернет адреса: www.maticasrpska.org.yu

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 183

Децембар 2007

Књ. 480, св. 6

САДРЖАЈ

Милан Ђорђевић, <i>Удес</i>	933
Фрања Петриновић, <i>Ситуација и оживљци</i>	940
Александар Лукић, <i>Немушћи језик</i>	948
Ивана Димић, <i>Појис имовине</i>	957
Славко Јендричко, <i>Тврд настуй</i>	960
Кристијан Шрајбмилер, <i>Моје сасвим нормално усрано дејиньсїво</i>	963
Борис Лазић, <i>Сам</i>	971
Зоран Б. Ивановић, <i>Лейшир</i>	972

ОГЛЕДИ

Михаил Епштејн, <i>Стереоеџика: двојностї врлина и дијамантско-злаїно љавило</i>	983
Борис Парамонов, <i>„Доктор Живаго”: љромашај као љријумф</i>	994
Радослав Војводић, <i>Ђилас у Њеџошевој љраїњњи</i>	1002

СВЕДОЧАНСТВА

Предраг Пипер, <i>Срїски језик и срїско љисмо у Црној Гори у свеїлу језичкоџ законодавсїва</i>	1023
Веселин Матовић, <i>Између хљеба и језика — без обоје</i>	1034
Славко Гордић, <i>Чињенице и вредностїи</i>	1045
Данило Н. Баста, <i>Персонализована истїорија срїскоџ народа</i>	1049
Иван Негришорац, <i>Авангарда је већ љосїтала љтрадиција</i>	1054
Горан Бабић, <i>Сїоредни љлавни људи</i>	1059
Одсек за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, <i>О будуњностїи националних научних дисциїлина</i>	1063
Марина Курешевић, <i>Вукашиново јеванђеље — рани сїоменик срїске љисменостїи с краја 12. века</i>	1069
Милоје Петровић, <i>Феномен своџ оїсїтанка срїсїво дуџује својој средњовековној књижевностїи (Разговор са Радмилом Маринковић)</i>	1075

КРИТИКА

Владета Јеротић, <i>Како ћраћим „Рајске изреке” Миодраћа Павловића</i> (Миодраг Павловић, <i>Рајске изреке</i>)	1093
Драган Недељковић, <i>Роман о сћарењу</i> (Добрица Ђосић, <i>Време власти</i> , књига друга)	1096
Мило Ломпар, <i>О еклекћичком духу</i> (Јован Попов, <i>Чићања неизвесности</i>)	1110
Милета Аћимовић Ивков, <i>Сћварности, искуство и ћесма</i> (Ласло Блашковић, <i>Жене ћисаца</i>)	1117
Љиљана Пешикан-Љуштановић, <i>„Јадне, узвишене лућалице”</i> (Весна Језеркић и Светислав Јованов, <i>Предсмрћна младост. Антологија најновије срћске драме (1995—2005)</i> , I део; <i>Историја & илузија. Антологија најновије срћске драме (1995—2005)</i> , II део.	1120
Мирољуб М. Стојановић, <i>Звук као ћрамера ћесме</i> (Добривоје Јевтић, <i>Парабола о звону</i>)	1124
Горан Максимовић, <i>Велики мозаик срћског реализма</i> (Живомир Младеновић, <i>Срћски реалисти</i>)	1132
Јелка Рећеп, <i>Нови ћревод Констанћиновог жићија</i> (Константин Филозоф, <i>Живоћ Стефана Лазаревића, десћоћа срћскога</i>)	1137
Александар Б. Лаковић, <i>Међу корицама ћородичног албума</i> (Стана Динић-Скочајић, <i>Ноћ у ћолом врћу</i>)	1140
Бранислава Васић-Ракочевић, <i>Остеров лавиринћ</i> (Пол Остер, <i>Пућовања у скрићоријум</i>)	1143
Милица Јефтимијевић-Лилић, <i>Хићостазирање времена</i> (Жарко Аћимовић, <i>Слућајући ћрајање</i>)	1146
Добривоје Станојевић, <i>Карћање са судбином</i> (Бранислав Јевтић, <i>Мандрагора на орфанелу</i>)	1148
Бранислав Карановић, <i>Аућори Лейоћиса</i>	1151

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ • ДЕЦЕМБАР 2007

МИЛАН БОРЂЕВИЋ

УДЕС

БОРИ СЕ!

Лабуду Драгићу

*Бори се, бори се, кажу ми.
Бори се, мада те њеку ране,
лоше нас чујеш и не ходаш,
мада ти се у глави јако врти
од слабости и зуји у твојем уху.
Бори се, животи у теби тиња.
Ви ћете ми бац гласно рећи.
Не, нисам бела нежности иња
већ она циклава животи крви.
Још увек јуно ствари желим.
Бори се, кажем самоме себи.
Преврћем се у своје кревету.
Гњечим постољу, једем хлеб,
пијем чај али и тешико гућам,
уђризавши се до крви и меса.
Борим се и полако одлазим
од грозног тренућка удеса
сред родног града, на улици.
Ближим се негдашњем себи
мада то никад више нећу бићи.
Вероватно сам сличан тици
што подиже сломљено крило
јер ипак би одавде да полети.
Да измакне мраку и грозници.
Да лебди у небеској лавети.*

ЗНАЛАЦ

Онда када сам чишао нешто њежово,
осећао сам бибаво море иза тих речи.
Буру, таласање лаветирила и алги мирис.
Он је писац који сада не живи у Београду.
А пријатељство са њим обогаћивало ме је,
оштимало од ништавила с којим сам се борио.
Ипак, нега знам, ето, и као великога зналца.
Зналца тајне вина, марашиине, малвазије,
ојорости жуљаја и сјајања вина са телом.
Јер вино и виногради ничу из неке земље,
црвенице, црнице, пскуше или оне тавне,
ошљиве, мирисаве, најољене, обасијане.
Он ме је посешио у болници и помогао ми.
Причао ми је о жалости, вину, наздрављању.
Да, он ми је пријатељ али умало да одем.
И замало да се са свемоћницом изгубим.
Замало да ме усвоји важна зосођа Смрт.
Но, ошадох овде баш људски несавршен.
Гледам само, посмајрам овај свет, гледам
и речима покушавам овако да пријатељујем
са својим далеким пријатељем знацем.
Можда ћу биши злуви сшарац, можда и дим.
Али, да, сећам се шебе, Драгане Великићу,
као познаваоца ја ћу несавршене сшхове
ове песме, ошости, завршиши управо овим.
Иако знам, врло добро знам, заједно ћемо
једном ошши жуљаје шлемениших вина.
Ми смо људи свешлости, радости, пријатељу,
а не шуробна бића оних најерознијих шмина.

ВРШАЦ

У шеби су лепо и мир сшарога града,
града што га осећам као свој сада.
У том граду шражим шебе, Сшерија,
и швоје Нишша као да је у ваздуху
бајно зеленило или шамна мштерија
и шуморење што ми ошјаје у слуху.
Драге су ми швоје улице али и шаме,
куће и парк са својим живим шјајнама.
Твој Поју не срећох у војвођанском

него једном у овом ашару београдском.
У књижари на Теразијама, граде мили,
да ипак знаш, благо смо се сударили,
узимајући неке књиже на француском.
Врашћу ти се после удеса ножне косици,
после несреће што ми се изненада десила.
Ојети ћемо се сресати сред појле светлости.
Ти, овде, дуђорочан а ја баш ипак крајковек,
заслепљен и зашомљен блеском охолосици.
А обојица на чудном свету ипак само жосици.
Ти са мношћивом кућа и шрџова а ја само човек
који далеко, далеко од мржњи и окруносци
полако, полако уз пашће шроши живојни век.

РЕЧИ И СТВАРИ

Војиславу Карановићу

Колико су, колико ове речи баш далеко
од свих данашњих ваших и мојих ствари?
Колико су од сјања мој живоји далеко,
колико од стварних људских догађања?
Од јаким живојиња и озеленелој грања?
И пламена вајре, која јако букти или пшња?
Од лепњих врућинчина и јушарњих свежина?
А колико су, колико далеко од свежа онога
што ме сигурно, поуздано али полако лечи,
од свих радосци, чекања да ми оздрави нога,
од очајања и од ванредној неба нашеј Бога?
Али волим хиљаде људских реченица и речи.
Тим речима градим светле или најбеље куће,
и оне црвене домове у којима је мудро ћушати.
Ћушљив иу сшанујем као фосфорно ускрснуће.
Речима клизим, бродим, половим и пушјуем
као измишљеним а заправо живим водама,
вечним водама нашеј својшћеј океана,
морима, језерима или набујалим рекама.
Волим нейоновљивосци чулносци и пламена
као што волим најживље и врло јарке боје,
црвену мяса или наранџашу поморанџе,
оне мешане и густе боје као зелена хвоје.
Од онога што сам био још увек сам далеко.
Моје шело у пошћељи чека као да није моје.

И бори се, јер може да се увуче меко, меко
 кроз закључана вратића онога данас и јуче.
 И њо њим вратићима лућа ње јауче као неко
 ко мисли да викањем може све да отвори.
 Или изиграва неваљало куче њио лаје јако,
 а верује да се њако њрођив зађвореносћи бори.
 Само сам укрђићање крви и њелесних болова,
 куцање сађа и она вађра њио још једина гођи.
 Али бащ бих волео да сам океанска бела бова.
 Да њлуђам над рибом која њливањем гођори
 води њио њеном мрмори у њелу океана брађи.
 Волео бих да сам рзање и гођођ црнођ ађа.
 Знам, речи су од сђварносћи веома далеко
 као њрођицање времена од ођкуцаја сађа,
 као ођђрина леда од белине њамука њлахђе
 њио на њосђељи лежи и сђава њођло и меко
 без урлика, без њрђавих чизама окруђнођ бађа
 и зверова њио иза њебе веђ ођладнеле дахђе.

МЕСЕЦ

Душку Новаковићу

Гледам го нођу кроз њрозор собе.
 Видим го између гођана јеље и леске.
 Сђођи на црном њасђељу нашеђ неба,
 сребри њуђ где леђе њуђнички авиони.
 Сеђам се њроцловековних сђихова
 Милана Ракића: „Тај ођромни месец
 лимунове боје њио као авеђ
 лућа над гођама нађим...”
 То каже класик а ја мислим на свеђ,
 на њођло вече и њврде сочне њлодове.
 Боје су Месецу крв зрелођ гођеђфруђа.
 Да, али и многођ другођ јужнођа вођа.
 Или онођ њио сђава у цеђовима кађуђа.
 Сеђам се црвенођ јагођа и белођ дуда.
 А онда, Душко, до мене, еђо, долуђа
 оно њвоје, њођуђ осуде Сђрацнођ суда:
 „Кад Нил Армсђронђ, у доскоку
 сђођалама раздевичава Месец!”
 И сеђим се слика америчких асђронауђа
 које су нам донеђе у домове и нађем оку.

И показују да се по Месецу скакуће, лута.
 Чинећи га обичним да нам не личи на снове.
 То беше кад се рошавости претворила у несак.
 Огромни и тустии Месец светле лимунове боје
 имаће боју неска уместио прозрачнога сребра
 или млека а око њега мракови ће да се роје.
 Млечнобело и жуто на небу и неким сликама,
 то су му боје, ту је и светло олово саблаци,
 што човека подсећа на челик оштрице ножа
 и за нас тојлокрвне људе слично је најасии.
 И као да долази из мрака најокружнијих лоза.
 А кад нам несник Слободан Зубановић каже
 у несми: „Једино Месец није шражио помоћ”,
 мислим, чиме се смрти хране глад да ушаже.
 Док Месец све сребри и белим соком маже.
 Његов сјај је као на небу-броду хриа снасти.
 Он је облост и овал који најуштајући често
 небеско лежло са свога шрона појуш неона
 озарује поноћ, узљенисано и чврсто место.
 А то једино је што ми остјаје после моћ дана
 цейаноћ као комад чистоћ и мекоћ картона.
 Или боље: згњеченоћ појуш баченоћ куртона.

ТОПЧИДЕРСКО БРДО

Слободану Зубановићу

Поћи од ваири о којима говори несник Ракић:
 „... и, ко око које се ошвара
 засветле ваири с Тойчидерског брда.”
 И преко тојчидерских шетињи несника Павловића
 када каже: „Не верујем више да нас негде
 другачија очекује стварности
 у којој Тойчидерско брдо
 неокрњено стоји...”, па до ваири у башиама
 којих се данас, ево, помало сећам баш и ја.
 Све је то шек пейелава прошлости, машиарија,
 зашворена и закојана у посебним урнама.
 Све је то за оживљавање сочним речима и
 реченицама.
 И брдо је Београд и његово лето, мој Дорћолче,
 и зима.

Али урасло је у зеленило и жбуње, ојерважено сџаблима
и ѓрекривено јеламa и боровима, шумским ѓаволима
као ѓрацином и брацином вреће у ѓродавницама.
Брдо би да се оѓгрђе од мрака асфалиа и беѓона
и свежа о чему ѓи, Слободане, ѓеваш на Дорћолу.
Али узалуд јер ово брдо ѓрича исѓу гѓрадску ѓричу.
Причу ѓреѓуних конѓејнера, кафића и сѓаклених чаѓа,
ѓричу црних ѓласѓичних кеса, дисконѓа, хлеба и млека,
ѓразних флаѓа, ѓричу ѓаса луѓалица и гѓладних мачака
и оѓѓадака које ѓкрочи она сребрнина ѓунога месеца
али и олујина, веома бесна, и јека гласна и силно јака.
Да, на брду има легенди али и сѓарих и нових мѓѓова
који нам баѓи гласно гѓворе о великој и највећој моћи.
Но, мени је уважена гѓсѓођа Моћ иѓак веома далека.
Ближе су ми нежне ѓриче о крви самоће и ѓами ноћи.
Прича о Моћи ѓреба да је дрска а не да је крхка ѓрска
већ више као кафе сред млека ѓа моје речи о Моћи
ѓреба крај вруће ѓриче да буду и гѓсѓођу да додирују.
И са ѓричама да се иѓрају, лудирају и само да лудују
као да су ѓриче дивље живоѓиње које ѓреба да дресирају.
Поѓом ѓреба да мирују као на сѓаклу ѓрозора крзно-иње
или у ѓиѓкој млаки сѓокојне и ѓовљене гѓсѓођице свиње.
А гѓсѓођа Моћ на брду се шеѓури док ѓени ѓраѓиоци
размиѓљају о вечносѓи или све нас само ѓрују, ѓрују,
сѓојећи на врху или на некој јако сѓрмој клисури.

СТАЊЕ СТВАРИ

Да, нагљув сам и, ево, једва, једва гѓворим.
Наравно, не ходам, а имам ране и болове.
Лежим и ниѓѓа не сањам а рођаци, ѓријаѓељи,
блиски ѓуди мало ми личе на добар и леѓи сан.
Иѓак сам изблица уѓознао ону гѓсѓођу Смрѓ.
Ма, ѓубазно сам јој рекао: „О, добар вам дан!”
Лежао сам у ѓок соби неколико дана у коми.
Али ѓој гѓсѓођи никако не желим да се враѓим
мада ме се сигурно баѓи много, много ужелела.
Драги ѓријаѓељу, жив сам, ево, иѓак сам жив.
А у ѓој живосѓи у мени ѓихо гѓори, јасно ѓиња
само један једини мањи бели али живи ѓламен.
Можда гѓа зову нада, а можда некако другачије.
Ма, бољи је од моћног гѓсѓођиног ниѓѓавила
и болничких ѓаѓињи, крварења и ѓелесних мука.

Тај њламен њиња и њомало ми осветљава њуњ.
Пуњ ка ходању кроз њраву, шуме и зеленила,
ка додиривању рукама белуњака или њеска,
сињне бесмрњности близу живоња и радосњи,
њуњ ка ѓледању воде језера, мора или река
и слушању њоѓ влажноѓ ѓвора вечности.

ЧЕМУ „БОЛНИЧКИ ЗАПИСИ”

Чему ови „Болнички записи”? Које ли њребају
да ме овакви, јадни, несаврњени а, ењо, искрени,
једноѓа дана на ову садашњу слабосњ подсећају?
То су једносњавне речи о расњрњеној црној њени.
То су исѓовесњи из овоѓ чудовињноѓ ми времена,
из доба њелесне нињњавности и близине нињњавила.
То су оне речи њњо немају чврњину белоѓа камена.
Можда њако, само зањисујуњи, бежим, бежим од њебе
и ближим се слабосњима, оном њњо је нежна свила,
о, свемоћна њњо ме носињ у вечно и најоѓавније.
Можда сам само некакво већ онемоћало жѓебе.
Можда бежим у њвоје ужасно небо, а надајуњи се
да ћу ње ињак у њњо даљој будућности и њњо касније
њоново сресњи да би ме однела њуњ своје бесњраѓије.

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ

СИТУАЦИЈА И ОЖИЉЦИ (Дневник једне љубави)

Да, много тога је старинског у њеном изгледу, у њеном начину говора. Не само због вокала које је пажљиво и предано растезала. Кад подигне поглед са шоље кафе, коју сваког преподнева лагано испија у монденој посластичарници која у њој, поред сијасет других ствари, изазива неутаживу одбојност, намести уста као да би желела неком стварном и озбиљном саговорнику да каже, на начин тако старински, како има част да прича са удовом благопочившег Константина, некадашњег заменика секретара Самоуправне интересне заједнице за васпитање и образовање.

Мада зна врло добро да није тако. Нити је Константин благопочивши, нити је она удова. Мада би највише волела да је тако, да га је отерала у гроб или убила. Зна да ће свако рећи, не можеш неког да убијеш а да прођеш некажњено, да без последица мирно испијаш преподневне кафе у центру града. Нема сумње, Константин је заслужио да га она, баш она и нико други, сопственом осветничком руком убије. Међутим, није. Осим неколико пута, на различите начине, у сновима током спарних и неподношљивих летњих ноћи. И што је као врхунац властите домишљатости, када је у питању осветољубивост, успела да у новинама, тих година када у *Дневнику* владаше степен неподношљиве конфузије, огласи четрдесетодневни помен. Нека почива у миру, ђаво га однео.

А и какав би то живот био да њен супруг Константин није благопочивши, као да неком говори нападно се осмехујући. Те речи, као и многе које говори, одавно звуче као цитат. За поверовати је да и јесу.

Уколико би је неко у овом тренутку, у том светом часу испијања преподневне кафе, пребирања по ситнишу у новча-

нику успомена, сасвим узгред, не очекујући ни одговор, запитао како живи, петнаест година усамљена и утучена, вероватно би одговорила: срећно. И вероватно би јој лице прекрио загонетни осмех. А када би неко у том квизу женских новинских страница пожелео додатни одговор на питање шта за њу представља коначну срећу, она чак не би ни покушала да одговори било шта друго, осим да укаже на таличне околности како се отарасила Константина. Можда ту срећу квари тек ситница, то што га није својом руком докрајчила. Тог бедника, тог кафанског подводача, Константина.

Мирише ли то, помало загорело, на неки случај? Ако и постоји, њен случај би свакако требало да буде налик на многе, да није неке готово језовите особености, коју свако мора осетити уколико дуже задржи поглед на њеном лицу. Узроке промена и преображаја неких особа најлакше је приписати богатству које свашта учини од човека, или несрећи, удару судбинских прелома и трауматичном искуству. Обично кажу да је љубав та која претвара вештице у виле, а звери у анђеле. Неке сенке неприметних ожиљака су на њеном лицу сасвим друге природе. Баштина неких других ситуација. И док устаје и скупља новчанице са стола потајно се огледа у помало мутном огледалу и као да бива све утученија сазнањем како дани који долазе претећи почињу да љуште слој по слој некадашње позлате.

Ево је на улици, окупаној преподневним сунцем и жагором. Све је ту, зграда Српског народног позоришта, клупе, попуцале мермерне плоче, голубови који скупљају мрвице пензионерске раскоши и аутобуска станица за Детелинару. Бука саобраћаја, знани градски пејзаж. Све је ту само нема оних њених чврстих младалачких корака, као што и нема жуте цигле којом беше поплочана некадашња Јеврејска улица. Да, људи су ту, само што врло брзо мењају одећу, бар за њен укус. Много је различите одеће, стилова и боја које више нису у моди, сигурна је, као да је неко покупио одбачена крила лептира.

Ево је на улици и поново, као и сваког преподнева почиње своју пловидбу кроз лаву и магму живота попут какве помало дотрајале барке на непрозирној пучини. Види се да је испуњена час љубављу, час усхићењем, а убрзо затим сажаљењем, па мржњом према себи, оној некадашњој двадесетогодишњакињи или тридесетогодишњакињи. Све се види, ма колико она то прикривала маском осмеха и одлучним, готово војничким кораком.

Дуга је прича о томе како је у њеним очима остао заувек заробљен рани младалачки портрет. Толико дуга да делује готово отужно. Данашња фотографија сасвим јасно показује до-

маћицу која се убрзано приближава шездесетим годинама. Сасвим је очекивано да свако, без обзира на њен не мали труд, може на цртама њезина лица прочитати безвољност и огорченост. Празнину духа коју је наметнуо живот у зградама радничког предграђа, ону исту солитерску празнину која се, највероватније, налази код свих станарки, њених комшиница у тој већ помало запуштеној згради. Било би сасвим у реду да са извесном нежношћу пристане на природан след ствари, да помирена, штоно кажу, са судбином чисти достојанствено позлату својих преосталих дана. Било би сасвим у реду када би било могућно и када би се коцкице њена живота слагале према очекивању.

Али, много је разлога да све буде другачије. Пре свега, она је новосадска домаћица, што је од превелике важности, јер као и сви становници новосадских сокака и булевара, задржала је у сећању непревреле сеоске успомене, увек тако свеже и нетакнуте. Довољно је и једном, из прикрајка, видети њено опхођење према бабама на Рибљој пијаци, њен презрив поглед упућен старцима који кријући се иза пијачних тезги испијају прве напрстке ракије. А завиривање у оближњу месару измамало би саучесничке сузе за месара који је изложен вербалној тортури њене супериорне моћи у препознавању ситних крађа и закидања на ваги. О ценкању и цепидлачењу у одмеравању и последњег заосталог грама не вреди трошити речи.

Треба је чути, заиста послушати ту пуноћу гласа, када прича о свом детињству, сећајући се те дирљиве сеоске породице и осетити мелодију готово религиозног страхопоштовања. Рецимо, како је одрасла у пристојној и угледној породици, у близини општинског градића. Како је њен отац био трговац који је поседовао властиту трговину, до врха напуњену разноврсном робом. Како је детињство провела над књигом. А родитељи, ето, одавно нису живи. Трговина сада припада брату, који је пуно старији од ње. Озбиљан и уздржан човек. Spreман увек да јој помогне, да се радује њеном градском успону и успеху. Боже, свако његово јављање, у њој пробуди дирљивост. Без обзира на његову проблематичну жену која ју је истерала из куће тврдећи да је болесна и да је треба стрпати у лудару. Алапача грозна, не види даље од властита носа.

Зар да се узбуђује због те његове алапаче, због проблематичних прича чије остатке, попут више пута испране пређе, проналази по степеницама, у трговинама или на аутобуским стајалиштима? Зар је вредно помена? Улице су препуне проблематичних прича, када би обраћала пажњу на вране што злослутно гракћу, корака једног не би успела да направи. Нека она само препричава, коме год хоће, како је њена већ помало

излапела мајка тврдила да је она необуздана особа са великим језиком. Као да је дужина језика мерило било чега. Јасно је, сви имају право да препознају у њој оно чега се и сами највише плаше, своју властиту ружноћу и огољеност. Као да она не зна са којим подацима они располажу. Без обзира што ти подаци, само подаци а не чињенице, стварају нешто другачију слику од оне на којој себе види постављену, што сликају њен другачији портрет.

Наравно, ако је веровати њиховим причама, на том портрету је жена која никад није довршила своје образовање. Која је искључиво читала љубавне романе. Која је одувек без посла. Без породице. Без супруга. Која је стварала огромне проблеме где год би се појавила. Која је агресивна. И која се у животу креће између екстремних одлука.

Нека, она је знала оно што је знала и тог готово челично-сивог зимског јутра, кад је прозорска окна засула ледена киша. Још увек је успевала да види оно што је видела тог читавог дана: храбру, младу, одважну осамнаестогодишњакињу која вози стари очев бицикл по замрзнутим путевима сеоског атара. Која полусмрзнута куца на врата изнајмљене Константинове собице. Која се упркос свему смеје видећи страх и неверицу у његовим очима. А чинило јој се да је само пре неколико дана све то учинила. Просула чај у малој сивој кухињи, оставила лонац на сто и испраћена погледом духом одсутне мајке истрчала у двориште навлачећи на брзину очеву капу и кабаницу. И кренула. Више није бринула да ли је у чај сипала со или превелику количину шећера. И то што никада није ни покушала да управља бициклом јер схватила је да има нешто много јаче од мануелних знања. Да баре по сеоским путевима не представљају никакву препреку. Да тридесетак километара у кратком зимском дану није највећа опасност.

Све пада у воду, у тај блатни сеоски пут. Све. Учинила је то из љубави, ма шта год тврдили други који су видели њену тврдоглаву хировитост, лудост лене сеоске девојчуре. Јер љубав тако делује. Прикрада се, шчепа вас пре него што се освестите, а после тога немогуће је учинити било шта друго. Ако је веровати књигама које је читала за летњих дана, скривена од прекорних погледа. Кад љубав неког обузме збрише све остало. И не једеш и не пијеш. Само уздишеш. И чиниш чуда. Или бар тако тврде књиге.

Чега се могла сада сећати, овде на аутобуској станици уз скрипу аутомобила, из тих првих недеља жељеног живота са Константином, из тих љубавних ружичастих мехура заноса? Нажалост, најјасније памти тескобу. Тескобност која је претила да је угуши. Све ју је разочарало, не само он, већ и оно што

се догађало. Оно што се одиграло у мраку и о чему и данас не жели говорити. Ко би иоле разуман живео окован ланцима тескобе, ко не би био угушен? Није могла дуго крити, то би је појело, прождрло изнутра. То безнађе, тај раскорак.

Вреди ли уопште да то некоме каже? Мора да је то ђубре од човека увек мислило да су речи обична прашина која се таложи по намештају, отисци блатњавих ципела, просуто пиво по столу, нешто што се тако лако уклони, једноставно обрише и не оставља никакве трагове. Нека реч која је у њеној глави одзвањала данима, рецимо љубав или срећа, за њега је представљала тек кап просуте ракије коју је са стола брисао марамицом. Ех.

Уосталом, сада и себи може да призна, сваког дана је потајно беснела због његових недостатака. Како ју је само нервирала његова глупа затуцаност и ригидност. Затим, ничим проузрокована опрезност и сумња у погледу свега што му је било непознато. Начин говора, нека притворна уљкавост која је клизила по ивицима полуотворених уста. Његово буквално и готово увек погрешно тумачење ствари и болесна навика да о свему доноси суд. Његова неспособност да разуме друге, ограниченост, шкртост. И могла би до вечери, на тој аутобуској станици, ређати његове мане које су нужно, попут сложених бетонских плоча, водиле ка коначном циљу. Потпуној неподношљивости.

Њено девојаштво јој се не чини тако далеким, таман посла, то није неко удаљено време, избледело попут сувог цвећа. И сада још чује језичку мелодију романсираних неузвраћених љубави, ах, вај, срдашце, судба моја, нежна устрепталост. И само због те мелодије, тог додира њених најтананијих струна није могла да дозволи да јој то ђубре од Константина уради оно исто што мушкарци одувек раде женама. Да он маршира по тротоару шупље таштине, стиче ордење испразних кафанских признања, а да она код куће ствари изнова доводи у ред. Е, не може, зарад те вечне мелодије. И зато га је убила.

Међутим, Нови Сад је решето. Решето које сеје пlevу и туђе животе. Град је препун фарбаних риђокосих, црвенокосих, плавих, кестењастих алапача које би и на дупе проговориле. И на дупе. И баш зато оне кажу да је напуштена, остављена, одбачена. Причају иза сваког угла како је њен високи сјај одавно олупани емајл, а да блиставост којом се заодева дугује јефтином румунском лаку са бувљака. Да иза њене одоре врви од бескорисних конопца и зарђалих жица.

Мисли: можда су и у праву. Мисли: можда је заиста напуштена и остављена. Ружна је то реч, остављена, али би можда могла тачно описати њену ситуацију. Али, ситуација јој, тако-

ђе, императивно налаже да не прихвати да ствари изгледају тако како стварно изгледају. Међутим, напуштање и остављање се баш добро слажу са карактером тог ђубрета од човека. Константину је увек недостајало много тога, између осталог и оно што зову даром привржености и оданости.

Ситуација. Најједноставније речено сада је све то само ситуација. Ситуацијом је називала свој начин живота свих протеклих година. Нису важни детаљи и нијансе. Није битно да ли је компликовано, непрозирно, или потпуно безазлено. Ситуација је за њу као неки камен који је претежак, рецимо десет килограма, који она носи са собом у торби и не може га оставити. Ситуација.

Лагано продужи даље, поред контејнера, затим на углу, поред трафике и двојице благоглагољивих гутача пива, које са презиром одмери, скрену лево. Спушта једно стопало готово испред другог. Неки кораци захтевају много више напора. Када је ступила на поплочану стазу која води ка згради у којој је становала осети се као уљез. Постаде готово уплашена. Одједном, готово сигурна да ту није имала шта да тражи. Готово клону. То је била зграда неке друге жене. Жене које се она само сећала.

Осетила се попут напуштеног или заборављеног пртљага на провинцијској железничкој станици који сви заобилазе, по коме се ухватила скрама прашине и уља. И који као одбачен стоји на крају оронулог складишта. Имала је педесет и пет година, у најбољем добу када више скоро ништа није опростиво.

Сада када су од тог догађаја прошле године и када је, чини ми се, готово све заборављено, сада када ми је из Новог Сада преко некадашњих познаника стигла, ипак бих рекао тужна, вест о смрти Стане Пантелић, мислим да могу да прекршим обећање које она никада и није тражила од мене. Наиме, претпостављам да би требало да испричам истину о догађајима који су те 1988. године доспели чак и до локалних новина. Догађајима везаним за имена Константина Зорића, некадашњег заменика секретара Самоуправне интересне заједнице за васпитање и образовање, и Стане Пантелић, домаћице, члана Градске библиотеке.

Елем, пре него што су ме непредвидиви прсти судбине бацили чак на Нови Зеланд, извесно време у Новом Саду станао сам на Детелинари, у некој сивој и прљавој згради без лифта, у маленом једнособном стану, на шестом спрату. У насељу које је сagraђено у првом послератном периоду, током другог петогодишњег плана обојеног оптимизмом, за запослену радничку и чиновничку класу. Када је грађено, било је много више наде него данас. Парно грејање, топла вода по цео

дан, све најмодерније. У тренутку мог уселења све је већ било офуцано.

Преко пута мог стана, у површински сличном стану, живела је девојка, већ у поодмаклој доби девојаштва, коју је отац, наводно трговац из Инђије, послао на школовање у већи град.

Не може се рећи да није интензивно похађала разне курсеве на Радничком универзитету, дактилографски, фризерски, чак и течајеве страних језика, и све их, наводно, завршавала у рекордном року. Не може се рећи да је нисам виђао у плавој згради Радничког универзитета где сам одлазио због природе свог посла. Наиме, превасходно због контролисања степена развијености ондашњег образовања и васпитања.

Не може се рећи да се нисмо виђали и у згради увек се љубазно поздрављајући. Оно по чему је памтим из тих можда чак и малобројних сусрета јесте неопозива чињеница да је у рукама увек носила књиге. И да сам био незаинтересован, врло лако бих уочио да су у питању најбаналнији љубавни романи. Знате оне књиге, *hertz* литература, које су преплавиле наш живот на крају страствене епохе социјалистичког процвата.

Заиста не могу рећи да нисмо понекад разговарали и о књигама, као и о животу. Али оно уобичајено и конвенционално. Колико ко данас воли да чита. Доброг човека је данас тешко пронаћи. Јесте ли чули, сутра долази захлађење? Како је данас топао дан. И то је све. Неколико пута током спарних летњих поподнева сам свратио на кафу. Реда ради, како се то каже. И ништа више.

Међу нама речено, често сам помишљао, сирота девојка. Не сирота материјално, ако разумете шта хоћу да кажем.

Једног од оних дана за које обично кажемо да су сиви и у које вам већина људи личи на овце које се врте у круг, враћао сам се у касне поподневне сате, измалтретиран беспризорношћу административних заврзлама, ка свом стану размишљајући да се што пре дочепам кревета. Прелазећи преко ливаде на окретишту градских аутобуса приметио сам повећу гужву и чуо неку галаму. Аутобус је лежао на ливади преврнут на бок, као да је и он легао да се одмори.

А онда сам јасно распознао Станин глас. Готово хистерично је неком објашњавала да је узела аутобус јер је кренула по Константина, њену велику љубав, који је побегао за Сремску Митровицу. Морам га вратити, не желим да га изгубим. И стално је неком понављала: Када бисте знали шта је љубав, пусти бисте ме даље. Прилазећи ближе, видео сам да је боса, обучена само у пиџаму и како ми се чинило тек изгребана и угрувана, али не озбиљније повређена. Угледавши ме енергично је дотрчала до мене, унела ми се у лице и узвикнула: „Бу-

бре једно ништавно, ти никада ништа ниси урадио због љубави.”

Да не дужим и не распредам о ветру који је многе од нас разбацао по свету. Неки су ишчезли, неки много тога заборавили, а неки се у прах расули. Не знам како се читав догађај окончао јер сам убрзо после тога и малих локалних новинских скандала, напустио Нови Сад и земљу. Претпостављам да Стана није кажњена прекршајно већ да је извесно време провела на испитивању у некој психијатријској установи. За поверовати је да су је врло брзо отпустили јер тих година су на врата сличних установа нагрнули много опаснији и озбиљнији пацијенти.

Вероватно да никада ништа нисам учинио због љубави. Живот је, као и љубав, углавном збир ситних понижења. Живот ми, као и живот већине људи, као и њен живот, углавном протиче без крупних и великих догађања. Зато све ово и причам. Јер ако то не испричам неће постојати ништа што би на било који начин потврдило њено постојање. Као ни већине нас.

АЛЕКСАНДАР ЛУКИЋ

НЕМУШТИ ЈЕЗИК

БОРХЕС НА ПОЧЕТКУ И КРАЈУ

*Није силазио са шавана. Ойчињен сџарудијама,
йужевима и жабама сушњачама. Працином
ошџрим йером славе йойалим йо сџолу.
Ойредељен да йрейричава бајке, йосвећен
обичним сџварима из власџиџоџ окружења.
Цејао је осущене кошџиџице воћа, шврде љуске
ораха и умесџо мрезџа добијао живоџ Тамерлана
на длану. Причао је йоучне йриче. И йредавао их веџру
заклоњен иза врзине. Посмаџрао је умирање
бајки у оџледалу. Да би моџао ойеџи да их оживи
йо личном осећању сџвари. Крујно йарче кржаве
џоведине џурао је у маџину за млевење меса и добијао
усиџњену масу за вечерње усџиџиџке.*

*Украсиџи друџоџа није било шешко извесџи,
йоџоџову за йисџа на шаквом џласу.
Порађање мрџивих сџвари на шавану озбиљан је
изазов био. Подизање сџоменика у ваздуху йрича је за себе.
Досџојна, цвеџања љиљана у йролећу на крају свеџа.
Ако се йонесен йрейусџиџиџи йворилачкој веџџини
умейносџи владања. Да имаџ йоследњу реч.
Тако изџледа бар, док се деџава. Надмеџање са самим
собом.
Извијање враџа до йуџања, йрейварање жезеза у злаџо.*

*Није моџао да види у шами шавана
своје хриџћанско лице. Трење йаучине,
йовремено йуџкеџање бича исџисано*

пoд жрeдaмa. Aли, и кaд чoвeк oбилaзи oкo иcтинe
дoдoди ce дa јeдним удaрцeм убијe двe мувe.

Тoликo ce пaциo дa јe зaзирao oд сaвeзництвa
сa aнђeлимa. Узрaслa пyстинскa пaлмa нa пaвaнy
нaпyштeнe кyћe. Спизao јe кao вaмпир y пoезијy.

Гyжвao јe пaир, yгaшeнy лaмпy нeуcпeлих пoкyшaјa
y пoпpази зa рyдникoм. Зa њим ce пoдизaлa кaмaрa
свaкoјaкoг сeмeництвa. Њeгoви снoви oживљaвaли сy
y нeпoзнaним љyдимa, кao eгиптскe урмe нa шeздaмa.

Из слeйих oчијy нe нaдaј ce сyзaмa.
Жилиштe кoрeњa сa пaвaнa нијe oдмaклo
дaљe oд бaјкe. Пeрјe из јacтyкa цвeтa
и пoезијa пoстaјe сaмo сликa, aкo тo нијe,
oндa нијe ништa. Сјaј y њимa пoпpажи.
Идeјy, чистe мyзикe бyдyћeг.

Врeмe ce вpaћa дa пoнoвo иcилeтe
зaпpеиeнe шpaгoвe. Тeбe сaмoг.

Бoрхeсa нa пaвaнy штo личи нa дyхa
рaспeтoг y вaздyхy, згyснyтoг y бaјци
нa пoчeткy и нa крaјy.

ИСПИРАЧИ ЗЛАТА

Сyсрeo сaм чинaв јeдaн нaрoд нa пoм пoслy.
Дoлaзeћи сa aргaтoвaњa, тe кoкoшкe
пpи пoмрaчeњy сyнцa oбoрeних глaвa
пoдсeћaјy нa пoвoркy, кoјa ce вpaћa
сa грoбљa нaкoн eипcкoјoвe смpти.

Пoдизaли сy зa сoбoм динe пeскa
сa чијe пoвршинe пo пpиpoди ствaри
испaрaвa влaгa, сyнцy нa гoзбy дa oгoрeвa,
Из сyвих кaмeнчићa бљeшти злaтнa бoјa.
Нa нoгaвицaмa пaншaлoнa испирaчa
нeснoснa пpиeкa кaшкaд пoкaзyјe злaтнe пpицe.
Нo, гpумeњe злaтa oстaјe дa лeжи y мpaкy oбaлa
мaмeћи испирaчe злaтa дa ce вpaтe пoслy.

Пред кућама прагаџачима живородног златна
нагло се пробуде црева. Крче узбудљивије
од транзистора. Њихове жене, здејасије
од шеџли, џунђају по обичају постављајући
кољачима вечеру на сто. "И овај џуш ниџија?
Искаш вечеру, а празну кесу враћаш кући.
Бладо ни да џуриш међу два прста.
Златна јајаџца хоћу да видим суџра.
Којај дубље наоџири аџов!"

Тако се живој понавља.
У риљању песка, сејању истог кроз сито.
У мџању муља, светиј осами вере да ће џрумен
засијаџи са дна блаџа. Неке од исџирача које
познавах,
наџустило је сџриљење, и они су усред џрознице
диџли руку на себе.
Ти свакако храбри џуди, нису моџли да издрже
дикџаџуру обреда вечере, и џунђање домаџица.
Алхемичари су након смрџи положени у џескуџу
на бреџу као инџернирџи. По самој ивиџи хоризонџа.
Сиџли су ниже у земљу да поџраже џрумење златна.
Чујем их каџкад како риљају и џује алаџке
кад ударе на руду.

Један руски емиџранџ одомаћен и прџећен
сеоском раџном удовицом, имао је среће,
да у џоку вађења праџџориџских сџабала
из корџиџа реке за оџрев, набаса на златни џрумен
величине џуџчијеџ јајеџа. Са џруџца исџуцалоџ
и без коре — црњеџ од леђа киџа, чију је вредност
изједначавао са уџљем, џрумен златна му је сам
поо у недра.

Да је џуџао и данас би џа имао.
Али весџ је од усџа до усџа сџиџла у уџи
државних чиновника. Редак џрумен
живородног златна заврџио је у лоџору закона,
иза оџрада бирокраџске прџедуре, у џами
челичног прџезора. Златно џуџчије јаје
разбило се прџед његовим очима.
Кад се џо десило, поо је као сеџира прџеко
праџџориџских сџабала наслаџаних
у дворџиџу да се суше за зиму.
Лежао је шеџак као снеџ прџеко будуџиџ

цејаница, не могавши да види удовицу
коју је искрено волео, иначе лећу жену,
која је због љубави према емигранћу
годинама фарбала образе кредом.
Лежао је склупчанији од шолох златног
жуљчијег јајета над уловом.
Чекао је поднајничког најамника да дође
са уљанем валдрвцем и на трагикомедију
схвати шачку.

ВРАЧАЊЕ У ШУМИ ВРЕМЕНА

Опратићали смо се од шумских испарења,
и гљива што су у ноћи сјале као мишија леђа,
близу православних храмова сакривених за дрвећем,
у ноћ смо се и не хоћећи опратићали,
пришиснувши једно уз друго, млади јежеви,
врачали смо о будућем, о сасвим обичним шемама,
била је реч, ако ме држи сећање,
ни поменули нисмо да ћемо тек љубићи
у нама неки други живој. Јашиа!
Да се више никад нећемо наћи на овом месцу.

Па, добро. Не може се све погодити у живоју.
А срце, зна се, бира пуш. Не сумњај, бар у то.

Толико безобразлука прошућњало је мојим
живојом од тада. И после свега —
ја се још увек радо враћам тој ноћи,
све чешће ме обузима сећање на њу.
Не певам ја ову песму, да ми прође време,
бићку са временом нико није добио.

Очас збога девица, преда ме испрчи,
Успомена или сан, или је то пак жудња
од које сагоревам под мостом зашечен
на плажи опрљен сунцем у летњем дану.

Изговарам имена заобљених брегова
из завичаја. Мислио сам да сам досио блага
понео са собом у свеш. Пуну шорбу белушака.
Био сам сећан човек због тога, мало је то рећи,
шуржан као да сам убијао младе птице

у младости из обести. Ветар ме је зонио пољем,
као какав бусен вреса или јако жаребица подигнуто са
сирмине.

Пашио сам. Историја неких сусрећа
се не догађа да би се сусрећу поновио.
Што је било, било је. Изгубио сам каљаче у виру.

Веровао сам да живим. Да нисам године протраћио улудо.
Што сам тражио, то сам и добио. Послушао сам срце
своје:
ошуд ми долази чежња, ошуд ми долази жеља за драгом,
ошуд долази јек пролећа, од свих гласова најумилнији.
Цветови јоргована, крик улашене пишице,
злашасћи Пек, а заштим, прасак динамита у каменолому
ломи

жрдосије смена, пре но појури дивље живошине
из честара. По лицићу попола и врба, по крововима
воденица низ реку шаложу се прашина креча.

Бела прашина времена шаложу се по мени.

ТАЈНА ПОЛИЦИЈА — ПЕРСПЕКТИВА ПОЉСКОГ НУЖНИКА

Сонети недокучивих искушења, пишања,
недостижне варке дрвених коња одасвуд плене,
празне утробе направљене тек да сјај избија изнутра.
Перспектива пољског нужника. А сирах?

Дан републике, слављеничко предавање о шумору
на мозгу обавезно изводићи пред сељацима,
држати одређен курс, усмераваћи кормило
ако усиреба помоћу војника, ето шта је важно.
Полејна мелодија, другови и другарице!
Валцер и мешано месо служи се увече.
Стењање шума у пожару лећа не припада сваком,
ударници, најред на чело парадне колоне,
дајте шакћ — покажиће расположење власти,
цика одличја на грудима најоданијих одзвања.

Ко је за Краља? Да ли ми то добро чујемо?
Нека нам се губи са очију! Доста са шалом.

Храбрима одајти почасти, удовицама
 уручијти поклон, шрофејни валтер — неџо шџа!
 Унесијте досјојансјва у иџру џосјодо.
 Не помишљајте на архење новца.
 Зезде се ионако џубе. Ој, јој, ој!

Тријети слику свевлашћа — дисциплину обојених мешала,
 не уме свако. Има појединаца шџо обожавају зимске
 сметшове,
 предвече, погнушних глава, сакривених за завесама по
 собама,
 леденим, леденим. Пријатеља мојих обећаних шџини.
 Пошресених да би ме радо заџрили ноћу у ужаснушој
 пошњи.

А ни свикли се нисмо на поусињу, на смрт анђела
 и привиђења песка, још мање на вајру брачних зађевица —
 одакле највише заудара. Авај, не шџице име шџјне полиције.
 Белешке ће шџи доћи главе. Наслушћете се сојшвених јавка
 у по глава по казамашима. Ко да шџе жали шџако
 ошкривеноџ?

Неколи да ушамти осрамоћеноџ. Нисам шџи ја за ушеху.
 Рећи ћу шџи: никуд не несшје историја — ајвар њеноџ
 времена,
 уобичајено суди. У шталном врхунцу, шџуче поендрецима.

НЕ СПОМИЊИ ЂАВОЛА

Не чини међу људима шџо, не никако.
 Расшредаће данима, какви су, о
 коштурницама. Куда би шџо одвело?
 Помисли: зелени џуштери
 и шежавци боје песака и цигле;
 шецадија, шџамо-амо, шџлемови,
 чуштурице, све сами идиошџи, фруј.

Ошшави џавола, мани кавџу.
 Види како порошоше дезертери
 а како дошшници. Они нису лагани лешњи
 ветрић који вишла песак по шџошшалима
 олињалих живошшња: наших мачака,
 куцова, хрчака у кавезу.

Заобиђи шнирану чизму.

Масџило куџи шамни џуњ лиџћа —
уџијача џалоџ са крошње дрвећа
џраво у собу — џле, вариво времена
кључа заудара.

Тражиш ђавола? Па, добро.
Овај џуџ добићеш беслајно
њеџову џомаду.
Белу? Црну?

Уџамџи људска лица.

Док удариш дланом о длан
биће џошово. То си шражио.
Дало џи се.

ЗМИЈАР СА ВИДА

Тачно у џодне на осџрву змија
џосџама чемџреса, веџрић лелуја хаљине,
у невеселом џренуџку кад забасах у џиџину
свеџлосџи сунца џада џреко црних сукања;
давно џоломљених камених џлоча
шџо крију црне џује краће од карабина.

Тридесеџ хиљада срџских војника
из водене џробнице зове ме исџовремено
џо имену: Александре, Александре!

Шџа сам им имао рећи осим да
насџаве да сџавају и сањају —
да се џробуде у неко друџо доба.

Један од њих — мрџав шереџ
зачикује ме из досаде вечносџи:
Какав си џи човек кад нам ниси
донео шаку земље, црнице из Сџиџа?

То џи фали, је
ли? Биће да сам одџоворио.
Скинућу џраџину џреосџалу са ђонова

циџела и ево ме суџира оџеџ међу вама.
Дађу џи земљу кад је џолико волиџ.

Гледах жалосне џосџе чемџреса
завлачих се џод лаке сукње њихове —
биле су џо вреле циџанке, девице
са црвеним очима џрешања џобеџле
од џиранџе очеве и брађе.

Оне су се обеђале себи,
без сандала на нођама
без момака куражних у џруџицама
џик уз џробове. Циџанчице са
сјајним мандолинама
нуде ми инсџруменџе
да оџевам овај час.

Узео сам бележницу из џорбе
и на чуђење несџварних биђа
џисао сџихове. Никоџ од њих
нисам избеђао да џоменем.

Клубе црних џуја џлаџило је
малобројне џуриџе —
и на зорџ им заусџављао сузе у очима.

Једну џују уђојену из џробнице измилелу,
дебљу од џомџуса, крсџих џо своме.
Моја оловка беше оџџира за џај зайис.
Оџисах је и нацрџах за сваки случај у неколико
џоџеза.

Заробљену у свесци џонеђу је својима.

Морао сам џажљиво руковаџи оџровницом,
да се уз џуџ џако важан џосао не измакне
конџроли.

На Видо сџиџох вичан сџиховима,
а враџих се као какав змијар.
То ми се дало.
Да одбијем нисам мођао.

НЕМУШТИ ЈЕЗИК

Две девојке са лимуновим цветовима у коси
заданућим за уво — ирилазе мору
низ камене сџејенице кроз борик сџижу
на обалу. Плава гробница је испред њих,
шаласи, мале грбаве жусенице —
одмах од сџirme обале иочиње иризор шаж.

Деве у рукама држе букет цвећа;
ирсџен шарених цветова уириличиће
будући обред нас неколицине.
Бацање цвећа у море
беше бележ девица, а ми, иогнућих глава
шик уз њих бејасмо ћушљиви окујани сунцем.

Море иенуша, море кошрља иесак
својим хиљадугодишњим дном.
Галебови се усџремљују ка цвећу
надајући се добром zaloжају.

То је судбина самоићних иишица.
Исџада да су цабе надлешале овакав
инићиман час над Плавом гробницом.
Неко од мушких извади из шорбе чуиурицу
и ио сланој води иокришајући шанак млаз
иросу ракију жућу од осе.

У свеиој иишини иренуиќа могло се чуии
круњење иеска у морским дубинама:
Видо, до, о, овидо! Додоле!

Немушћи језик дизао је до нас слабаићних
ииху језу, а у даљини давише се сенке
двогрбож града.

Враћали смо се шужни са шољ месџа,
сувољ грла улазисмо у ушробу лаће
шшо брунда као мечка везана о ланац.

ИВАНА ДИМИЋ

ПОПИС ИМОВИНЕ

ПРИЧЕ И РОМАНИ

Нема те приче која не би могла да се саопшти на пола странице. Довољно је тек неколико реченица да се смести сав садржај сваке постојеће, као и приче у настајању. Чему онда романи, могло би да се упита? Одговор и на то питање лак је и једноставан: нису сви читаоци вешти да живе само у садашњости. Људима је потребно да се ослањају и да то траје. Кад човек прочита кратку причу, осуђен је скоро истог часа на самога себе, а роман траје, штити свог читаоца од реалности, даје му времена да се прибере и утеша. Могло би се закључити да су романописци бољи према својим читаоцима, него писци кратких прича. Али како има и таквих читалаца који не траже од књижевности ништа додатно, није искључено да и од ових потоњих писаца има неке вајде.

РЕЧИ БАШТЕ

Не треба много да се буде срећан, нек само сване и ситуација ће се знатно поправити. Ако се кроз прозор још да видети неко дрво, утолико боље. Важно је да тишина буде квалитетна, у једном тренутку ће и сунце синутити, тада је могуће заборавити да је човек без воде само стуб од соли. Нестаће звездано небо, живот ће престати да нам шкрипи под ногама, угасиће се силуете од цигарет папира, опашће дивља вишња, ваздух неће више мирисати на крв и плесан, отпловиће оловна обала и зарониће за хоризонт као бела комета. Однеће добошара и капел мајстора снег и сунце, успоставиће се мир.

СВИЛЕНИ МИРИС

Надокнадићу сећањем, скоро све могу тако да надокнадим. Вратићу лица својих вољених мртвих, поравнаћу рачуне, поправићу бивше штете, покајаћу се, нећу посустати док не потрем сваку красту на зараслим ожилјцима, ниједан мој труд неће бити узалудан, нећу поклекнути, само нек ме се окане ту-га, не могу више да поднесем тај њен свилени мирис.

ДОБОШ И ЋЕБЕ

Кад год се саплетем и паднем, ако ме у томе не омете претеран бол, сетим се каменог степеништа које борави у мом сну. Оно се спушта до звезданог мора, право из врта поплочаног каменим коцкама између којих цикља трава. То је мој сан о срећи, њега чувају време и стрпљење, моји ратници витезови у блиставим оклопима. У том сну ја гледам како промичу бродари, на доковима неки ужурбани људи послују, прелазе тамо-амо дрвеним мостовима, на палубе, са палуба. И онда, једна по једна, све лађе испловљавају и одлазе, морнари се разилазе, гужва посустаје, људи полако нестају са докова. Тада приметим како у дну каменог степеништа стоје заборављени добош и ћебе. И обузме ме миље и језа.

СЕНКА ДУШЕ

Има туге која остаје заувек забележена у костима времена, оне која је положена у звук и заустављена у тренутном покрету. Она се задржава као инсект у ћилибару и постаје наслеђе сваке будуће тужне страсти.

Само се радост враћа неспутана као да није била већ толико пута оповргнута и чупа душу из сенке као виолина симфонију запаљу у клавирску обамрлост.

ПОПИС ИМОВИНЕ

Ако ми дотле мољци не прогризу памћење, једном ћу написати све драгоцености које поседујем. Нешто од тог имања имуно је чак и на моју смрт. Ту, наравно, не спадају ни књиге, ни уштеђевина, ни прабабин прстен са тепелука. Све ће то завршити негде другде. Али могу са собом свуда да понесем благо које се налази у једној кутији за ципеле. Ту је цео штос сал-

вета, два пластична тањира са окрњеном шољицом, вилина коса са божићне јелке, парче поруба од прве свечане хаљине од тафта на зелено-тегет коцкице, црно-беле фотографије и један кликер стакленац. На кутији седи њен чувар, педесетогодишњи медвед са једним оком. Ако би, међутим, нека елементарна непогода уништила тај мој посед, имам у резерви усађених неколико успомена. Оне нису подложне пропадању. Могу у сваком тренутку да призовем мирис дрвених ролетни мокрих од летњег пљуска из најранијег детињства, неколико слика из младости, понеки ожиљак и два-три уздаха. Још могу да набројим неколико пријатељстава, поједине незаслужене наклоности, као и неколико непредвиђених, а беспрекорних раста-нака на капијама смрти, што је све у мом трајном поседу. Осим тога, имала сам срећу да сам много волела свог оца. Његова смрт ми је подарила у власништво сазнање да ће ме љубав у свом савршеном облику пратити до тишине.

ПУТОКАЗ

Дужни смо свима које волимо. Заувек. А вући дугове кроз живот није лако. Човек би да предахне и да се одмори. Зато се често преслишава да ли је и сам вољен, па да се мало присло-ни на оне које је задужио. Али други не висе на офингерима спремни да нам се подметну баш онда кад су нам потребни, те су таква предузећа непоуздана и могу да изазову тежа нагње-чења и трајније повреде код намерника. Зато је пробитачније гледати своја посла и враћати своје дугове. Кад већ морамо да волимо оне које волимо, једино нам преостаје да будемо ис-трајни. Није то нека посебна мудрост, само се не сме посуста-јати. Онда нас ништа неће моћи омести, ни бол, ни туга, ни губици. И смрт ће, иако несклона уступцима, разлабавити узде. Само треба држати правац.

СЛАВКО ЈЕНДРИЧКО

ТВРД НАСТУП

БОГУ ФАЛИ ЗУБ

*Он њали свој оџромни ауџо и
одмах најуни жиле адреналином
и ја њонекад неџиџо најиџем каже
имам њрави реџейџи за живоиџ,
за вриџеме вожње њонизан слушаџам.*

*И када џа њиџе великим
и када џа њиџе малим словом
сиџуран да Боџу фали зуб
не зна џиџо би с виџком медиџациџе
чеком њлаџа све своје снове.*

*За неколико ноџи уловио сам
џун џейек криџесница
довесџи џу их у сџаваџу собу,
оне ме дословно не разумиџу
џа иџак ме добро чуваџу
од несавџесних инџтернетџских убоџица.*

ТВРД НАСТУП

*Неке ноџи њрезрео сам
своје одуџевљење криџесницаџа,
џонекад имам џтврџ насџуџи
чаџ и када свиџеџи изџледа неџиџо боље.*

*Прије неџо шћио се задивийће
морали бисће поузвано знайи.*

*Женке из рода Photuris
моџу ойонащайи свјећлосне
сиџнале женки рода Photinus
како би йримамиле мужјакџе шћоџ рода,
и йојеле их.*

ЦУРЕЊЕ ИЗ СНА

*Радосћан ми је језик
кладим се на срейне снове.*

*Од йекарнице до сћана
сачувао сам манире Крисћа;
осћарјелим лузерима из кварћа
руйински самилосћан йлащим йиво.*

*Сйремни су зарайищйи збоџ
йлијена у конйејнеру,
не моџу их омесћи ни
весели врайци у крощњама.*

*Два дана уочи мировине
жваћем чейврйй црноџа круха,
нищћа не може йокварищйи
наџраду за моје живойино дјело.*

СРЧАНИ БУБАЊ

*Док ми инйернисћй ослущкује срце
оџулим мейафоре с језика
йомислим, да ли шћај хладни човјек
можда с џаћењем ради йосао
а мене доживљава као слузава йужа.*

*Некоћ сам с њим йио
и знам да је враџ
щврд йойуйй одскочне даске.*

Не чекам да ме сїале
чистїо срце сам закоїао
два мейра исїод бейона у глвној улици.

Нитїи доле не пресїаје сањатїи
одзвања у души поїуїї сирене.

Кажем — баш немаш срама
одоздо бубњащ паничном горњем свијету.
Насред изгаженог плочника
могло би изроватїи крїичњак.

ИНСТИНКТ ЈЕЗИКА

Послије углвном лијейога живоїа
шїо сам га провео одан презентїу
уз цуђу књиђе жене и кријеснице
насиан враг жели некуд ван.

Нисам у најбољим годинама
нитїи сам поспе сигуран
гдје би могло бити то његово „ван”.

Претїосїављам она мјестїа
гдје се брже кваримо
док смеїамо један другоме.

Преко балконске ограда
избацујем годинама брижљиво
скупљану библиотеку живоїа,
послије почињеног злочина
покуцам на свој гроб
и слиједим инстинктїи језика.

КРИСТИЈАН ШРАЈБМИЛЕР

МОЈЕ САСВИМ НОРМАЛНО УСРАНО ДЕТИЊСТВО

Док сам био сасвим мали мој отац би углавном тек на сваких четрнаест дана долазио кући. Радио је као хирург за хитне случајеве у граду, а ми смо становали у једној помоћној згради сеоског имања мога ујака.

За једног сасвим малог дечака који готово искључиво живи са мајком, баком и дедом, такав је отац, који би тек на кратко долазио кући, и то углавном ноћу, и свакако не увек трезан, био попут странца. Не зна дечак шта значи то када мајка усред ноћи изненада почне да виче и јечи. Уплашен је, почиње да цмиздри, да вришти. У неко доба отац бесан устаје и удара дечачића. А мајка тек тада заиста почиње да плаче.

Колико год то данас да звучи смешно сећам се: лежим у потпуном мраку. Изненада, врата се уз тресак отварају, мајка и отац упадају у собу и сручују се на кревет. Оно што је за дете у почетку деловало радосно, ускоро поприма колорит угрожености. Мајка почиње да вриска. Отац можда тек на тренутак помишља на дете у просторији. Покушава да стиша мајку, па јој каже „обуздај се”, или чак „завежи!”

Четири године источног фронта, завршити студије што брже; поред спортских успеха, успех и код жена. Наочит мушкарац. Виталан. Уско лице, високо чело. Касније је изгледао као Мишел Пиколи. На свој начин срцоломац. Хирург међу медицинским сестрама. Прави даса. Како ли је тај доспео до моје мајке?

Добро, ишли су заједно у школу, то је отприлике једино што им је било заједничко. Мајка је била пет месеци старија. Најмлађа од осморо деце једног сељака. Чудно је, она никад није поседовала ведру, лепршаву природу најмлађе деце, и никада није остављала утисак да је сељачка кћи. Одувек је имала

нешто благо патетично, ретко је била опуштена, увек је била уштогљена и најрадије би пала на месту мртва уколико би неко у просторији изненада изговорио реч „јебати”. Секс јој је био стран као дубоко море.

Како је, дакле, један такав по природи енергичан момак уловио једну такву? То је, мислим, играло улогу оне преломне ноћи, манифестујући се као проблем. Те ноћи енергични хирург, момак из природе, после мноштва ноћи најтежих напора и малих афера за опуштање долази помало накресан својој жени на село. Радује се што дете наводно већ спава и хтео би да облежи жену. Не само да буде нежан већ да се ослободи узде нагона. Тада се добрим мужем сматрао онај ко се на своју жену пењао без околишења, као петао на кокошку. Тада се за доброг оца сматрао онај који је свог сина кажњавао. Што раније то боље. Што строжије, то правилније. Управо се завршио Други светски рат и море ужаса је обележило генерацију мојих родитеља. Љубав се чешиће него данас претварала у окрутност. Отац је хтео што пре да испали метак, а мајци као и обично није било ни до каквог секса. А ја сам, међутим, лежао будан у креветићу, правећи се да спавам. Када као одрастао човек не бих имао жељу за сексом, моја жена би повикала: „Исти си као твоја мајка!” Али мама је у то време по својој спољашности управо изгледала као жена која позива на телесну љубав. Била је лепа, глумица, главна секретарица. Али увек суздржана и као каква стара фрајла, устручавала се, није се уопште понашала онако како би то један хирург очекивао од сељачке кћери. Он је хтео чисто јебање, а њој би при самој помисли на нешто толико недолично припадала мука. Као да се надала да ће пре него што дође до тога пасти позоришна завеса.

Морао је стога да је угура у затамњену спаваћу собу. На тренутак би обоје упалили светло, да виде где сам, свог клинца који се прави да спава, онда би га угасили и отац би се, како се то тада вероватно сматрало мужевним, бацао на мајку. Мислим да њен први крик уопште није изражавао похоту. Дете то већ има некако у уху. Овај крик ме је плашио. Он је, додуше, прелазио у климакс, али шта дете уопште зна о томе?

А онда сам заплакао и почео да се дерем у свом креветићу, па ме је отац изударао. Мислим да је те ноћи нестао однос поверења између мене и света.

Једном приликом сам се играо у жбуњу рибизли са годињу дана млађом рођаком. Имао сам можда четири или пет година и носио сам превелике чизме, у којима сам просто „пливао” док бих трчао тамо-амо. Девојчица и ја, дечарац, клечали смо, дакле, у жбуњу и изненада је мој поглед пао на њене беле

гаћице што су вириле испод задигнуте сукње између једрих бутина. Колико год то чудно звучало — то ме узбудило. Могуће је да сам знао да је око ових стално покривених телесних зона почивао дах забрањеног. То је узбудило с једне стране мене — и побудило с друге стране у мени осећање кривице. Глупо је било: када сам устао да се дискретно удалим, укакио сам се, и то све у панталоне. Течна лава је полако потекла у моје гумене чизме.

Та одвратна, смрдљива твар имала је у овој херметичкој, превеликој обући изванредне могућности да се прошири док сам гацао и шљапкао. Тада, године 1953, чак ни гумене чизме нису биле јефтине. У најдословнијем смислу речи усрао сам се када је требало да изађем пред мајку. И како ће се ускоро испоставити, не без разлога. Уз љутите повике мајка ми скину чизме и панталоне. Призор који је угледала још је за неколико степени појачао њене псовке. Нисам могао да верујем колико је моја фина образована мајка могла да повилени. Цимала ме је грубо, ставила ме је у канту воде, и док сам тако смрдљив вриштао, изрибала ме великом крпом поливајући ме водом. Понашала се као да су јој страни војници управо стрељали супруга. Њено нарицање над степеном моје онеређености сасвим се могло мерити са оним сценама из недељног прегледа које су приказивале жене како у масовним гробницама проналазе убијене мужеве и синове.

Да, и онда је почела да ме удара. Влажним дланом млатила ме по мојој исто тако влажној, малој задњици. Мајка која је касније непрекидно извикивала: „Децо, уживајте у овом дивном ваздуху!” Она која ми је уместо бајки читала баладе Гетеа и Шилера, већ као трогодишњаку, ударала је, сасвим полудела од тоталитета мојих гована, вриштећи и проклињући ме. То спада међу моје најболније успомене, али ја сам и тада тражио неко оправдање за њен поступак. Слутио сам да нешто следује за такву усраност. Али сам истовремено мислио: не могу ја ту ништа, кака је кренула сама од себе. Нисам је могао задржати! И тада ми паде на памет, као оправдање и лажна утеха, да је то можда казна за то што сам зурio у беле гаћице моје рођаке. Јер једно су ми већ били утувили у главу: „Бог све види!”

Сад — ако је Бог стварно гледао, онда сам имао шта да изгубим. Јер и када се верује да деца немају сексуалност, ја сам је имао. То су моји родитељи и приметили, дакле, рекли су већ кад нисам имао ни три године: „Бог све види.” Једном сам тако, на пример, када су ме после подне ставили да се одмарам, узео свог мишка и прописно онанисао. Да, ја сам онанисао. Даса није имао ни три године, а већ се играо са својим питоном. Не, наравно, онда док су они били у соби. Тада би

се мала гњида притајила. Али чим би они изашли! Одмах би ми рука склизнула под ћебе. Ни мој отац, међутим, није био од јуче. Он би се споља приближио прозору који се налазио иза мог креветића. Куцнуо би у окно и запретио подигнутим прстом.

Да ли озбиљно или у шали, то тада нисам могао да докучим. Осећао сам то као смртно озбиљну претњу.

Батине и претња били су једна ствар. Не желим да подмећем родитељима да ме нису волели. С обзиром на то како су свог сина кажњавали, мора да су га са свог становишта веома волели.

Оно друго је било много горе. Мој отац, лекар, доносио је тада, 1953, када би се неочекивано појавио, своје рубље из дечје амбуланте у којој је радио. Био је то ризик у који је лако-мислено ушао, јер је владала епидемија менингитиса, пре свега код деце. Нека су доживела не баш леп крај, друга су постала малоумна, и није их се много извукло. А неки су се тек релативно извукли — као што се види на мом примеру.

Једног дана добио сам паклену главобољу, упао у стање налик на транс, нисам реаговао ни на шта, да бих на крају запао у потпуну апатију. Отац је поново дошао кући да замени прљаво рубље за чисто. Видевши ме повикао је: „Мали мора одмах у болницу!” То је било лако рећи. Становали смо далеко од града, а 1953. бисмо можда сваког месеца једанпут видели по неки ауто. Са изузетком ујаквих службених кола, иначе шефа млекарне. Али и он је веома ретко колима долазио кући. И нико у околини није располагао телефоном. По олуји и киши тата се бацио на бицикл да у оближњем месту нађе неког са аутомобилом. Управо у том тренутку ујакова велика, црна лимузина Татра зауставила се пред кућом у дворишту.

Не часећи часа, пребацише ме у старо возило из четрдесетих година. Током вожње зурио сам у небо. Када смо, возећи се широким улицама приближили граду, видех како кроз моје уско видно поље пролећу заслепљујућа светла налик на штапове, и видех по први пут улично осветљење. Тад ме очи које нисам могао да померам и тешко оболели дечји мозак страшно заболеше, од тог великог, далеког света с оне стране усамљеног сеоског имања. Неко ми преко лица пребаци некакву капу. Коначно се црна лимузина која је готово имала облик капи воде и само један мајушни прозорчић позади полако заустави пред болничким павиљонима. Трчећим кораком пребацише ме уз степенице и сместише у мрачну собу. Једино је кроз пукотину испод врата допирала блештава светлост. Ту сам сада лежао, потпуно сам, готово одузет и нем. Четворогодишњак који уопште није знао шта се догађа. Људи у белом

били су сасвим у праву што нису палили светло. Чак ми је и блештавост њихове одеће задавала бол у очима налик на убоде ножем. Најгоре је било то што су морали да ме изнесу на светлост како би ме прегледали. А онда сам опет на неко време смештен у кревет. У потпуни мрак. Кроз врата сам чуо да напољу нешто припремају. Говорили су као да је њихова намера опасна и као да хоће да ме, ако је икако могуће, поштеде тога. То ме највише плашило.

Одједном се на мене опет обруши светлост, у суседној просторији ме посадише на кревет. Поскидаше ми одећу с горњег дела тела. А онда осетих како ми једна педесет сантиметара дугачка, ужарена игла улази у кичму; полако и све дубље. Приликом пункције кичмене мождине, из мождине се помоћу шупље игле узима течност. То је и за одрасле, који знају шта се збива, прави пакао.

Још недељу дана није било сигурно да ли ћу преживети. У неко доба сам опет схватио да је жена која стоји поред мог кревета мајка. Наредне недеље успео сам и да се први пут осмехнем. То је и маму повратило међу живе. Са мном у сали лежало је још неколико деце. Када би сви родитељи и сав персонал напустили просторију ова деца која су се чинила тако умиљатим и беспомоћним, постајала би много самосталнија и озбиљнија. Нека од њих би се одједном наметнула као контролори реда и мира у сали. То им је била прилика да друге шиканирају. Тек што би, дакле, одрасли изашли напоље, нека већа деца претварала би се у праве звери, шиканирала би и ту-кла остале.

Једно петогодишње дете је услед болести готово сасвим изгубило контролу над својим телесним функцијама. Оно је балавило, мокрило и какило у кревет. Можда и због тога што су га шиканирали. Изненада се појавише двојица или тројица дечака и натераше то петогодишње једва свесно дете да поједе свој измет. И будући да оно готово и није могло да контролише своје телесне функције, ово се веома споро одвијало, утолико спорије јер је петогодишњак од муке више пута повратио.

Иако сам био још увек сасвим сломљен, у мени се накупио страх и гнев. Међутим ја, тешко болестан четворогодишњак, једва способан да се покрећем, могао сам само да се надам да нећу и ја морати да то обавим у постељи. Лично сам видео шта би ми се у том случају догодило. Јер они дечаки управо су млатили оно на смрт болесно дете пошто је опет повратило прогутану каку. Морам престати с тим, у мени је још увек остала траума од свега тога — публика ће ме ваљда, надам се, разумети.

Стара кућица у којој смо становали код моје баке и деде налазила се на једном онижем брежуљку. За време поплаве 1954. око нас се простирало огромно језеро боје беле кафе. На радију су окупационе силе емитовале вести на енглеском и француском језику. Седео сам испред прозора и гледао напоље у ту велику поплаву. Морам рећи да сам управо опет прошао кроз лични пакао. Услед узбуђења због рођења моје сестре веома сам се прехладио и лежао с тешком упалом плућа и истовремено обољењем јетре. У плућима је пробадало готово једнако ужасно као за време пунктирања кичмене мождине. Једино што су та пробадања потрајала две дуге недеље, а не четврт часа. Са радија је трештао амерички цез, и ја сам, седећи поред деде који је личио на Јосифа Стаљина и полако пио јабуковачу, гледао напоље у кишу и поплаву и надао се да ће и ови последњи болови ускоро престати. Ова три тешка обољења из мог детињства можда су узрок мог готово ђаволски доброг здравља. Детиња нетакнутост била је, међутим, угрожена сасвим другим силама. Када сам као малишан од две-три године у панталоницама шетао по сеоском имању, за мене су чак и обичне гуске представљале опасност. Одједном би им се издужили вратови, опасно би зашиштале, спустиле главе и трчећи за мном у јату грактале и гризле ме за једру дечју задњицу тако да је страшно болело. Да ли их је узбуђивала једрина или мирис пелена, то је нејасно. Но, гуске су биле ситница у поређењу са псом на ланцу. Мало људи у граду мисле на то како се у псу на ланцу крије заправо вук који трчи дневно по сто километара и који је сада спао на биће које има стазу за трчање од два и по метра. Нико није свестан каква агресија, каква глад за убијајем се може нагомилати у таквој животињи. Доспети у његов радијус кретања значило би за дете сигурну смрт. Звер би малог са задовољством раскомадала. Ми деца са села нисмо имали никаквих изгледа да према псима развијемо позитиван однос. Пси на ланцу који би се прозлили представљали су смртну опасност, а пас је могао бити пуштен с ланца само када смо сви спавали.

Одмах изнад мајушне територије пса на ланцу неке дрвене степенице водиле су навише, до собе сеоског момка Лојза. Њега се плашио чак и пас на ланцу. Јер Лојзе је био тешка пијаница, па нас децу није било потребно ни упозоравати на њега. И најмањем шврћи било је јасно да у тај угао имања не сме да иде, нити да се дружи са псом, нити с тим неурачунљивим човеком. Преко дана је, међутим, тај момак радио на пољима, и ја сам радо седео на његовим дрвеним степеницима. Бар док је Ролф, пас на ланцу, био жив. Волео сам да главу забацим уназад, и ослоним је на једну од дасака степеница.

Између њих би ми се неко могао провући. Но, једног дана пас је угинуо. Сад ми је већ неко могао прићи отпозади не излажући се никаквој опасности. Опет сам седео на степеницама док су ми дугачки, златни увојци висили између дасака. С изузетком једног рођака, ја сам у овом чопору деце био једини дечак. Али, будући да године 1953. ниједан дечак није носио дугу косу, сматрали су ме девојчицом, полуперверзним. Верујем да су људи као Лојзе мислили: „Овај ће једног дана постати пешко!” Па, и није много погрешно...

Моја глава је, дакле, почивала на једној дасци дрвених степеница, кад изненада осетих неподношљив бол по глави. Напросто, пошто није било пса да је спречи, једна од мојих рођака ми се обема рукама ухватила за косу обесивши се свом тежином. Нисам знао шта да радим. Свуда унаоколо церекале су се девојчице. Био сам прикљештен и никако нисам могао себи да помогнем. Нећу поново да причам о болу, али свако може да замисли како то ужасно изгледа за једног четворогодишњака.

Тада, у послератно доба, више породица је живело на имању и у старој кући. Мушкарци су се из заробљеништва враћали око 1947, 1948. Тако се догађало да већина деце на имању буду истог годишта. И пошто смо нас двојица дечака у чопору деце очигледно имали мало воље да постанемо мушкарци, девојчице су преузеле улогу предводника. У сваком случају, биле су активније него нас двојица малих мекушаца. Осим тога, мој рођак је био годину дана млађи од мене, а две године млађи од своје најстарије сестре. А ја, након прележане мождане болести, менингитиса, сигурно годину дана нисам био у најбољој форми. То су деца приметила и одједном сам био изложен малтретирањима. После кињења и напада камењем то је кулминирало у нечему што је на мене оставило дуготрајну трауму: управо сам се играо са свим девојчицама — мој рођак је био болестан — на једној огромној ливади. Она је делом била оивичена жбуњем, а делом је лежала испод косине улице, тако да смо ми деца донекле били заштићени од погледа возача који су туда пролазили. Лепо у сеоском животу је, као што се зна, то што на све стране постоје скровишта у којима је могуће осамити се. На пример сеници. У сенику смо се као деца стално играли доктора итд. Дакле, за нас није било много тајни. Али кад су ме сада, на овој великој ливади која ни најмање није деловала интимно, зграбиле девојчице и обориле на земљу, одмах је било јасно да овде ни у ком случају неће бити речи о нежностима. Држале су ме прикованог за земљу. Лежао сам на леђима, а онда је једна од дивљих малих гадура свукла своје гаћице. Оно што би за одраслог мушкарца

у друштву одраслих жена можда прерасло у узбудљив доживљај, за мало мушко дете претворило се у ноћну мору. Мала ми се помокрила на лице. Данас, додуше, мислим, неким последњим делићем свог мозга, да је то, уз сав ужас, можда на неки начин било и занимљиво. Можда мислим да сам то и заслужио, због провиривања и загледања у гаћице кроз жбуње рибизли и због оних игрица у сенику. Али се не сме заборавити да сам осећао ужасан страх да се сасвим упрљан не вратим кући. То је потиснуло све што је евентуално могло да ми се свиди. Утолико пре, јер се сада испоставило да су се девојчице претходно договориле и да хоће да иду још много даље. И следећа је већ скинула гаћице. Иако сам сада жестоко покушавао да се одбраним, и њој је успело да се испразни на моје лице. Сада сам се бранио обузет дивљим гневом. Слеп у дословном смислу речи, јер наравно да сам пред тим млазем затворио очи, одрастао човек би знао колико је то безопасно, али дете лишава достојанства и постиђује. А када је и трећа покушала да ми се покаки на лице, то је већ превршило сваку меру. Без обзира на слабост, успело ми је да се отргнем у оном тренутку када сам видео да ће успети да спроведе своју намеру. Да дођем кући умазан изметом, то би за мене било равно катастрофи. Пре свега када бих помислио на маму. Умрла би од хистерије и секирације због свог „перверзног” детета.

Сада, када размишљам, моје „усрано” детињство је било до тог тренутка савршено оркестрирано. Занимљиво је што сам од тога дана често био приморан да мислим на *мушке* задњице, односно на дечачке задњице што је одговарало мом тадашњем нежном добу. У свакој енглеској или француској песми која би се чула на радију препознавао бих текст који се односио на момачке задњице, и чудио бих се какве свиње од текстописаца имају у Енглеској и Француској.

Превео с немачког
Злајко Красни

БОРИС ЛАЗИЋ

САМ

AU LECTEUR

*Буди цӣто и песник, бдиј кад све промине,
Ти сам бићеш весник и стих који лине
ше речју разгали слеи дух цӣто гине,
О, ушӣай зайали, нек радостӣ просине!*

*Ноћас буди зреник, бдиј кад све почине,
Да, ноћи жртивеник, не кал омаглине,
Не позор паланке, не дух провинције —
јер ћушиш растанке, гради височије.*

САМ

*Сам, у самостӣи, од самоће пкан,
Сам си, све самли, свакоме стран —*

*Туђ си, нејасан, сен, нестваран, сан,
Го, худ, остављен, предан, сам, схрван.*

ЗОРАН Б. ИВАНОВИЋ

ЛЕПТИР

1.

Моје име је Steven Dearlow. Тако су ми рекли. Годину дана сам провео у затвору јер су ме француске власти затекле да радим на броду *Morgenstern* без икаквих исправа. Без идентитета.

Појма немам како сам се затекао на том броду. Нису успели да утврде ко је био мој послодавац нити ко ме је ангажовао. Био је то један од оних бродова који се изнајмљују и прелазе фиктивно из руке у руку. Чији се власници и послодавци скривају иза лажних папира... И који превозе сумњиве товари све док их, једнога дана, не открију.

Укупно дванаест чланова посаде је тврдило да има амнезију и да ништа не зна о своме животу. И ја сам био међу њима. За разлику од осталих, ја сам говорио истину. Нисам се сећао ни ко сам, ни како се зovem. Нисам могао да се сетим ниједног конкретног догађаја и лика из мога живота. На томе броду сам опстао десет година. У тренутку кад сам ухапшен имао сам око четрдесет. Три деценије сам живео узалуд. Једино што сам имао од мога заборављеног живота су била знања. Знао сам да говорим, читам и пишем два језика. Енглески и француски. Поседовао сам солидна знања из математике и физике. Знао сам да их примењујем на неке конкретне ствари. Могао сам, на пример, да напамет израчунам корекције за отклањање утицаја ветра на путању зрна приликом гађања британским топовима разних калибара. Познавао сам сувоземне и поморске карте и навигацију до најситнијих детаља. Знао сам да једрим као ретко ко. Разумео сам се у радио уређаје и телеграфију... Вероватно ми је све то знање помогло да добијем посао навигатора на броду.

Почели су да ми верују кад се једном од официра обалске страже мој лик учинио познат. Он је онда пребирао по својим успоменама из рата. Коначно је нашао фотографију из ратне болнице на северу Африке у којој је видао ране. Тврдио је да се на тој слици међу рањеницима око њега налазим и ја. Каже да сам добро играо шах. То је било тачно. Ретки су били они који су успевали да добију партију шаха против мене на *Morgenstern*-у.

Пресудан је био зубарски картон нађен у *Southampton*-у. На основу њега су објективно утврдили да сам ја тај Стивен Дирлоу, коме се сваки траг изгубио 1950. године у Југославији. Приликом излета из Дубровника у Мостар. Нису утврдили, како сам се, годину дана касније, нашао на броду *Morgenstern*.

Тако је почео крај моје затворске драме. И почетак моје личне драме. Пре тога нисам ни сањао да рупа у прошлости човеку може да изазове и рупу у будућности. А мени се управо то десило. Најједном сам изгубио вољу за животом.

Као ратном ветерану омогућено ми је лечење. Нашли су да сам био одликован. Уједињено краљевство ми је доделило привремену новчану помоћ док се не рехабилитујем.

Али, до тога никако није долазило. Што је време више пролазило, све сам мање имао воље за животом...

2.

Није ми било необично кад је МИ6 преузео мој случај од Француза. Према мени су се понашали са пажњом и поштовањем. Са превише пажње и поштовања. Али то је мени изгледало нормално. Чинили су све да ми се врате сећања. Време сам проводио покушавајући да се сетим неког догађаја. У томе су ми обилно помагали. Морнарица је, у сарадњи са МИ6, ставила прецизну реконструкцију догађаја кроз које сам прошао до момента губитка памћења. Списак ликова је био импозантан. Не могу ништа да приговорим доброј вољи и напору које је моја домовина чинила да би један официр трговачке и резервни официр ратне морнарице повратио вољу за животом. Доводили су људе са којима сам се дружио и оне са којима сам се свађао. Постављани су прави мали позоришни комади у којима су играле сцене које сам, наводно, преживео. Некада сам их посматрао као гледалац, а некада сам учествовао у њима. Али ништа се није догађало. Моја рупа у памћењу као да се продубљивала. Доводили су ми жене са којима сам наводно био интиман. Режирали су ситуације које су доводиле до нашег поновног зближавања. Са некима од њих сам поново постајао интиман. Живео под истим кровом и спавао у истом

кревету и по неколико месеци. Али ништа. Упадао сам све дубље у депресију. Годину дана сам обилазио моје наводне рођаке у Енглеској. Они су ми показивали слике, причали доживљаје из детињства. Састајао сам се са мојим учитељима, професорима... Обилазио кабинете Поморске школе, једрењак на коме сам учио занат морнара... Нашли су мој мотоцикл Нортон са бочном приколицом, сав зарђао. Ништа. Све је остало без успеха.

3.

Напоследку су дигли руке од мене. Дали су ми пензију и питали ме где хоћу да живим. Азурна обала, рекао сам. Добро, одговорили су ми. Тако сам се обрео у близини Нице. Изнајмио сам „студио” од двадесетак квадрата. Имао сам довољно средстава за живот. Боље рећи за храну, цигарете и вино. Живот нисам имао. По цео дан бих зевао у море. Посматрао бродове. Ретко када сам разговарао с неким. Само некад са рибарима. О струјама и хридима. Познавао сам медитеранске воде као властити џеп. Понекад сам ишао у биоскоп. Гледао сам све и свашта. Ниједан филм ми није распаљивао машту. Ниједан ми није побуђивао емоције. Био сам жив, али у мени живота није било...

4.

То се догодило једне недеље половином месеца јула 1963. године. Бесциљно сам лутао улицама Нице око десет ујутру, кад угледах *Traction* бордо боје, како се заустави испред једног бара. Без икаквог разлога седох за сто на тераси тог бара, и осмотрих жену у раним тридесетим која је изашла из Ситроена. Она ме незаинтересовано погледа. Први пут, после више од једне деценије осетих нешто. Пред очи ми изађе плажа по тмурном кишном времену. Одмах сам знао: ту слику сам видео у моме заборављеном животу. Долазила је из оне рупе, која ми је, кад год бих је се сетио, стварала вакуум у желуцу. Први пут, после толиких година осетих потребу да живим. Да живим док не откријем шта сам заиста радио. Да ли сам некога убио? Како сам изгубио памћење? Мозак ми је радио брзо. Правио сам се незаинтересован. Наручио сам кафу, и узео са стола новине у руке. Понашао сам се као да чекам некога. Она је села за сто, који је био бочно од мене, али ипак у мом видокругу. Довољно близу да осетим њен парфем, који је благ поветарац у прамичцима доносио до мене. И он ми је побуђивао неке асоцијације. Сlike су пролазиле исувише брзо. Нисам

могао ништа да схватим. Било је јасно да ту жену не смем изгубити из вида. Конобар јој донесе кафу. Изволите госпођо Вoyer, рекао јој је. Она се насмеја. Опет ми кроз главу севнуше муње. И угледах каменито тло и брдо на коме нема растиња. „Добро је, конобар је познаје. Нећу бити присиљен да је пратим, ионако немам аутомобил.” Пошто је број њеног Ситрое-на био већ записан на кутији мојих цигарета, трудио сам се да прикупим што више информација на основу њене појаве. Конобар ми, и да није био свестан тога, поможе у том настојању. Пошто јој је спустио кафу на сто, он је упита да ли жели и једну коцку беле чоколаде. „Беле чоколаде?” одговори она зачуђено. „Са задовољством, никада нисам окусила белу чоколаду.” И конобар оде, а моје уво регистрова њен акценат који је био са севера. Ништа заједничко са подручјем од Нице до Марсеља. То ми није говорило много, али свака информација је потенцијално важна. Добро сам запамтио њене црте лица, боју гласа, парфем... Није имала прстен на руци. Изгледала је помало меланхолично. Онда сам се окренуо и гледао у море. Нисам хтео да покажем да се занимам за њу, да је посматрам. Увек је боље да ти знаш о некоме више него тај о теби. И то правило је било нека врста знања које ми је долазило из мог заборављеног живота.

Седео сам читајући новине све док госпођа Боаје није отишла. Онда сам пришао шанку. *Vingt centimes* рекао је конобар. Извадио сам новчаницу од двадесет нових франака. Конобар је махао главом: „одакле ми ситно ујутру”. „Задржите остатак” рекао сам му. Он широм разрогачи очи. „Ко је згодна жена која је управо отишла?” Конобару лакну кад виде да неће морати да оних двадесет франака зарађује на прљав начин: „Хелга Боаје, *Monsieur*. Па њу познају цела Ница и околина. Од пре четири године удовица. Муж јој је настрадао на мору. Био је капетан дуге пловидбе.” И конобар се расприча: „Она сада има тридесет и четири године. Капетан Боаје је био дванаест година старији од ње. Био је то најлепши и најскладнији пар на Азурној обали. Упркос разлици у годинама. Али шта ћете, судбина...” „И госпођа сада нема никог?” упитах као у шали. „Потпуно је сама. Живи у вили покојног капетана Боајеа. Он је био добро ситуиран. Ништа јој не недостаје. Знате, многи су покушавали да задобију њену наклоност, али безуспешно. Њу као да не интересују мушкарци”, рече конобар и додаде: „Увек је сама.” „Ви је добро познајете?” упитах га. „Ох да, познавао сам и њеног покојног мужа. Она овде долази бар два пута недељно на кафу. Осим тога, мој брат јој одржава кола...” „И кад би Ви мени дали њен број телефона, да ли би Вам она то узела за зло?” прекратих питањем кратку паузу која

је настала у конверзацији. „Ви, наравно, не бисте морали рећи да сам Вам ја дао њен број телефона, ако би Вас она питала. Знате, њен број се не налази у именику”, објасни конобар пишући број на пружену му кутију од цигарета. Није ме ништа питао. Француски конобари су веома дискретни. Али пруже информацију. Само треба добро платити.

5.

Сачекао сам да прође жега и време вечере. Тек око девет сам узео телефон и позвао број госпође Хелге Боаје, удовице капетана Боајеа. Телефон је зазвонио три пута пре него што се она јави. Њен глас ми побуди нове слике које су се смењивале брзином муње. Морао сам да се напрежем да бих говорио. „Да ли имам част да разговарам са госпођом Боаје?” упитао сам трудећи се да мој глас не звучи ни исувише формално, ни брижно, ни меланхолично. „Да. Ко сте Ви?” „Моје име је Стивен. Стивен Дирлоу. Али то Вама ништа не значи. Ви мене не познајете...” „Да ли сте ви Енглеz?” упита она, очигледно вођена мојим именом и типичним акцентом. Ја се охрабрих, видевши да неће прекинути везу: „Да, Madame, ја сам Енглеz. Енглеz који је изгубио памћење. Који се ничега не сећа из првих тридесет година свога живота.” Она се насмеја у слушалицу „Ви се свакако шалите, Monsieur?” упита ме прилично расположено. „Нажалост не, госпођо. Не шалим се. Има већ две године од како покушавам да повратим моја сећања, али без успеха. Ни једна једина асоцијација. Ништа. Све док Вас нисам видео јутрос у бару на обали. Од тада ми навиру слике у нереду.” „Уистину? Али ја Вас не познајем. Приметила сам Вас јутрос, сећам се Вашег лика. Али Вас пре тога нисам никада видела. Ваше име ми звучи непознато.” „Госпођо, за мене је данашњи дан изузетно важан. Ни мени није јасно зашто Ваша појава побуђује слике у моме сећању. Али разумећете, за мене тренутно нема ништа важније него да ми дозволите да Вас видим, да разговарам с Вама. Где год то Ви желите. На јавном месту, у присуству много људи...” почех да је убеђујем, изгубивши контролу над ситуацијом. „Господине, ја се не плашим. Ја сам Вас јутрос срела, и нисам осетила страх од Ваше појаве. Нема потребе да се састајемо у граду и по ресторанима. Дођите код мене. Када сте слободни?” „Ох, госпођо, ја имам све своје време: само кажите и ја ћу доћи када то Вама буде одговарало”. „Добро”, рече. „Чекам Вас сутра у једанаест.” „Хвала Madame”, рекох скоро одушевљено. „A demain”, рече ми некако слатко. „A demain”, одговорих јој истим тоном. Кад спустих слушалицу схватих да нисам питао

за њену адресу. Лакну ми кад се сетих шта је рекао конобар:
„Цела Ница и околина познају госпођу Боаје...”

6.

На тешким дверима од кованог гвожђа отвори се капак. У прорезу се појавише два ока кроз чију модроплаву боју угледах плаже Нормандије, али само за тенутак. Моју пажњу привуче још увек младо, беспрекорно правилно парче лица, светле обрве и помало наглашене јагодице.

„Oui?” „Je suis Monsieur Dearlow”, рекох разнежен. „Entrez”, рече једноставно и тихо, затвори капак и отвори тешке двери. Оне зашкрипаше. Тај звук ми готово нанесе бол, али се одмах опоравих кад угледах њену појаву. Испред мене је стајала жена моје висине, дуге плаве косе, помало коврцаве. Нос правилан, усне без ружа. Нордијски тип, потомак Викинга, без икакве сумње. Летња кошуља од ланеног платна је падала до изнад колена. Босе ноге на калдрми од светлог камена. Осетих свежину у спарном летњем дану. Она се окрену и пође према шедрвану у центру калдрмисаног дворишта оивиченог жардиње-рама из којих су избијали лимунови и олеандери. Седе на камену клупу. Седох поред ње. Обоје гледамо у водоскок. Из жбуна поред клупе излети лептир. Направи неколико лупинга и слети на њену косу. Грло ми се осушило. Ћутање постаје непријатно. Она, за разлику од мене, као да зна зашто сам дошао. Понаша се као да су речи сувишне. Користим тишину не бих ли се сетио нечега. На очи ми излазе Бедуини, песак Африке. Затворих капке и угледах болничке постеље. Кад поново прогледах, учини ми се да преко камења тече зелена вода Неретве; она у њој купа ноге. Осећам снагу у телу. И то је све. Појма немам зашто сам овде. Помислих шта бих најрадије учинио сада. Печено кестење! Јео бих печено кестење. Какво кестење, будало! Ниси ваљда побенавио! Одложих лаки памучни сако на клупу. Лептир полети са њене косе, и неправилном путањом одлети до шедрвана. Настави да лети весело тик до површине воде. Изненада, из воде се указаше уста рибе. У делићу секунде риба прогута лептира, праћакну се и нестале. Она ничим не показа изненађење. Као да лептир није настрадао. Коначно се окрену према мени. Опет угледах морску обалу у њеним очима. „Хелга”, изустих, али ми се језик завеза. Нисам знао шта да јој кажем. Она ми тихо узврати: „Идите, господине Дирлоу.”

Држећи сако у знојавој шаци, опет ме заболи она шкрипа врата. Трајала је док се не затворише иза мојих леђа. Али бол овога пута не мину...

7.

Са сваким кораком бол се појачавао. Наједном као да ми експлодира испред очију. Запамтио сам само стабла маслина која су се вртела у круг око мене...

Онај звук металне капије ми се поново зареза у меко ткиво свести. Овога пута он учини да се вратим на јаву. Отворих очи. Налазио сам се у кревету. У кошуљи и панталонама. Покривен лаким памучним чаршавом. Придигох се и погледах кроз отворен прозор. Капија затворена. Неколико метара даље, црномањаста господин се кретао лаким кораком према своме аутомобилу. Повелика лекарска торба. Лекар. Сигурно је овде био ради мене. Хелга је видела да сам изгубио свест и некако извела да ме положи у кревет. Колико дуго сам био без свести? Не знам. Сигурно дуго. Био сам гладан и жедан. Наједном се сетих оног звука. Сав сам се најежио. Исти такав звук је био део третмана којим су ми уништена сећања. А случај је хтео да он буде и онај танки конац који ми их је, уз Хелгину ауру, вратио. Док сам био у коми, цео низ сећања ми је прошао испред очију. Сетио сам се свега. И воља за животом ми се вратила. Као да сам се бојао да ће ме поново напустити сећања, седох на кревет и почех поново да „премотавам филм” који као да сам одгледао у сну.

Пошто сам се опоравио од рана, од јесени 1942. нисам више био обични резервни официр краљевске морнарице. Моја служба на оклопњачи замењена је улогом тајног агента МИБ. Испред мојих очију смењивале су се мисије, мање или више значајне. Од када је официра краљевске морнарице Стивена Дирлоа заменио агент Butterfly, налазио сам се у Северној Африци, у окупираној Француској, у Португалији. Обављао сам разне задатке. Углавном био официр за везу и пренос информација дотурених од наше обавештајне мреже са окупираних територија.

Убио сам три пута. Нисам осећао жаљење. Сваки пут сам морао то учинити да бих живео и да бих извршио мисију. Био сам добар агент. Толико добар да сам после рата професионално наставио да радим за МИБ. У чину lieutenant-commander-а. Посао је био интензиван. Почели су да ми поверавају крупне задатке. Од 1948, када се Тито замерио Стаљину, Југославија је дошла у жижу нашег интересовања. Ја сам био задужен за пренос информација од наше службе КОС-у и обрнуто. Те мисије су биле без великог ризика. Дискретне, али скоро јавне. Деловао сам под маском, али која је била позната КОС-у. Њен циљ је био да нашу активност држи тајном за Русе али и за наше савезнике. Тог лета сам у Мостару обавио размену информација са људима из веома блиског Титовог

окружења. Вратио сам се у Дубровник аутомобилом дирекције за енергетику, којим су ме, наводно, покупили на путу. Нисмо се журили. Сећање на укус јагњетине коју смо јели у једној крчми поред Неретве подсети ме на глад коју почех све интензивније да осећам. Али сам трпео. Хтео сам још једном да се сетим заборављеног живота пре него што се појавим пред Хелгом. И да покушам да схватим зашто ми је баш њена појава омогућила да повратим сећања.

Осетих јаку жеђ. Погледах по соби. На ноћном сточићу угледах стаклени бокал пун воде. Попих половину. И у Дубровнику, по повратку из Мостара тог лета 1950. хтео сам нешто да попијем. Али на тераси Градске кафане све беше заузето. Све осим једне столице. На другој столици за истим столом је седео господин са брчићима у летњем оделу. Упитах га на енглеском да ли је слободно. Он ми одговори да јесте. На енглеском какав може да говори једино рођени Шкот. Захвалих се и седох. Да ли је могуће да се и тако нешто деси? Да се одвије низ случајности за које је вероватноћа мања него да човек погине од грома возећи затворени аутомобил. Не знам шта ми би, да ли ме водило божанство или враг, али упитах господина за чији сто седох: „Данас мало људи зна да свира гајде онако како су то чинили наши стари, зар не?” „Имате право господине, мало њих”, одговори спремно Шкот. „Да ли Ви свирате Гајде?” упитах га, опет не знајући шта ми би. „Да, и то као наши стари.” Понудих му цигарету. Он је узе и ја извадих шибице. Он ми узе шибице из руке, и сам припали цигарету. Затим сигурним покретом, као да је то нешто најнормалније на свету написа на кутији шибица адресу. „Вечерас у девет”, рече. Осетих наспрам себе искусног обавештајца. Старог вука. Конобар се појави. Наручих за обојицу онај јаки шљивов бренди који се пије у Југославији и сифон соде. Конобар нас послужи за неколико тренутака. Тип искапи бренди, напи се воде, поздрави ме учтиво и нестале.

Нисам могао да верујем својим очима и ушима: управо сам се „идентификовао” уместо неког другог агента. И вечерас треба да дођем у контакт с неким. Која је служба у питању? Да ли улазим у колизију са неким колегом? Мало вероватно: ја сам био ексклузивни човек МИБ за овај простор. Али, рефлекс обавештајца вуче ме даље...

Враг је једини знао куда срљам. Само ме је он могао натерати да се те вечери, тачно у девет нађем испред патрицијске куће на датој адреси. Чим ударих звекиром у врата, она се отворише. Иза њих је био старац са лулом. Вођен неким лудачким инстинктом рекох: „Шаље ме гајдаш.” „Уђите”, рече старац. Ту у предворју, старац ми уручи ташну с документима,

узимајући ми из руку празну ташну, коју сам понео за сваки случај. Уз то ме прекори као учитељ ђака: „Постајете неопрезни: зар не знате да Ваша ташна мора бити браон боје.” Схватио да сам погрешио: није требало да се примети да сам заменио ташну. Моја је била црна. Али, како сам могао да знам? „Водите рачуна”, рече старац на енглеском са јаким словенским акцентом, „од овог момента све је на Вама. Докуменат мора прекосутра бити у Мадриду.” Климнух главом и изађох на камену уску улицицу. Нигде никога. Брзим корацима се удаљих према моме хотелу.

Дошавши у собу отворих ташну. Ништа необично не нађох у њој. Трговачки уговори, фактуре. Пажљиво прегледах све тачке на „и” и на другим местима, све запете, све знакове интерпункције које су могле да скривају микроскопске „дотовае”. Ништа. Погледах мало боље ташну. Унутрашња преграда од два слоја коже међусобно спојена шавовима. Одших један шав: пун погодак! Унутра је био лист танког папира ситно и густо исписан. Чудно, очекивао сам микрофилм. Шифровани текст. А шифре су — моја специјалност. Радио сам напорно до три ујутру. Коначно сам разбио шифру. Прочитао текст. Дигла ми се коса на глави. Списак „кртица” у свим важнијим обавештајним службама. Наравно само њихови псеудоними. Недовољни да се ти људи идентификују. Али довољни да се предузму мере које ће довести до њиховог откривања и затим до double cross акције; а пре свега довољни да се закључи да раде за службу невероватне снаге и моћи. За службу чији газда није ниједна од актуелних светских сила. Која, међутим, контролише ток најважнијих тајних информација...

Откриће је било невероватно. Важније од свега што је човек могао да замисли. Оно је указивало да постоји елита која је изнад супарничких сила Истока и Запада профилисаних после рата. Схватио сам да морам пренети те информације одмах у МИБ. Али коме? Ако будем поштовао хијерархију могле би бити пресретнуте од „кртица” којих је у нашој служби било очигледно више. Размишљао сам шта да радим. У том тренутку двојица људи су банули у моју собу. Савладали су ме за пар секунди. Присилили су ме да с њима одем до марине. Убацили су ме у брзи глисер. Ту су ми дали инјекцију. Изгубио сам свест. Пробудио сам се у неком центру за психолошки третман. Ту су ме подвргнули испитивању. Знали су да сам ја „Лептир”. Али нису имали намеру да ме ликвидирају. Вероватно им није било у интересу да наруше односе између МИБ и КОС-а. И подвргли су ме процедури брисања памћења. Мислио сам да су то само филмски трикови. Али нису. Пет недеља су ме држали под хипнотичким лековима и излагали ме

оном болном, досадном звуку. И напоследку су ме избацили негде у Италији. Али, уместо да упаднем у руке полиције и да ме МИБ пронађе као живу биљку без сећања, мене су пронашли кријумчари. Мало по мало, открило се да знам да радим многе ствари. Тако сам, као идеална „роба” без жига и порекла доспео на *Morgenstern*...

Док сам сâм себи причао тај последњи део моје невероватне приче, из салона у приземљу се зачу клавир. Хелга је почела да свира. Мелодија *Месечеве сонате* ми побуди нова сећања. Прођох кроз моје детињство и младост. Али Хелгу не нађох нигде. Само је судбина послала ту жену да ме врати у живот. Не смем је изгубити...

8.

Силазио сам низ степенице у салон кад су звуке Бетовена заменили Дебисијеви таласи. Кроз музику угледах гола рамена како израњају из летње хаљине без леђа. Пришао сам јој полако. Она се прену и престаде да свира. Хитро се окрену. „Дошли сте себи, господине Дирлоу?” „Стив”, рекох. Израз чуђења се претворио у благ осмех. Лакну ми. „Мораш нешто појести, дан и ноћ си провео у коми”, рече, ухвати ме за руку и одведе до трпезарије. Сто је већ био постављен. Хладни оброк покривен стакленим звоном које се замаглило јер су испод њега, са храном, биле и посуде с ледом. Сели смо обоје за сто. Сада, када сам се сећао свога живота, нисам могао да се сетим када сам више уживао у пршуту, салами, сиру и поврћу. Јео сам као да ми је последње, уз благи шприцер, мешајући бело вино са содом, како су то радили у Југославији. И она је покушала и рекла: „Веома освежавајуће!”

Затим ме поново узела за руку, одвела до купатила и пружила ми бели мекани пешкир. Ту сам се истуширао. Чинило ми се да уживам у свакој капљици воде која је пала на моје тело. При томе сам размишљао о важности открића до кога сам дошао у Дубровнику: оно је без сумње још било актуелно. Рефлексно поставих себи питање: како да обавестим МИБ? Али одмах потом ми проради разум: здрав сам и читав само зато што сви верују да се не сећам ничега! После свега што ми се десило, крајње је време да се и ја осетим живим. А и нисам више био сигуран ко су добри а ко лоши момци у целој светској заврзлами. Нису то више била моја посла. Нека иду сви до врага. Ја бих остао са Хелгом. А то је могуће само ако Лептир умре. И ту, под тушем, изрекао сам неопозиву смртну пресуду Лептиру, и одмах је извршио.

Када сам изашао из туш кабине, видео сам на полици сложен веш, панталоне и летњу мајицу. Све је припадало по којном капетану Боајеу, без икакве сумње. Није ми сметало да их користим. Осећао сам да је тај Боаје био човек по свему сличан мени. Обукао сам се и дошао у салон.

Хелга је већ седела на каучу. Седох поред ње. Узех је за руку, и пређох на ствар: „Хелга, ја се сада свега сећам. Вратила ми се воља за животом. Али ме не питај ништа, не могу ти ништа рећи...” Она ми стави прст на уста, и тихо рече „шшш”...

9.

Капетан Боаје је имао једрилицу од десет метара, коју сам поново довео у пловно стање. Једрећи са Хелгом, размишљао сам зашто је њена појава оног недељног преподнева у Ници почела да побуђује асоцијације у мојој глави са испраним мозгом. Хелгу нисам познавао пре нашег случајног сусрета у Ници. Никада нисам имао девојку сличну њој. Тачно, нисам имао. А зашто, кад сам такву жену желео од најраније младости? Одједном ми се разбистри у мислима: све су ми из сећања избрисали осим жеље. Жеље коју нисам успевао да испуним. И која ми је помогла да призовем сећања и да поново постанем жив човек. Жеље се не стичу као што се стичу сећања. Оне долазе из дубина које нису достижне испирачима мозга. Жеља рођена са Стивенем Дирлоуом није могла умрети са Лептиром. И она је тог истог Стивена Дирлоуа подигла из мртвих.

У том тренутку ветар промени правац. Фиксирах кормило и лаким покретима скочих до алке за које је привезано једро. Попустих конопце док једро не заузе жељени угао према смеру ветра, а затим их учврстих. У тренутку се вратих до кормила прескачући истурене делове на палуби. Приметих како ме Хелга са дивљењем посматра. Насмејох јој се, а она ми кроз ветар и шум воде коју је секао прамац, готово вичући изјави: „Као да си срастао с овом једрилицом. Просто летиш преко палубе као лептир!” Затим приђе, а онда спусти своје усне на моје.

МИХАИЛ ЕПШТЕЈН

СТЕРЕОЕТИКА: ДВОЈНОСТ ВРЛИНА И ДИЈАМАНТСКО-ЗЛАТНО ПРАВИЛО

1. *Одложена храброст*

Тешко да се у историји последњих деценија, барем у Русији, може наћи друштвено значајнији пример храбрости него што је то живот Александра Солжењичина. Али, да је та храброст радила увек беспрекорно, постала би аутоматска, неразумна смелост, и тешко да би Солжењичин доживео време када је она, поткрепљена књижевним делима, добила светски одјек. У првој глави *Архипелага ГУЛАГ (Хайшење)*, наведена је епизода када аутора, ратног официра, 1945. године хапсе на линији фронта и воде у Лубјанку. Он нема храбрости да пружи отпор, чак ни да викне, да упозори суграђане.

„... Зашто ћутим? зашто не просвећујем преварени народ у свом последњем тренутку говора?

Ђутао сам у пољском граду Бродници — али, можда тамо не разумеју руски? Нисам викнуо ни реч на улицама Бјалистока — али, можда се све ово не тиче Пољака? Нисам пустио глас ни на станици Волковиск — али, тамо је било мало људи...

А сада уводим Смершавце под бели свод округлог горњег хола Белоруско-радијалног метроа, обливеденог светлошћу, и одоздо се, нама у сусрет, двома паралелним покретним степеницама, пењу густо збијени Московљани. Сви они, изгледа, гледају у мене! као бескрајна трака вуку се одатле, из дубине незнања — вуку се под блештаву куполу к мени, за макар реч истине — тако да ја ћутим?!...

А свако увек има туце отворених разлога зашто је у праву, да се не жртвује...

А ја — ја ћутим из још једног разлога: зато што ми је ових Московљана, збијених на степеницама два покретна степеништа — ипак мало, *мало!* Овде ће мој повик зачупи двеста, два пута по двеста људи — а шта је са двеста милиона њих?... Као кроз маглу причињава ми се да ћу једном викнути пред двеста милиона...

А сада мене, који нисам ни зуцнуо, покретно степениште незадрживо одвлачи у пакао.

И ћутаћу још и у улици Охотни рјад.

Нећу викнути ни код 'Метропола'.

Нећу махнути рукама ни на Голготи — Лубјанском тргу..."¹

Солжењицин је поступио паметно, али га и даље мучи савест. Између две врлине, храбрости и памети, тешко је наћи средишњу тачку равнотеже.

То, што је Солжењицин тада ћутао и што готово после тридесет година још осуђује себе због тога, не може се морално оцењивати у оквирима ове епизоде — него захтева да се прошири на читав Солжењицинов живот. Уопште, у етичкој оцени време тече уназад, будућност осветљава прошлост. Солжењициново ћутање 1945. године може се оцењивати тек пошто се зачује његов повик из 1973. године, звани *Архипелаг Гулаг*. Да му је мутно привиђење из 1945. године: да ће викнути истину пред двеста милиона — остало као добронамерна фантазија, која заглушује глас савести — суд би био један. Када је, као што знамо, „привиђење” постало јава, онда је не-викање, које је Солжењицину омогућило да остане у животу и ојача глас за даљу повик — нужан и морално оправдан избор.

Пред нама искрсава необична, двосмислена категорија — *одложена храброст*. Може ли моменат храбрости бити остављен за касније? У томе се крије велики морални ризик. Прво: треба ли ти храбрости да урадиш касније оно што не можеш урадити сада? Друго: хоће ли се задржати прилике које захтевају храброст — или она девалвира у складу са уређивањем и демократизацијом друштва? Та храброст, која је у тешком тренутку вредела милион, у лакој тренутку ће бити багатела. Као што каже Аристотел, „храброст се не испољава у свако време уопште него онда када су страхови и опасности најближи”.² Одложена храброст је као одложени дуг. На њега расте камата. Као оправдавање за нехраброст у прошлости може бити само

¹ А. Солжењицин, *Архипелаг Гулаг, 1918—1956*. Опыт художественного исследования. Соб. соч., т. 5. Вермонт—Париж, 1980, сс. 27—28.

² Аристотел, *Большая этика*, 1191а. Собр. соч. в 4 т., т. 4., Москва, Мысль, 1984, с. 319.

још већа храброст у будућности, храброст са већом друштвеном тежином.

Уопште, одлагање, тако значајан термин савремене деконструктивне филозофије (*differance* значи истовремено „различитост” и „одлагање”), није просто остављање за касније, одгађање оног што може и да се не догоди никад. Одлагање другог доласка уопште не значи да ће се оно догодити онако како се то очекивало пре две хиљаде година, само у другом временском тренутку. Одлагање је нагомилавање очекивања и значења, то је неговање и сазревање у тишини, то је раст ћутљивих вредности, које нису биле унапред предвиђене, да би својим умножавањем оправдале преношење у будућност. Вредност одлагања је велика, и у случају Солжењицина одлагање је оправдано.

2. Стереотипика

Постоје две крајности међу врлинама: *давање себе и чување себе*. Храброст, дарезљивост и пожртвовање је деловати у име других, одричући се себе. Разборитост, опрезност и пажљивост је чувати, неговати и увећавати себе. Иначе се нема шта жртвовати, нема се шта дати другима. Која стратегија ће бити добитна, немогућно је унапред предвидети, то је област чистог ризика. Можеш дати себе а да још ниси стигао ни да сазриш, дати себе готово бадава. И можеш читавог живота да одгајаш, јачаш и уљуљујеш себе — и да не доживиш чин давања. Примери-знакови су нам у блиском историјском сећању. „Момчић коврџави од 17 година”, дао је свој живот „за радничку ствар”, тачније, за власт убица и демагога, за оно што није могао да разуме ни да оцени, а што је било недостојно његове жртве. И угледни писац, који је читавог живота чекао да куцне час када ће моћи да се изражава смело и без страха — а да после себе није оставио ништа осим вишетомних сабраних дела у жанру „што год хоћете”...

Један од најутицајнијих постулата у историји етике потиче од Аристотела: врлина је средина између две порочне крајности. „... Вишак и недостатак су својствени порочности (*kakia*), а владање средином су врлине.”³ Могло би се рећи да је то нит водиља: не буди кукавица и — не буди лудачки смео; а то, што је на средини између те две рђаве крајности — управо и јесте зрела, опрезна, паметна храброст.

Ипак, да ли је увек могућно да се између две крајности нађе место за једну једину врлину? Сам Аристотел показује да

³ Аристотель, *Никомахова етика*, 1106б, цит. изд., с. 86.

између две крајности постоји не једна него две средине. „Средином у односу на нас називам оно што није вишак а није ни мањак, а таква средина није једна и није једнака за све.”⁴ Једна средина је удаљенија од једног краја, а друга — од другог.

Ако је вишак страха — кукавичлук, а мањак страха — неразборитост, онда између њих постоје две средине, *две врлине: храброст*, која је далеко од кукавичлука, и *разборитост*, која је далеко од неразборитости. Дијапазон моралног понашања се не фокусира у једној централној тачки „исправног поступка”, него се описује већим вредносним размаком између храбрости и разборитости. Исто тако, између два порока: шкртости и расипништва, постоје *две врлине: дарежљивост*, која је далеко од шкртости, и *штедљивост*, која је далеко од расипништва. У наведеној схеми, на крајевима се налазе по два порока, а између њих су по две врлине:

неразборитост — храброст — разборитост — кукавичлук
расипништво — дарежљивост — штедљивост — шкртост
бестидност — отвореност — скромност — лицемерје.

У језику нема речи ни појмова да би се тачно центрирала врлина, али постоје допунски парови појмова, између којих остаје велики размак за слободно делање — *морални конципијум*, слободна функција добра: између дарежљивости и штедљивости, између храбрости и разборитости, између отворености и скромности, између уживања и суздржавања.

Као што постоје стереомузика и стереофилм, који дају просторне слике звукова и предмета, тако постоји и *стереоеџетика* (од грч. stereos — обиман, просторан), која полази од раздвајања и неспојивости врлина, од немогућности једино исправног моралног избора. Развијајући се у подривеном вредносном пољу, стереоеџетика уводи принцип *сјајања различитих моралних ѿерсејекџива*, као што вид спаја две различите пројекције предмета и само зато перципира свет просторно, рељефно. *Двоморалност* у етици је исто што и двојезичје у култури: способност превођења мисли или вредности с језика на језик. Стереоеџетика је морална окатост, „двоокост”, стереоскопија, условљена спајањем две различите моралне пројекције једног поступка: одговарајући критеријуму штедљивости, он се опасно приближава шкртости, а кад осети дарежљивост, може се претворити у расипника. У том двојном систему координата лута и наше морално осећање, никад не налазећи потпуно смирење, тачку идеала, апсолутне средине.

---

⁴ Наведено дело, 1106а, с. 85.

Шкртост и штедљивост, храброст и разборитост можемо назвати *ко-врлинама*, а оне су потребне етици као десна и лева рука организму, а десна и лева хемисфера — мозгу. Можда је са различитошћу тих двеју хемисфера, са урођеном асиметријом мозга повезана и двојност моралних принципа. Кроз призм у ко-врлина докучујемо моралне вредности смештене једна према другој и — истовремено их смештамо у једну перспективу, као обим врлине, који се никад не може потпуно остварити у једном поступку, него само у серији поступака, што у различитој мери спајају храброст и разборитост, отвореност и скромност, смелост и смерност. Без покушаја спајања са другом врлином, својим паром, свака врлина прелази у порок. Расипништво јесте дарежљивост без штедљивости, шкртост — штедљивост без дарежљивости итд. Порок је управо — једнодимензионалност, одустајање од *двоморалности* и стереоскопског доживљавања ствари, морална једноокост.

3. *Мудрост и савест. Прошвизов*

Најзад, постоје две „надврлине”, које регулишу односе међу ко-врлинама: *мудрост* и *савест*. Мудрост је метаниво моралне самосвести, која мери и корелира вредности давања себе и чувања себе у сваком тренутку времена, сугеришући начин за најбољу вредносну самореализацију. Мудрост шапуће речи храбрости у моментима малодушности и шапуће савете разборитости у моментима јуначке неразборитости.

Друга метафизичка категорија је савест. Она такође регулише односе међу ко-врлинама, тако да, нагињући једној од њих, не упадне у крајност порока. Савест подсећа штедишу на дарежљивост, како не би упао у шкртост, а дарежљивог — на штедљивост, да не би упао у расипништво. Али, за разлику од мудрости, која се весели на путевима до целине, савест боли и мучи се због тога што није у стању да досегне потпуну равнотежу врлина, јер је врлина као таква недостижна. Постоји врлина храбрости или врлина толеранције, али не постоји врлина уопште. Ако је мудрост морална катефатика, трагање за хармонијом и спајањем врлина, онда је савест — морална апофатика, осећање немогућности те хармоније и „грижа” потиче од те штетности. Мудрост се узноси над противречностима, помирује их; савест се мучи *прошвизовима* и не може да их реши. Мудрост је орган — весеља...⁵ Савест је орган — патње, који је здрав када боли.

⁵ О томе говори лик веселе Уметнице — Премудрости у *Књизи њрича Соломонових*. Премудрост је боравила с Творцем на самом почетку стварања

Прошивзов је етичка категорија, која указује на раздвајање савести, раздиране противречним побудама, двојношћу самих врлина. Ако је *прошивречност* логичка категорија: два говора, два доказа који стоје један наспрам другог, онда је *прошивзов* — морална категорија, јер претпоставља две различите побуде, два стремљења, два порива. Постоје два зова, које слуша човекова савест. Један је *зов-позив*, а други — *зов-одзив*. У односу на себе, постоји дужност остваривања и умножавања оних дарова који су ти дати од рођења. У односу на друге, ближње, савременике, потомке, животне сапутнике, браћу по човечанству — дужност саосећања и узајамне помоћи. Нама су поверени ближњи и поверен нам је наш сопствени дар, који треба да остварујемо.

Противзов је неприметно утемељен у најснажнијем позиву: „љуби ближњега свога као самога себе”. Како могу да волим ближњега ако не волим себе, ако не могу да пренесем на другог то осећање јединствености, бесконачне важности, драгоцене незаменљивости и непоновљивости, о којем најпре сазнајем из искуства односа са самим собом? Да бих заволео ближњега, морам најпре да заволим себе, а пошто заволим себе, могу ли ја да „преварим себе” са ближњим? На основу ове заповести настаје прави правцати љубавни троугао, трагедија љубоморе, јер морам подједнако волети себе и другог, а не могу да не будем љубоморан на тог другог, којег треба да волим исто као себе. Те муке љубоморе су неодвојиве од мука савести: у њима наизменично побеђују час „ја”, час ближњи.

То су две етички захтевне реалности, у којима затичемо себе: датост других и датост дара. *Давање себе и остваривање себе*. Препуштајући се само дужности, лако се пренебрегавају други. *Одзив* и *позив*, као по правилу, не могу да не противрече једно другом, а тај *прошивзов* и чини ту патњу душе, њено „клатновско” љуљање, које се и назива мукама савести.

Постоје и веома ретки људи код којих позив и одзив чине једно, људи с *етичким позивом* и *професионалном одзивом*, као што су Алберт Швејцер, Јануш Корчак, доктор Фјодор Петрович Газ (1780—1853). Али, за већину људи позив и одзив су два сасвим различита зова.

Виша моралност је *сијање две меџаеиичке способности: мудрости и савести*. Али исто тако, као што постоје те ко-врлине, које мудрост помирује, а савест не може да помири, тако и сама мудрост и савест чине две метаетичке ко-врлине, изме-

---

света: „Тада бијаш код њега хранјеница, бијаш му милина сваки дан, и весељах се пред њим свагда; Весељах се на васиљеној његовој и милина ми је са синонима људским” (*Приче Соломонове*, 8:30—31).

ђу којих је, упркос Аристотеловом савету, тешко „доспети у средину”.⁶ Мудрост говори једно, савест друго. Тешко да је могућно да се, нишанећи у врлину, погоди у њену срж, као што стрелац погађа у јабуку. Те тачне средине нема ни међу врлинама, које се стално удвајају, захтевају избор, кајање, нови избор, мудре одлуке и — гриже савести.

4. *Различита етика. Дијамантско-златно правило*

На плану стереотипике може се преосмислити и допунити „златно правило”, најстарије остварење моралне мудрости човечанства. Златно правило су независно формулисали и Конфуције, и јеврејски мудрац Хилелем, и Исус у *Пројоведи на Гори*. „Све дакле што хоћете да чине вама људи, чините и ви њима; јер је то закон и пророци” (Матеј, 7:12).⁷ Отуда и заповест „што нећете да се чини вама не чините другима” (Дела апостол., 15:29). Златно правило је засновано на узајамности, повратности људских воља и потреба, и, на крају крајева, на ономе што обједињава људе, на њиховој идеалној истоветности. Како ја треба да се понашам према другом, тако и други треба да се понаша према мени, и обратно.

Треба приметити да су „златним правилом” умели да се наоружавају и човекомрзачки системи, чији су проповедници, духовно разарајући себе, успевали и у разарању других, држећи се истог закона моралне једнакости. На златно правило позива се, у својој *Декларацији њрава човека*, Робеспјер, који је погубио хиљаде својих сународника а затим је и сам био погубљен. Грах Бабеф, организатор *Завере једнаких*, који је доказивао да се предност талента и предузетништва јавља само као химера и лепа варка, такође се ослањао на златно правило. Наравно, морална максима се не сме окривљавати за њену злоупотребу, али, очигледно, сама форма поистовећивања, „повратности” објекта и субјекта моралне радње треба да буде преосмишљена у светлу револуционарних и тоталитарних покрета из XVIII—XX века, са њиховим постулатом једнакости. Етика истоветности моралног субјекта и објекта мора бити допуњена признавањем њихове неистоветности.

У основи златног правила, као и каснијег Кантовог категоричког императива, налази се замењивост моралног субјекта:

⁶ Аристотел, наведено издање, с. 86.

⁷ Одговарајуће препоруке постоје у хиндуизму, будизму, ђаинизму, исламу... Види: World Scripture > A Comparative Anthology of Sacred texts, ed. by Andrew Wilson. New York > Paragon House, 1995, pp. 114—115.

треба поставити себе на место неког другог, поступати онако како би он поступао са тобом сагласно твојим жељама, или поступати тако да максимум твог понашања други могу узети као образац. У томе је сама суштина класичног схватања моралности: ти, као објекат, подлежеш оним истим радњама које вршиш као субјекат.

Али, то је само прва епоха моралне самосвести, која траје миленијумима. Све упорније се јавља нова потреба: да се приликом одређивања моралног закона пође од апсолутне јединичности, незамењивости сваког моралног субјекта. Највишу вредност представља не само моја сличност са другим, наша заједничка човечност, него и моја различитост од других и њихова различитост од мене. Задатак стереоетике је управо у томе да споји та два морална фокуса.

Да ли је могућна етика која би уважавала управо различитост људи, који ступају у моралне односе, њихову несводљивост једних на друге? Овде се спомиње новозаветно учење о различитости духовних дарова: једном се даје реч мудрости, другоме — реч знања, овом — вера, оном — чудотворство, неком — знање језика... (1 Кор. 12:4—11). „Сваки што је примио благодатни дар, њиме служите једни другима, као добри управитељи разноврсне благодети Божије” (1. Петр. 4:10).⁸ Управо та различитост дарова налази се у различитој, диференцијалној етици, коју можемо изразити следећим принципом:

Посћуйај ѿако да ѿвоје најбоље сћособносћи служе највећим ѿошребама других људи.

Оно што могу ја, нико у читавом свету не може урадити уместо мене. Па, ако на свету има људи који су у стању да боље од мене свирају на виолини или пишу поеме, онда ама баш нико боље од мене неће умети да се стара о мојој мајци или мом детету, о мом супружнику или мојој башти. За огромну већину људи фокус моралне радње, сфера њихове незамењивости усредсређује се на „ближњег”, али тиме се нимало не умањује јединственост њиховог позива. Највишу моралну вредност представља управо моја различитост од других људи и њихова различитост од мене, различитост сваког од сваког. Задатак је да се уопшти и изведе као свеопшти закон управо то — право и дужност сваког човека да се разликује од сваког.

---

⁸ Уопште, теорија да ова представља релативно мало обрађен правац у хришћанској етици, мада на овај рачун, поред јеванђелских прича о талентима, постоји много савета, укључујући и овај: „Имамо пак различите дарове по благодати која нам је дата. ако је пророштво, нека је по мјери вјере; Ако је служба, нека је у служењу; учитељство, нека је у учењу; Ако је тјешитељ, нека тјеша; који даје, нека даје искрено; који управља, нека је ревностан; који чини милостињу, нека чини радосно.” (Римљ. 12:6—8).

Ради оно што је највише потребно другима и што на њиховом месту не би могао да уради нико други.

У „осној епоси” (VIII—II век пре нове ере), када су, по Карлу Јасперсу, постављани темељи универзалног, натплеменског, општељудског морала, оријентација на разлике могла је да расклима и сруши те темеље. Међутим, сада је очигледно да само етика сверазличитости може да спасава од релативизма као чисто негативна реакција против традиционалног морала, његових универзалних норми и канона. Човек не успева до краја да постави себе на нечије место, да социјализује своје „ја” и — зато почиње да осмишљава своју субјективност као изванморалну или антиморалну, као право на дозвољеност свега.

Међутим, управо та несводљивост појединачног на свеопште и може постати извор нове моралне енергије, која се излива у свет не по старим, пресахлим коритима. На ову тему су много размишљали руски философи Н. Берђајев, Л. Шестов, М. Бахтин, који у својој *Филозофији поступка* гради етику „обавезне јединствености”: „Оно што могу ја да учиним, никад нико не може учинити. Јединственост присутног бића — принудно је обавезна. Ово је чињеница *мог не-алибија* у бићу, која се налази у основи најконкретнијег и једино обавезног поступка...”⁹ Морално је чинити за друге оно што не би могао да уради нико други уместо мене, *живети за друге*, али не као други.

Марина Цветајева, која је у емиграцији била принуђена да зарађује књижевним надничарењем, има белешку: „Нисам паразит, зато што радим и ништа друго не желим осим оног што радим: али *свој* посао, а не туђи. Бесмислено је приморавати ме да радим туђи посао, јер нисам способна ни за какав други осим за свој посао и црчење (да теглим терет, и остало)” (1932).¹⁰ Овде се јавља значајан појам: *свој посао*, тј. онај који је намењен управо мени и који нико не обавља боље од мене. Превођење туђе поезије или писање рецензија могу и други, па чак и боље него Марина Цветајева, али писање поезије је за њу — свој посао, своја обавеза, своја дужност: дужност-позив. Моралност није изолована од „свога”, од области индивидуалних дарова и талената. Међу мноштвом обавеза сваког човека постоје и такве које се подударају са његовим позивом;

⁹ М. М. Бахтин, *К философии поступка*, в. кн. *Философия и социология науки и техники*, Ежегодник 1984—1985. Отв. ред. И. Т. Фролов, М. Наука, 1986, с. 112.

¹⁰ Марина Цветаева, *Записные книжки и дневниковая проза*. М., Захаров, 2002, с. 241.

штавише, верност свом позиву, својој искључивој способности — готово да је најважнија обавеза. Виолинист пружа највише користи људима кад узме гудало у руке, а не када је мобилисан на радну акцију, па узима у руке лопату или секиру. Наравно, цепајући дрва или копајући леје за кромпир, могао би дати практичан допринос друштву, али у уобичајеним приликама свако може да сече дрва и копа. И само у реткој ситуацији, на пример, када је мушко становништво побијено и способност за копање и сечу постаје јединствен дар — виолиниста је дужан да ради оно што уместо њега не може да уради нико други. Дужан је, више не социјално него управо етички — не ради друштва него ради оних који се мрзну, гладују, умиру. Уникатност, а не само универзалност, јесте мера моралне радње.

Отуда формулације које нимало не укидају свеопштост златног правила, али у његов „златни оквир” стављају драги камен индивидуалног дара, „дијамантски” критеријум јединствености:

Најбољи постојак је онај у којем се највећа способност једног одазива на највећу потребу другог. Чини оно што би могли пожелети сви, ја и ти, а што не може урадити нико изузев тебе.

Два питања чине критеријум моралности:

1. Да ли би и сам желео да будеш објекат својих радњи?
2. Може ли неко други да постане субјекат твојих радњи?

Најбоља је радња која се усаглашава са потребама највећег и могућностима најмањег броја људи; радња чији би објекат желео да постане сам делатник, али чији субјекат не би могао постати нико осим њега самог. Први критеријум је универзалност моралне радње, други је уникатност. Морал је немогућан без једног и другог. Дакле:

Чини тако да и сам пожелиш да будеш објекат даје радње, али нико други не може постати њен субјекат. Чини оно што би свако морао урадити на твојем месту, али што нико не може да уради уместо тебе.

Морал је покретна равнотежа нормативног и индивидуалног, при чему се у „дијамантско-златном” правилу, које сам навео, управо индивидуална различитост јавља као норма понашања, управо несличност међу људима и јесте основа за њихову општост.

Овде понуђени двојни критеријум моралности — мера је спојивости дарова и потреба, јединствености и потражње. Тако је, у принципу, свако могао повикати, као што је могао да викне и Солжењицин на покретном степеништу, био му је довољан само дах у плућима. Друштво је осећало потребу за тим повиком, али да би такав повик могло да чује двеста милиона,

па чак и више људи, читава земљина кугла — за то је био потребан управо Солжењицин, и то не онакав какав је био 1945. године него онакав какав је постао 1960—1970-их година, пошто је већ прошао кроз 11 година Гулага и године књижевног рада... Да би тај повик могао да изазове активан одјек, а не страх и одузетост околине — за то је била потребна друга епоха, друга историјска сцена. Моралност није мера личних способности нити је мера друштвених потреба, него променљива мера међусобних односа једних и других. Зато је етика несводљива на естетику или психологију, које се баве индивидуалним способностима, талентом и генијем. Али, етика је исто тако несводљива и на друштвено-историјске услове, који одређују меру потреба за овим или оним поступцима индивидуе.

Превела с руског
Радмила Мечанин

БОРИС ПАРАМОНОВ

„ДОКТОР ЖИВАГО”: ПРОМАШАЈ
КАО ТРИЈУМФ
(О педесетогодишњици романа)

У свом излагању полазим од тога да је *Доктор Живаго* — неуспех Пастернака. Томе противречи, као прво, светски успех романа, а као друго, изузетно висока ауторова оцена овог свог дела. Пастернак, као што је познато, не једанпут изјављује да је све што је постигао током дугог и плодног песничког живота — мање вредно у поређењу са романом: *Доктора Живага* недвосмислено сматра својим врхунским делом. Успех на Западу и у целом свету могао га је само учврстити у тој самооцени.

Међутим у Русији, тада још Совјетском Савезу, овај епски подухват сматран је Пастернаковим неуспехом, и поред свеопштег усхићења иностраних читалаца, од којих је (додуше са непознатом мотивацијом) само Набоков сачувао потребну трезвеност и уздржаност. Роман је разочарао руске читаоце — оне којима је био доступан. Биће да се најоштрије изразила Ахматова, рекавши да је *Доктора Живага* добрим делом написала „Олга” (Ивинска). Ова отровна шала представља реминисценцију из година прве деценије 20. века: Ахматова је, тек улазећи у књижевност, тада могла чути сличне разговоре о Фјодору Сологубу, који је наводно изгубио контролу над својим списатељским талентом; романе му је редиговала и дописивала сопствена жена, Анастасија Чеботаревска. Али, генеза ове шале (или сплетке) није битна — битно је да негативан суд Ахматове о *Доктору Живагу* може да опстане и мимо свих спољашњих асоцијација. Људи који знају руски језик и познају руску књижевност, који поседују живо искуство совјетског живота, не могу да ставе Пастернаков роман у ред руске класике. Најпогодније место за њега је — Холивуд, где је доктор и био на

одређен начин канонизован, заједно с валцером на балалајкама. Једино оправдање Пастернаковог романа у очима руских, односно совјетских културних читалаца јесте његова антисовјетска, антирежимска усмереност, његово „не” упућено болшевичкој историји. Са тим кредитом *Доктор Живаго* се могао некако одржати у совјетским годинама, а у време ране перestroјке успео је чак и да постане сензација — истина не толико у знаку Пастернака колико Горбачова. Данас га ипак не можемо сматрати ремек-делом. То не значи да је *Доктор Живаго* постао незанимљив као предмет строго научних, књижевно-теоријских истраживања; штавише, анатому — и да не спомињемо гробара — много је згодније да ради са неживим материјалом.

По мом мишљењу, из аспекта који мене занима, пре свега се треба снаћи управо у феномену те изванредно високе самооцене Пастернака, у мотивацији стављања овог романа на прво место, на десно крило корпуса својих дела. Од помоћи нам могу бити одговарајуће аналогии и паралеле: повишена ауторска оцена — уз то прворазредних аутора — својих мање успешних дела позната је чињеница. Можемо почети од Пушкина.

То је случај *Бориса Годунова*. Апсолутно задовољство постигнутим изражено је код Пушкина са оном инфантилном непосредношћу, која је, уза сву његову дубоку мудрост и у комбинацији с њом, једна од одлика Пушкиновог шарма. „’Ајде, Пушкине, ’ајде, кучкин сине!” — није друго до спонтано изражена радост детета које увиђа да може да уради оно што је пре њега (и за њега) сматрано прерогативом одраслих. Тим речима, смушеног али захвалног чуђења, одрасли оцењују испаде људског вундеркинда — управо испаде, а не ученичку послушност надареног малишана, у чије потоње успехе нико не сумња. Пушкин је и сам задивљен оним што је постигао у Комедији о Гришки Отрепјеву. Ми видимо не само задовољство захтевног уметника, већ и чисто људску, индивидуалну радост; емоционална реакција човека претеже над естетичком реакцијом ствараоца.

Ни најмање не одричући квалитете овог Пушкиновог дела, тешко да можемо *Бориса Годунова* сматрати врхунским делом Пушкина. *Бронзани коњаник* је, на пример, много виши. Ипак, битно је да се још ни у једном случају Пушкину није отела тако бурна оцена резултата својих стваралачких напора. Биће да није ствар толико у објективној вредности дела, колико у субјективној реакцији уметника на то дело; испољено је несумњиво психолошко задовољство постигнутим, доживљена је нека животна, лична, персонална срећа; на великој арени постигнут је прави, демонстративан — у складу са енглеском

етимологијом ове речи — „спортски” успех. Посебност такве реакције је у томе што њој и не треба публика па чак ни њено одобравање: ствар се решава у инстанци аутора а не публике. „Сам си свој највиши судија”: у таквим случајевима ово је посебно уместо. Говорећи данашњим језиком: постигнут је неки пожељан психотерапеутски ефекат.

Наравно, свако стваралаштво представља објективацију стварачких унутрашњих садржина; критеријум успеха овде је, међутим — замаскираност тих чисто персоналних садржина, болесних преживљавања, „комплекса”. Ауторово маскирање у *Борису* је пак превише провидно. У Гришки Отрепјеву препознаје се лична драма аутора: то није самозванство *per se* већ отуђеност од средине — уз незрелост и неспремност за главну улогу. То је комплекс „црнца”, незаконитог потомка, нелегитимног наследника. Треба извршити нешто, што ће суспендовати легитимност као проблем. У суштини то је комплекс Наполеона. Кроз Гришку Отрепјева је Пушкин, дечак кога су ишибали у полицији (позната сплетка Толстоја-Американца, болна траума Пушкина), постао господар Целе Русије. Лик Лажног Димитрија испао је најпогоднији за иживљавање и превазилажење ове неуротичне ситуације, ове ране Пушкиновог самољубља.

У оближје *Годунова* органски доспева *Лолита*. Да то није најбоље Набоковљево дело може да тврди свако ко је прочитао *Дар* и *Позив на њоубљење*. То је ствар на нивоу *Камере обскуре* али је последња, ако хоћете, истанчанија, јер Магда ипак није Лолита: Лолита је скоро невидљиво садржана у умрлој кћери Кречмара — правом објекту његових прљавих намера. У том смислу Лолита је излишна искреност аутора, у коме почињемо да разликујемо човека — нешто најгоре што може да се догоди у уметности.

Шта у овом контексту треба рећи о *Доктору Живаџу*? Пре свега да је у уметничком погледу много нижи и од *Бориса* и од *Лолите*. И они су прецењени од стране својих аутора, али не представљају промашај. А *Доктор Живаџо* је ствар промашена, ако не и сто посто, онда бар од девете главе друге књиге. Они који су по сваку цену хтели да заштите роман, предлагали су да га сматрамо написаним у складу са поетиком симболизма. Али симболистичка проза, попут *Симфонија* Андреја Белог, није себе проглашавала епом. А сам Пастернак је инсистирао да пише „дикенсоновску” ствар. У књизи, пак, нема ничега вредног дивљења, осим пејзажа и стихова — или описа песничког рада. Све остало су лажнокласицистички монолози јунака, аранжирани као дијалози за време пеглања веша (омиљени ауторов мизансцен). То је одиста роман без јунака, без

јунака. Долази нам у сећање коментар Цветајеве о *Поручнику Шмитју*: јунак поеме није насловни лик, него ветар. Али у прози, у роману, таква *метонимија* није умесна.

Чувени рад Јакобсона о прози песника Пастернака (1935. г.) следи самог Пастернака, како у његовим саморазоткривањима тако и у карактеризацији Мајаковског. Мајаковски, вели Пастернак у *Защити́йној повељи* — то је лирска стихија која природно постаје тема, „име аутора као презиме поеме”, тј. Ја које постаје свет (што Јакобсон назива метафором). Код Пастернака је управо супротно: свет који је заменио Ја, персонификација и прво лице саме стихије, стихија (што Јакобсон назива метонимијом). Основна Јакобсонова мисао јесте:

„За метафору линију најмањег отпора представља поезија, за метонимију, пак, проза чији сиже је или ослабљен или савим одсуствује.”

Ето објашњења неуспеха *Доктора Живаџа*. Сиже је у њему и те како присутан и није ослабљен, многоструко се разраста и интензивира али — стоји сам за себе, изван уметничких задатака текста. У стиховима је Пастернаку успевало да приволи свет да говори у првом лицу и уместо њега, да удахне живот у стихије, да доведе на митинг дрвеће и зграде. Али како у прози, у роману несумњиво фабуларном, учинити шуму или сунце индивидуализованим јунацима, снабденим, рецимо, психологијом? У *Доктору Живаџу* јунаци не само што немају психологију, већ немају ни спољашњост. Какве су, на пример, Ларине очи? Живаго има округло лице и прђаст нос, и то је све. Бољи је и Омар Шариф. Али управо ту, у том детаљу, маркирана је психологија — али не јунака већ аутора. Пастернак је тај који жели да буде прђаст и округлог лица. Ту почиње Пастернаков „комплекс”, његов ноторни проблем, око кога се роје многобројни искази, па и самог Пастернака. Ограничићу се Лидијом Гинзбург:

„Пастернак је, са својом сталном темом самоунижавања, одрицања од себе и свога стваралаштва, патио од својеврсног мазохизма, од присилног осећања кривице. Вероватно се, на неки недокучив начин, то осећање уливало у тајно осећање сопствене вредности, које је неизбежно код великих стваралаца објективних вредности.

На антисемитизам није одговарао охолошћу или озлојеђењеношћу, већ реакцијом првородног греха, непуновредности, недостојености... Јеврејско порекло је за Пастернака представљало понижење, а припадност руском националном типу — сублимацију.”

Доктор Живаџо је покушај аутора да сублимира своје јеврејство. Спроведен је кроз покушај идентификације јунака —

и аутора — са Христом. Ето код Пастернака Јеврејина са којим није срамота бити! Али, код Пастернака је и од Христа скоро важнија женска компонента хришћанства. Архетипу Христа у најдубљем слоју може одговарати само Магдалена. Пастернак, као што је познато, није био сексуални апстинент. И код Христа је морао пронаћи „грех”. У персоналном симболизму Пастернака најважнији женски лик била је *йросийиууика*. Пастернак је од сваке проститутке правио Магдалену. Може се рећи да изван тог саодноса он и није видео жену. У том смислу је најважнија, смислотворна проза Пастернака — дело написано задуго пре *Живага*, такозвана *Повесџи* (1929. г.). Ту се по први пут јављају неки јунаци, тачније основне теме романа: тема Ларе, тема Антипова-Стрељникова и тема самог доктора, са својим поривом спасавања посрнуле жене.

Још тада, давне 1929. године, појавио се код Пастернака мотив Достојевског — пре свега онај из *Младића*. Серјожа из *Повесџи* хоће да постане милионер:

„Тих дана почела га је занимати идеја богатства по први пут у животу. Малаксавао је од неодложности са којом га је требало стећи. Он би га предао Ариљдовој, и замолио да се подели даље, и све — женама. Неке би сам именовао. И све би то били милиони, и именоване би их делиле новима, и дако даље, и тако даље.”

Ово није маштање Аркадија Долгоруког о богатству као начину тајне власти над светом, већ, тако рећи, новац за наоружање пролетаријата. Жена се мора ослободити од власти робно-новчаних односа — ето радикалног средства за уништење проституције. Проституција је исто метафора: опседнутост природе демонима људског заједништва, идолима социјалности: сама социјалност као облик зла. А то више није „младић” Долгоруки већ Раскољников, односно Антипов-Стрељников, који сања да револуцијом ослободи Лару: нема потребе за цитатима, овај мотив звучи у десетинама декларација романа. А ево шта ваља цитирати — опише проститутке Сашке из *Повесџи* и Ларе, којој је дат сличан, сазвучно пластичан, облик.

Ево је Лара:

„Како је лепо све што она ради. Она чита тако, као да то није највиша делатност човека, већ нешто најједноставније, доступно животињама. Као да носи воду или љушти кромпир.”

И даље:

„У читаоници сам поредио њену преданост читању са занесеношћу и полетом истинског, физичког рада. И обрнуто, воду носи као да чита, лако, без напора. Та складност је код ње у свему.”

А ево описа Сашке у *Повесџи*:

„Све чега би се латила обављала је као успут, складним замасима и на исти начин, без успона и падова. Отприлике као што је, све време нешто говорећи, провлачила гипке руке, разодевајући се...”

Не ради се о буквалном поклапању описа, већ о постојаности лика којим је Пастернак обузет. И што је најважније, на крају овог пасуса о проститутки јавља се тема хришћанства:

„Васколика људска природност, горопадно разгаламљена, била је ту, разапета, подигнута на висину несреће, која је ода-свуда куљала. Цела околина, која се откривала са ове висине, прегнула је сместа да се одухотвори, и по сопственом заносу могло се закључити како се сложено, журно опскрбљују светске голети пунктовима за указивање помоћи. Јаче од свега овде је мирисало на сигнални зачин хришћанства.”

То јест, Пастернаку за хришћанство није потребан чак ни Христос — довољна је Магдалена. Жена је та која је разапета на крсту. „Њих затим на кровном лиму / Исто тако распињу тавани” — и на десетине сличних стихова код Пастернака — што позног, што раног; свакојаког. Код Пастернака је Христос крај ногу Магдалене. Осећање кривице пред женом, осећање захвалности за њену природну дарезљивост, ничим се не може искупити осим потпуним и свеопштим њеним ослобођењем, уздизањем на небеску висину — ето у каквим бојама и тоновима види Пастернак револуцију у *Доктору Живагу*, ето како се рационализује ирационалност овог мотива. Пастернак на свој начин пише о ономе што је Бабељ назвао „Исусов грех”. Или у филозофској пројекцији: то је непатворени Фојербах, који је реалну срцику хришћанских митова ослободио њихове лажно (?) теолошке љуске.

Поновимо: све то је наговештено већ у *Повести*, где је на плану тзв. Серјожине фантазије описана христолика фигура човека, који продаје себе на лицитацији („Већ сам усред бине”) да би добијени новац уложио у пројекат светског ослобађања жена, и који је зарад тога спреман на све, па чак и на смрт (ту звучи мотив „Смешног човека”).

Тема проститутке има у *Повести* још једну разраду, сада већ толстојевску, у још једној Серјожиној фантазији. Он замишља слику детињства неке сеоске девојчице, пунећи је реалистичким (толстојевским!) детаљима прашњавог летњег дана, када сељачке таљиге стају пред рампом на железничкој прузи. Све су то фрагменти књиге *Детињство жене* која ће бити написана и намењена Сашки. У тој књизи она ће бити описана „од главе до пете”. А та књига је већ написана, Пастернак нам то наговештава, и јасно је коју књигу има у виду: *Васкрсење*. Стално присуство ове књиге у свести и подсвести Пастернака

није повезано само са илустрацијама за *Васкрсење* које је креирао његов отац, већ и са једном прилично чудном цртом његовог ауторства: Пастернак није волео да своје јунакиње ослобљава именом већ презименом: Ливерсова, Арилдова, Антипова. Сашка у *Повести* нема презиме, али се ми досећамо: Ма- слова.

То је русификација Магдалене, њен превод на језик родних јасика. У том случају Живаго, заједно са Антиповом и Комаровским, испада неки колективни Нехљудов, а ако имамо у виду и аутора *Васкрсења* и романескни замах Пастернака, онда и Лав Толстој. Управо са њим се идентификује аутор *Доктора Живага*. Пастернаков роман изазива ехо свих Толстојевих романа; ту је, видели смо, и *Васкрсење*, и *Ана Карењина*, са оном „женском наглошћу” јунакиње коју поседује Лара Антипова и, по себи се разуме, *Рај и мир* са партизанима у шуми и секиром народног устанка у рукама Памфила Палих.

Јунак романа је христолика фигура, али се у Јурију Живагу крије и сам аутор. Таква идентификација била је за Пастернака облик уметничке аутодијагнозе — признавање сопственог генија, као и спремност да се носи крст, да се доспе на Голготу, што је у то време представљало већ и само писање књиге која не крије однос аутора према догађајима недавне руске историје. То је веома висока мисија, као што је много пута писано у вези са *Доктором Живагом*, али ипак се њоме не може надоместити решавање чисто уметничких задатака потребних за писање романа, а ти задаци и решења били су изван средстава Пастернакове поетике.

Постоји у роману још једна самоидентификација аутора. Лав Толстој није само извориште његових тема, већ и некакав коаутор *Доктора Живага*. То је одгонетка тајанственог Јевграфа, који као *deus ex machina* ниче на свим јунаковим путевима. Јев-граф — граф; граф Толстој. Толстој је талисман Пастернаковог романа, његова „маскота”. Да ли је у питању подсвесна игра Пастернака или његов свесни поступак — не игра никакву улогу.

То је идеална замисао *Доктора Живага*. Сам приступ њој, сам њен додир испуњавао је Пастернака раније непознатом радошћу. У стању рајске еуфорије причешћивао се дубинама и висинама руске вере, културе и судбине — сам је постајао Русија. И нестајала је, поништавала се непотребна и штетна „случајност порекла”.

У том стању, у том боље рећи воздизању, Пастернак није приметио да је изашао из домена естетског. Није више мислио на нужно — према Вјачеславу Иванову — спуштање до уметничког отеловљења замисли. Пастернак је, занет и опијен оства-

ривањем свог над-задатка, изгубио чуло уметника. *Доктор Живаго* за Пастернака није био уметнички задатак, чије остварење се оцењује према естетичким мерилима, већ персонално достигнуће, лични подвиг, самопревадавање, трансфигурација, преображење.

Било је то религиозно а не уметничко прегнуће, био је то егзистенцијални продор.

Може ли такав доживљај, таква пустоловина да буде заразна? Сасвим је могуће. Вероватно се *Доктор Живаго* допада конвертираним Јеврејима. Али, и мимо тог хипотетичког случаја, не сме се, а и није могуће, зажмурити на естетичка мерила приликом његовог вредновања.

Постоји у руској књижевности, паралелан Пастернаку, пример великог уметника јеврејског порекла. Имам у виду Бабелја, код кога, узгред буди речено, у *Коњичкој армији* ескадронску даму третирају исто као Пастернакову проститутку-светицу Сашку. Једна из прича *Коњичке армије* — *Пан Айлек* — почиње овако:

„Диван и мудар живот пана Аполека ударио ми је у главу, као старо вино. У Новгород-Волинском, у на брзину разореном граду, судбина ми је бацила под ноге Јеванђеље скривено од очију света. Окружен простодушним сјајем ореола, зарекао сам се да у свему следим пана Аполека. И сласт маштарског беса, горки презир према псима и свињама човечанства, огањ ћутљиве и заносне освете принео сам у жртву новом завету.”

Бабелј није постао иконописац, као пан Аполек — он је постао уметник, *једноставно* уметник. Он се, тако рећи, задовољио малим, а ако се изразимо јеванђеоским језиком, изабрао је благодат. То и јесте служење Марији, тим пре ако је сестра Марфе — она иста Магдалена.

Или, како је говорила Цветајева, црнац у Пушкину је негатив, који је бољи од позитива.*

Превела с руског
Драгиња Рамадански

---

* Прочитано на Међународном симпозијуму *Животи Пастернаковог „Доктора Живаго“: култура и хладни рат*, Универзитет у Станфорду, Хуверов институт (САД), 20. октобра 2007. године.

РАДОСЛАВ ВОЈВОДИЋ

ЋИЛАС У ЊЕГОШЕВОЈ ПРАТЊИ

После *Бесудне земље*, уз острашћеност ипак Палог Анђе-ла, како је себе и несвесно почињао да прихвата револуционар Милован Ћилас, помишљах: а шта је писао, потом, о духовним коренима, то јест Његошу, без чије личности и дела као и да нема црногорске утемељености, али и српске наравно, у ширем смислу? Потражих његову књигу, ишчитавану пре више година, уз неке забелешке на маргинама, то јест неке округласте, обичном оловком исцртаване линије, а као знаке препознавања...

Ево ме, сада, и уз ту књигу.

Објављена је, ово издање, 1988, и има шест стотина страница. Заиста је опширна и у првом читању, дакле, пре више годиница, запамтио сам — како ће она користити будућим истраживачима и тумачима Његошевога дела, личности али и постојбине му, јер је у њој буквално помало, сакупљено и бележено готово све оно значајније, и у нашим приликама, а што је карактеристика и обележај песника и творца *Луче микрокозма*, *Горскога вијенца* и *Лажнога цара Шћејана Малога*. Уз, такође, све остало чиме се одликовао, узрастао или спотицао, радовао или патио, мрзео или волео, легендарни одавно владика црногорски. Великомученик и уз стрица Петра Првога, који је сањао пут немогућ: „бјежати из Цетиња”, а што ће опседати свако чобанче у том амбијенту, као, уосталом, и предводнике, без обзира или можда упркос томе што се ту зацарио симбол — *џло Обилићевог кулиша*... уз свеколику историјску разјареност и ковитлац у страстима, мислима, као и у оним космичким честицама које су захватале људске душе, узносећи их и у бестрв, али и уносећи магле у главе Црногораца, како ће бити исписивано и у *Лажноме цару Шћејану*...

Још када пристиже и Сима Сарајлија, песник и арамија, путник и волшебник, и као васпитач и као неодмереник у свему, ту где је владика Василије измишљао племиће и губерније по Црној Гори а себе називао „егзархом трона сербскога” — а владика Петар записао о песнику већ *Сербијанке* — „Он је с првога мојега погледа улега у моје сердце... Не знам били се икакав други Србин сагласио живјети у Црној Гори”, дакле, човек о којему је Вук Караџић, и превише рационалнога понашања за ондашње Србе, и прилике им бунтовничке, и романтичарске, казивао — да је од пола луд, било је, наравно, и могуће да се организују или стварају неземаљска чудества. Тај Сарајлија, који ће младога Рада Петровића одмах надахнути култом Обилића, и уз патетичан рецитатив — како је овај наш живот на земљи, и судбина дакако — „тренутак космичке драме” — унеће и оно што је већ зачињало свој пламен у младоме Његошу — „самониклу силину”, која ће, потом, исписивати облике и дела до тада невиђена у овим просторима. Оно, опет, чиме је сурови кнез Милош Обреновић испраћао песника Сарајлију, не желећи га у својој близини, „младић који ветар капом тера и носом небо пара” — омађијавало је „слободан разбојнички народ”, али и будућег великог песника, уз опседнутост којом се сањао и „честнији крст и све силе небеске”. На путу ка слободном просијавању не само песничке уобразиље него и „једине идеје — српство”.

И у чему јесте парадокс у Ђиласовим писањима, овај: док, примерице, у *Бесудној земљи* идеју српства и не помиње или игнорише, овде се, у књизи *О Његошу*, управо инсистира, уз тврдоглавост, на тој идеји. Ова је књига, као и она, писана и за страном тржиште, али у првој се револуционар бранио од зла које је видео у комунистичкој, више туђој него ли својој, оријентацији, а у овој, *Његош њјесник, владар, владика*, иако након тек неколике године, осећа се, представља и репрезентује посве другачији угао гледања и на свет у себи и на уметност, а посебице на завичајне опојности, али и трауме и маглуштине, као вечне у Црној Гори. Шта се дешавало у том преокрету код Ђиласа, колико су тамнички видици бивали друкчији од оних ширих простора, али и перспектива, у којима се, као бојовник и комунистички борац, односио на посебне начине према ближњима, свету, идејама, религији, будућности, а колико се, ево, врши преокрет, потом, не само у схватањима начина борбе и за власт, и за слободан избор идеја, него за сопствени и једино могући опстанак у свим тим намученијима?

Ако се Сима Сарајлија одмах „поцрногорчио”, као да Ђиласу није било потребно много времена — да се брзо преобра-

ти у друкчијег: а потајно задовољство је налазио, или га већ имао у себи, оно што је наводио из Васојевићског закона — „Заклели се, потписали се / Нико се није ничега држао”. Тако му је, вероватно, било лакше! Јер је и владика Петар узмогао снаге и памети да запише: „Народ растројена духа, а премало могућствен”. О, да у злосрећној земљи, наравно, где се мед и јед вечно римују и не могу једно без другог, ни у чему.

„Српска вјера” и уз „пљачкашку привреду”, као да то и у овом, новом веку, двадесет и првом, казује доста. Помиње се често — како су „била два брата”, али и то, ово — „наши Турци”. Уз свеколики обрачун Петровића са Радоњићима, гувернадурима, јер је било преважно — ко ће власт, као и увек, силом узети, и уз кастиг и уз opakост. Па је и Ђиласова анимозност према владарима или властели Петровићима, опстојала да се и између редова појављује, па и прекида, посебице инсистирајући, и овде, на обрачун са Радоњићима — „И дуго у памћењу народном... са Радоњићима је поступано бездушно — онако како је морало бити, а не како су заслужили...”

Ево, и у томе се познаје Ђилас, и судбина његова. Све оно што је писао пати и од те, једностране а помало и једноличне као лозинке, и страствено прихваћене улоге револуционарног заточника: *Онако како је морало бићи!* И у томе јесте Ђилас на свом терену и у свом атару. На свом вечитом задатку а кога је праметнуо и у пут! И ту настаје онај велики пробјем, а непремостив за Ђиласа, како откривају све његове потоње књиге. *Једно је бићи уметник а њосве друго револуционар.*

И Марина Цветајева је писала о томе, како је баш посве различито — бити револуционар у уметности и оно друго значење: припадати револуцији. Ђилас је и мислио и писао готово по оном револуционарном принципу, који као да је и религијски канон: *Онако како је морало бићи.* Уметник је оно друго: *Онако како је требало бићи,* а то је и посве друкчије, углавном, од онога — како је морало. Без обзира на све чувене одредбе и сазнања, која су сами протагонисти те уметничке идеје и спознали и казивали, као и Његош — *све што дође њоме сам наредан,* или Малро: *Модеран је човек онај кога више ништа не може изненадићи.* Али, и у пркос томе — оно што је и Иво Андрић волео да помиње, чак и у писању посвета — да ће свака Дрина „увијек” бити крива, а то не значи да ми не би требало све да чинимо, како би је исправљали.

Милован Ђилас је од кова и класе која је задојена том идејом: нема скретања са зацртаног пута, а он казује вечиту одгонетку тајне: *Онако, како је морало бити!* И у познатим, и филозофским и уметничким, али и социолошким наравоученијима, и тумачењима, како је уметничка страст у ствари вео-

ма блиска, или чак и посве иста, као и она у људи који хоће, и грабе све, да би се дочепали власти, и у психолошким раме-рама, различита је: творци уметничких облика, ако су даровити, ако имају своје светове, и тајне, и оно што хоће да искажу, и остваре, *док што чине* — они као да освајају власт, орни су, чисти, чак и усхићени. Људи на власти, међутим, задовољни су и срећни тек када је освоје и постану господари. Када, наравно, завладају!

Уметник, велики, не уме нити може, нити има чиме, да завлада: чим је дело завршено, он, Тај Себељубиви, узнемирен је, сумња, хоће нешто више и друкчије, ново, и није задовољан — никад, сем док то ново, друкчије, не започне!

У људи на власти, дакле, освојено је и у знаку сладостра-ности, која је сестра гњилости, и уживања у топлењу — иде-ја, страсти, снова, идеала. Слично је са већином у уметничким дисциплинама, а који су недаровити. Они, већ намучени — док прекрајају туђе идеје, облике, снове и знаке, док се у озна-ченостима других сналазе и скривају, док се и у јаду — једва сналазе, чим за те мучице добију признања — опусте се нека-ко, и у јавности предњаче на естрадним сценама, углавном се везујући и користећи текуће политичке „трендове“ да буду од користи. Унутар себе они су обезличени — па, најчешће, они бар нечим јачи, опијају се било чим, или посрћу — служећи ономе што је дневни ред у друштву.

„Опсјене и престиж“ — колико је то било кобно у исто-рији Срба, а не само у црногорској, уклетој већ повесници. Његошево је дело, живот и судбина особито, и уз те „крилате идеје“, иако су оне и „пузеће“ заправо, опасне и опаке, издр-жавало терет времена и опстајало, оно најбоље, као *Горски ви-јенац*, јер је у њега исијавао и универзални код, оно што Иси-дора, као мото, ставља на чело своје књиге о Његошу, у При-ступној речи заправо, а од Јована је, из Јеванђеља његовога: „Који се не родише од крви, ни од воље телесне, ни од воље мужевље — него од Бога“. Ту, дакле, „Ђе је зрно клицу замет-нуло“, а она бејаше и у постојбини, и у додиру космичких че-стица са душом, која се формирала у осећању тога, божанско-га исијавања.

Ђилас помиње и „кукања Његошева“, а она и јесу приме-рена томе амбијенту, том начину живота, оскудицама и неви-делици у којој обитава „његов народ“, а нимало Божији, по-мишља често. Па и „пецкање“ а тако познато у многих тумача Његошевога дела — везано за песника Сарајлију, како „врда и мешетари“, уобичајено место је код Ђиласа. Који, још једном, показује како не разуме ни песништво, а још мање личности које у том „влијанију“ означавају веснике новoga, али и уз неу-

обичајена понашања које пучани третирају као волшебништво и као замлаћивање и као врсту луђаштва. Мешетарење и најмање доликује томе соју људи, сем оним који су се непрестано додворавали властима. Од којих је, онда и у онаквим приликама Црне Горе, Сима Сарајлија био супериорнији у сваком погледу. Ипак! Па је и све то његово „мешетарење” имало више уплива, користи и залога у духовном смислу а мање у оном државотворном, иако остају мишљења — да је он био готово пресудан за многе односе, установљења и писања најзначајнијих докумената, који су означавали даљи пут и управу у Црној Гори.

У примитивним срединама песнике су увек „прихватили” као залуднике и протуге, као и у Србијици. У годинама раним, педесетим, двадесетого века, запамтио сам неког Влају из Глибовца, који је продавао у возовима своје танушне, приватно штампане књижице стихова, и у њима исповедао и себе и народни „данак” у памети: „Ако је неко сироме, јеби га ома, јеби га зато што је сироме”. Просвећеник, можда и једини у ондашњим неприликама у Црној Гори, наравно да је Сарајлија и оличавао — залуђеника!

Сужавајући Његошеве одлике у себи својственој и опсесивној улози револуционара — Ђилас, дабоме, и Његоша одмах, или брзо, квалификује у три области, пресуђујући у име унапред постављеног задатка. Који му је доликовао док је био на власти, вероватно, али није касније, када се све окренуло наопачке, и када је књижевност требало да узме водећу улогу у прихватању реда и поретка, и у животу и у уметности, то јест историјској читанки. Он вели како је у Његоша било три „страсти”, а као пресудне за личност и дело, ове: *српство, поезија и власи*.

Што не може бити тако. Једна је страст преовладала, рекао бих још у раној младости, а доласком Сарајлије бивала и у предности, и посве је обузимала Владику Рада (како најчешће Ђилас исписује име и презиме, личност и дело Његошево), само она, тајновита, необјашњива за многе, можда и трагична али и величанствена, песничка уобразиља. Којом је, потом, подређивано све. Само Његошево понашање, путовања и бежања из завичајних тмуша и несрећа, затављене и ноћи и дани Пустињака Цетињског, ама баш ничим другим него ли песничким ореолом откривају песника.

И све оно што чињаше, опет, било је подређено том знаку и том судбинском удесу. Па и суровости, којих је бивало, али и оне које су измишљане за име Његошево, из таквога су Знака. Батинање појединаца, „шибикање”, лакомост и оно „срамно и стидно, и без нужде”, и усред Зете, те „колијевке

српске државе”, и у Подгорици такође, уз управе племенских главара — мучило је и обеспокојавало песника а не владара. Како и да не закука или залелече песник у окружењу „вазда бијесних племена”? Владар би се ту постављао друкчије, као уосталом и књаз Данило.

И када Ђилас запише — „Пјесма је била бој Радев”, чини то на начин типичан за большевичку идеологију. Песма није била бој, јер је он то у сржи, у појавности, у заметку и корену, у омађијаности тајном стварања и послања. Она је била и за Његоша, песника рођењем и оним што је цитирала Исидора из Откривења — да је у тој тајни поникао, а могао је да је послуша, бије се њом у себи и усхићава, немирује и озарује, само у самоћи, или док путује или се шета, док сања. Било је храбрости у тој обузетости — високо, негде у космосу, *извиш-скра*, дослућује и смирење, а у томе има и Смисао: све тегобе земаљске, душа благородна, открије, јер док и сања у близини су, ено и ево, једино, и ти рајеви непостојећи, а у њима се и болест, и судбина човечанства, заувек смирују.

„Раде и Црногорци хоће нестварно” — вероватно је најтачнија реченица, која се могла прихватити, као и данас, коју руски конзул шаље из Дубровника, моћној Царевини росијској, која је марила за Словене, и мале народе, онолико колико је и било потребно њој а не њима. Тако је бивало одувек, и свуда, иако мали народи никако да то схвате. Као да и немају чиме!

Русија је била стварност, као и одувек, а Црна Гора — и уз све „Свободијаде” — нестварност. Мржња Ђиласова на Русију свакако је новијега датума, после његовога пада. Он заправо не подноси себе ранијега, комунисту, онога који је још 1946. видео Стаљина и био обузет Хазјанином, а потом, у нестварности идеја, и самога доба у коме је хтео те идеје да обликује, у незрелости која открива раскорак између борца-комунисте и младалачког заноса за књижевност, још увек у чаури која га је увела на високе политичке положаје, није био кадар да се избори за аутентично поприште. Творачка страна која је изнедрила, и одржала на највишем месту, Владика Рада, остављајући по страни и владарство његово, а још више владичанство, била је посве мала у Ђиласу. И ту јесте неспоразум са самим собом, оно што ће исписивати његове књиге. Како оне што су га у свету „прослављале” као дисидента, још више ове, потоње, у којима је требало да преовладава писац, уметник. „Замишљеност човјека и српског народа” у пустињским ноћима Владике Рада, сто посто се разликује, и језичка и мисаона, у односу на Ђиласову исту тему!

Можда је ту нарочити неспоразум што је Ђилас, преузимајући начин мишљења Исидоре Секулић, ту покушавао да оправдава своје — „раније грехове”. Претерујући уз религиозност а која му је била страна. Сјајност веља, то јест Божија, и у огњеном океану, и уз небеске престоле и богињу, а што је могло да „двор божества помрачи српскога” — била је у моћи схватања Исидоре Секулић и онога готово идејнога сажимања, што је са Кјеркегором опстајало кроз векове, уз естетски, етички и религиозни већ помало кодекс. Што и јесте обликовна и смислена обдареност којом се *Горски вијенац* уздигао као велико откриће, и остварење. У Ђиласовим интерпретацијама и мотива, и два мита, како вели, „Бог и српство” — што ипак није у вези, ни тајној, и уз исконске пориве (чуј то!), и у самоћи песниковој, више и пресудније него ли цетињској, пресуђује већ оно исписивано о тој теми, а углавном што га је оштро негирао — одбацујући — неколике године пре утамничења — Исидорину *Књигу дубоке оданости...* У толике карактеристике Црногораца, овде, и уз „скупљање пореза” међ „разбојничким племенима”, као да друкчији човек пише ово — од онога чиме је *Бесудну земљу*, тек пао са власти, тада, „остваривао”.

Што, наравно, и није случајно. „Опсјене и престиж” друкчије се виде и схватају у затвору од онога што је бивала склоност ка стварносним задацима. Избегавајући, можда, да се подлегне новој опасности, земаљској, и задацима текуће политике, прешло се сасвим на другу страну, у имагинарну раван.

Тако и може да пише заклету, виолентни револуционар, и нека врста вође или програмера, а заточен у ћелији која је ваздашњи престол — али за преступнике свих врста, и за бунтовнике. Ово: „Пустиње, цетињска пустиња — шта би без њих било од људи, од Владике Рада, од Његоша?” Ево, то се и тако може исписивати не када си на власти, када си задовољан, када предводиш било кога или било шта...

Има Ђиласа, опет, има оправдања његовога, и у превише страница књиге о Његошу, иако оне, такође, више говоре о човеку без песничког знака — и „свештеног званија”, а више о самом писцу. Ово: „Он је своје друштвене обавезе сматрао трагичним али такође вишим назначењем, одређеним апсолутним законом. Човјек је обавезан да их врши као и оне пјесничке, творачке. Тако је и чинио.”

Е, али уопште то није — тако!

Ако Ђилас оправдава своје учинке у револуционарном заносу, и прегнућу, и у условностима које су томе следиле, па и бивале примерене, не може се то „прикалемити” за песничке снове, надања и нарочито визије! Они који имају те визије увек су и вазда издвојеници! Усамљеници! Оно што ће и чиме

ће се надахњивати будући нараштаји, свуда. Друштвене су обавезе, при том, баш оно што такве визије и угрожава и покушава да уништи.

Визионари и јесу задовољни, бар док своје снове — покушавају да остваре, док се бунтовници у друштвеним превратима, углавном, претачу, потом, у несрећнике. Што, примерице, дела Достојевскога убедљиво сликају.

Често су различити творци облика, и они из религијскога кода „искрсли”, и филозофи, књижевници, психолози или разни душебрижници, волели да цитирају ове речи Спаситеља, како их обично, то јест како Њега — прозивају верници. „Кажем вам да ће за сваку празну реч коју кажу — људи дати одговор на Дан Суда. Јер ћеш се својим речима оправдати, и својим ћеш се речима осудити!”

У речима и по њима, тако, у употреби њиховој, одшкринута су врата на која се улази у многа тајна скровишта, то јест у скривалице оних који пишу. Та јачина се код Његоша открива и као сила дара. Код Ђиласа, опет, не као врста дара — него као обележавање припадности, и идејама, али и племену, а на крају — у овој књизи, највише — ономе што је на исте теме покушавала да наметне као поглед на свет управо Исидора Секулић.

Ово би могло бити занимљиво и за будуће читаче, и обожаваоце оваквих тема, и дилема. Опустеност! Нема те опустености у Његоша, у довољној мери, иако се она и у *Вијенцу* и у *Лажном цару* осети, и препознаје, а не има је ни код Исидоре, и најмање код Ђиласа. Без те опустености, без самозатаје дакле, нема ни равнотеже али ни благородности, којом се оправдавају многе затегнутости, прејакости и страсти у којима бораве гнев или мржња. Без осмејака, ах, колико је сурова егзистенција, колико је и ниска, и огавна. Можда у Ђиласовом случају то се и није десило јер је одмах, после пада са власти, загрижен, љут, изневерен, али највише собом — загазио у нов песак, једва извлачећи ноге, као и мисли, из тога кала. Тако је постајао и неслободан, и није било онога његовога, ранијега, понашања, што су га окарактерисали блиски му — као оличење храбрости. Како у ратним ситуацијама, тако и после победе, када је писаном речи, и јавном, на говорницама, изгледало је — тако слободно проповедао, и уводио масе у срећнију будућност. Храброст се некако, тајним каналима, претакала у кукавичлук. Зашто? Јер само је та врста кукавичлука могла да учествује у начину тумачења Његошевога живота, владарства, дела и религијске опције — чиме се обимна Ђиласова књига репрезентује: јер у њој нема ама баш нити једне

оригиналне идеје! Онога по чему је овај човек, и писац, био познат као револуционарни пропагандист.

Многе су сурове речи исказиване у свеколикој драми живота и стваралаштва Владике Рада. Сопствени пакао, изгледа, препознатљив и у Ђиласовом случају, могао се лакше преносити и на амбијент о коме је писао, а којим је и живео. Као да таквога пакла има и у казивањима Исидоре Секулић. Иако у ње не има беса, а најмање мржње, има неке стегнутости, повремено баш прејаке, као да је запет неки тајни лук — а стрела нема у шта да се упери, јер нема циља који би се могао погодити! Изневерене су све наде у песника *Горскога вијенца*, али, такође, и у Ђиласа, и у Исидоре. Највише је, ипак, тога остало у заносним симболима Његошевога трагања за слободом, и у оној лозинки, за коју би и Гете и Томас Ман казали да је *љуљка*, овој: „Нада нема право ни у кога / до у Бога и у своје руке”. Наравно, и када тако нешто каже, доживи, препозна, одсања, онај који је рођен од Бога — јасно је све!

Није тога било код тумача, досадашњих, који су објашњавали, препознавали и откривали свет Црне Горе и у песничким визијама аутора *Лажнога цара*, и у оним часовима патње и несрећа, када Црногорци, пошто им је Лажни цар „ућерао и маглу у памет”, не могу да се снађу и да изађу из пакленог круга, јер је и то бивало неприхватљиво, а за Владика то јест Владара неопходно: „слободан народ” и уз „узду правитељства” — тешко је могао да прихвати друкчију реалност од оне већ виђене, трагичне али познате, и одомаћене. Тако су мит и реалност, као и Русија и Словенство, бивале апстрактне претпоставке, и уз руске помоћи и понижавања при том, и уз свеколико безвлашће.

Када је конзул Гагић јављао великој матушки Русији, 1837. на пример, „Црногорскога владике усијана глава”... која се бави читањем развратних књига а што је опасно и за Црногорце, као уосталом и остали свет, ни Владика није остајао дужан одговора: „Ако ми одузмете право да кажњавам зле смутљивце, ја нећу моћи бити црногорски владика. Моја дужност не подноси безвлашћа, а та крајност — ја се згражавам — изгледа ми блиска.”

И никакве муње небеске не учествују у том сказу и намученију, којим бивствује велики песник, него се и унутрашња драма, више и пресудније него ли црногорска, прелама и узноси и хоће више: визија наде која нема права ни у кога, има, ево, у ту визију, у светиљку која води и на неизвестан пут што га је *Извицкра* и осетила, и сатворила.

И, ево, Ђиласа у пози, и улози, којом је постао оно што и јесте: „Искусио је већ Његош да Црногорци не зарезују црну

ризу. Без држава нема слободног српства, а оно се ствара ма-чем и окретношћу.” Је ли баш тако, одувек? Или само у пре-вратима и у револуционарним променама?

Када Његош пише силецијском књазу Милошу, а не схва-тајући тадашњу улогу Доситеја (обрадованог и због буђења угњетенога српства) и изнервиран због штампања књига пе-сника готово химне *Восџани Србиа, восџани царице*, против тих, наводи Ђилас „злих и развратних сочињенија”, налази се, а као зачуђујуће, на истој страни, руској, коју је, тек недавно, и осорно одбијао да прихвати. Али је, тада, *Госџодару Црне Го-ре и брда* — и у узрастању са јуначким, то јест и епским жи-гом(!) сметало Доситејево, слободарско, проевропско и пона-шање, и господство. Ма колико оно било, у ондашњим срп-ским ситуацијама, ипак, позориштаријско више неголи про-светитељско.

О тим годинама, и у сличним ситуацијама, могао би се исписати и занимљив, карактеристичан драмолет, а уприличен због посете, 1838, саксонског краља Фридриха Августа, Црној Гори, када га је Владика Раде дочекао не као владика, него као кнез, записује Ђилас. Оно, црногорско — парадирање уз гоми-лу и пуцање пушака, али и показивање главе и сабље Мех-мет-паше, глава сасушена и повезана чалмом, а чувана у ора-ховој кутији, као велика реликвија.

Док се докони, за Черногорију и дебилни метењак, уз пратње свите и шпијуна, капетана Орешковића, нашкога дакле Словена, зауставља уз цветна раскршћа, свраћајући да скупља траве, као и сваки „залудни краљ” — заиста и јесте то гротеск-но било. И уз краљев поклон владици: брилијантни прстен!

Је ли данас бар мало друкчије?

Његош је био, онда, не песник или господар, него само творац и у великој нужди да је и државник. Увек се радило о „остваривању српске идеје”, каже Ђилас. Је ли то била само она — једнострана иако јединствена, Уједињење, о коме се у *Бесудној земљи* говори и као о несрећном чину.

Глава Смаил-аге Ченгића посебно је поглавље у црногор-ској историји. Али не само због јунаштва, и његовога, и поги-бије му, изведене то јест извршене на Мљетичаку, 1840. годи-не. Како се зарадовао томе и песник. И уз јагму „ко ће да се први дочепа главе” и муштулук однесе владики на Цетиње, и уз пуцање, све је то било примерено времену у коме се деша-вало. Као и то, особито, ипак, што је и у песнику задрхтавало тело, и срце убрзаније куцало — јер је извршена „света осве-та”: враћен је „дуг”, оно што је Смаил-ага починио раније, где је и братство Петровића, и најближи му, песнику, било посе-чено.

Писао је и владар, то јест песник у тој улози, како је „срца жалостива”, уз толика понижавања која је и могао, и могао, да трпи. Уз „грабљење милостиње” и у Дубровнику, уз „тајна убиства”, „доушкивање”, уз све црногорске самовољности, а без довољности у себи, па је и избијала из њега потреба да се исповеда и због тога. „Да несретње, проклете и бесудне земље!... Тешко ономе ко је њин господар — то је најжалоснија судбина на свијету.” Беше тако некада, а данаске?...

Зло је — а мора се бити против њега!

Писао је и Марко Миљанов: „Бе су два брата на једно огњиште — многе је подијелила распра, да један иде на Цетиње, а други у Скадар.” Тако онда бејаше! Како ли је сада, на крају 2007. године, просте?

И како се то могло десити, а морало је наравно — да о писцу Миљанову запише ово баш Сима Матавуљ. То је била личност — коју је красила „етичка љепота и мудро јунаштво, као и осјећање правде и милосрђа”. И то јесте, такође, црногорство, уз све аветлуке, срџбе и зла, уз неодмерености. Као и слика Његоша, коју најчешће виде и данас као митску парадигму, али није само то, оно када је Али-паша срео Његоша, па узвикнуо — „Прави они бан са Косова!” Та митска визија, и уз ореол достојан Бана Страхинића, није била измаштана!

И није, такође, Његош био трагичан по свему. О, не! Ђилас не разуме песника. Људи трагични по свему немају чиме да се обрадују, не има у њима ни љубави, ни патње, а најмање су и срца жалостива. Не би они могли, ни у каквој ситуацији, да осете ни ону месечну ноћ када плаче Вук Мандушић, то јест песничка вокација, и у њој се лепота егзистенције наше претвара у највиши облик а због чега се и имало рашта рађати!

Ђиласова књига која је претрпана материјалом, односно чињеницама реалности, што се стално понавља, а не обнавља у смислу новине, такође и „препуњена” мишљењима других. „Ридање његове поезије”, опет, као да припада оној врсти тумачења која све виде, и доживљавају, као буквалност. Као и то — да је и у лику Сатане — „незадовољни племенски главар”. Још мање је на трагалачком нивоу било из кога угла гледано, идеолошког, психолошког, филозофског или књижевног, устврђивати да је „Сатана, носилац принципа зла”. Јер је Он, тај вечито унесрећивани демон, тај ђаво, тај сјајни Луцифер, само она друга страна, људска, наша, којом се и непрестана борба одвија и судбоноси, и у њој се једино и догађају Часови Обнове, то јест озарења, и оно највише у егзистенцији човечанства. Нису то никакве космичке трагедије! Нити су „оне стравичне поетске висине”, него велика одахнућа и обасјања лепоте, то

исијаване тајне живота. Оно што је толико пута плакало — ево запевало је, и на глас, силовито, меланхолично али и мелодично, уз најлепшу, дослућену „армонију сфера”.

И у Сатани је Његош, наравно. Највећим својим делом, бићем и душом, и уз све катакомбе по којима је ходао, уз све несреће и зла која је трпео, али и уз радости великих празника, уз васкрсавања, као оно у грудима када мушка, и женска прса — задрхтавају, и у радосним покличима, као и када гора зазелени па и оно што је било „охладњело”, наједном, пробужује се и хоће више, хоће у Армонију! Која је испуњавала најбоље делове *Вијенца*. И ту се творачка страст изливала. У ту се армонију и сливала и бивала онај глас вечите глади за бољим, за променама, за слободом и љубавима којих никада довољно и не има. И уз све догађаје црногорске, а идеју и судбину српску, и уз законе апсолутне — у песника је преовладало баш то: побуна Луцифера који је одбио да служи канону а хтео, као и Прометеј, на другој страни само на изглед, да доноси и ватру, и срећу, напаћеном људском роду. И ту се *Вијенац* уздигао!

И није то космичка, српска несрећа, како пише Ђилас, него свачија, човека на земљи, без обзира на силе које хоће да управљају светом и тако уништавају и народе и културе њихове, уз духовну и моралну погибију при том, а судбина је човечанства више од тога и неизмерљиво постојанија. И духовност, и религиозност људска, никада се не потирући, него уз устајаност, као и уз светост која их може одликовати, уз све подјармљености, највише учествују у креирању и постојању светлости живота. Чиме се уметност издваја као она врхунска тачка у којој се може остваривати лепота егзистенције на земљи. Па и као компензација за све губитке наше, за зла која су неминовна, за несреће које неизбежно прате свакидашњицу.

„Живот није пјесма. Али, пјесма јесте живот”, вели на крају једног поглавља Ђилас. Као и свака готово закључна мисао, у тим поглављима, и ова није оно што би требало да буде. Да јесте!

Наиме, живот и јесте увек ненаписана песма, а оно што постаје песмом — откривена је и осмишљена свеколика наша патња, током егзистенције, и у равни облика — постала лепота, која може заблиставати, и као кристал чиста, у свим унесрећењима, мучицама и заблудама, у тамници коју, често, и неизбежно, намећу „закони правитељства”. И тај облик, а зацртаван као форма и постао дело — обасјаваће нас и царевати кроз векове, казано библијским језиком.

Истинита је и та драмска већ варијација на исту тему. Оно, како је мислио Вилијам Блејк — да се велике ствари раде

(требало би догађају) тамо где се људи са планинама сретну. Ту јесте оно што је дослућивао и Хераклит — да све људске законе храни један божански. И како је то космички принцип, и име му јесте — *раш*, *ваира*, *Боџ*. Па, Његош је сав у томе! Исидора Секулић била је наклоњена варијанти уз ватру и Бога, а Ђилас више овоме што је синоним за рат.

Све је то у једином не само науму и тежњи него опсесији људскога бића, и целокупнога рода људскога, а на путу ка трагању за Хармонијом. И у томе се граде и сламају свеколики облици живота. У томе се уздижу и страдају народи, заједнице све, а нарочито изабраници који их предводе. Од вајкада бејаше тако, а заиста јесте и српски пример упечатљив на томе плану, у остваривању тих идеја. У црногорском примеру посве је и утемељен, и болан до сржи, али исказиван у српском народном песништву, и у Његошу, на начин близак јеванђелијском штиву.

У знацима страдалнога тога пута, као и у баш прејасним обележјима оних што су га повели, или водили до краја, вечито ће се препознавати обрасци и часови уздигнућа, како њих, тако и народа коме припадају. Па, опет, нови нараштаји могу, и на друкчији начин, и смисленије, или слободније, да изражавају оне карактеристике у којима се све то догађало. У чему је вечито бивало у предности, и остваривало се као значајније, и пресудније за човека, и за заједницу, оно што је било од стварности Бога, од другога — а као реалности религије. Има то и у Његошевом делу. Што је од давнина наговештавано, за оне који умеју да читају, или имају чиме да схвате.

Иако је замка постављена на самом почетку приче. Још и оне пре библијскога кода. Наиме, то да све законе надахњује и одржава у космичком принципу — оно што је из божанскога потекло, и укорено у том прожимању. И ту јесте замка, тенденциозна вероватно: божанско је по свим претпоставкама, симболима и објавама — без другога, неопходнога, неиздвојивог, ђаволског, што су га, у прастарим временима, баш мислећи људи — одбацивали, деградирали или негирали, а што ће постати, затим, она религијска опција којом се лакше владало необразованим гомилама. И била је то, вероватно, нужност. Велика нужда или можда неопходност. Или, једноставно, тако је морало бити!

Без таквих готово образаца понашања и образовања маса, био би живот човеков на земљи много сиромашнији. Чиме би се тајна постанка, тајна живота, тајна творчева, и могла откривати, и тако, без оних чаровитих, бајковитих баш, и у модерним временима магијских претпоставки, у којима се тумачење свега постојећега, наш пут ка срећнијим часовима, тако

вешто замагљује, дошминкава у зацртаним и инфериорним „чаробним лампама” и у напицима којим измаштане и лажне Шехерезаде, ево столећима, запијају ојађене потомке.

Па се тако, у тој немоћи, регрутују и масовни „извођачи радова”, а када остају на маргинама друштва — постају, најчешће, острашћеници, у разним областима, а они са најнижих лествица — као јунаци у отпадништву, буду и данас препознатљиви терористи или убице. Јер више нису идеје — она потајна сила, која надахњује бунтовнике, у нади да ће насилним актима моћи да промене било шта.

И у томе се разликују, ево, тумачи Његошевога дела. Ђилас није издржао на свом револуционарном путу. Издао га је! Јер бунтовници, ако имају разлоге за побуну, без обзира на то што се њихови науми не остваре, остају и чисти и смирени, и када падају на бојишту, и када то, поражени али не и побеђени, потом, исповедају, јер је вера њихова, и сам живот, све чиме јесу то што је требало да буду, оно завештање с којим се кретало у велики и неизвесни бој. Тај се бој код Ђиласа претворио у скаредност и блато, из кога је покушавао, пишући о Владики Раду, да се ишчупа.

Само узалуд! Јер да је он објашњавао Његоша у оним својим, данас вели — заблудним годинама, или смушеним или и магловитим, био би веран и себи и свом трагичком знаку за откривањем велике тајне нашега доласка у живот. Он је, међутим, тако нагло, значи и незрело, скренуо не „друмом лијевијем”, како би народни песник казао, него десним, а који је туђ њему, који је припадао оним друштвеним слојевима против којих је творац *Бесудне земље* — ратовао!

Што и јесте судбина несрећника!

Овде бих се, уз наклоност јеванђелијским штивима, а у интерпретацији Јустина Поповића, Србина дакле, подсетио и на објашњавање личности, и дела људскијех, а у којима се оцртавају, и репрезентују, божија створења. У ономе чиме нас обасјава светлост и истина егзистенције! у Овоме, дакле. „А што је та светлост обасјала многе наше пукотине и недостатке — она нам није крива — већ ми сами. Као совуљаге, ненавикнуте на светлост, ми смо преплашени — закрештали, када је млаз светоотачке светиљке пао на нас.”

Колико је тога закрештавања, као и крештања такође, препуна историјска прича и у свим областима људскога истрајавања под звездама. Колико се то осећа и познаје у књигама Ђиласовим. Он се, ево, ослобађајући се своје младости, заноса њезиних и идеја напретка, а које свака промена неминовно доноси, предао и подао — за њега баш необјашњивим и зача-

раним одашиљањима чаробних лампи у прошлост, ипак, не далеку за нас.

Препричавајући досадашња сазнања о Његошу и о књижевном уметништву, а посебице о рођини својој, он се приклонио већ виђеном, а ипак је на површину, и уз ту наклоност оном што је раније негирао, избијала црта озлојеђености — као да је материјал савладавао писца. Како се и сваки човек рађа на земљи — *да би сведочио истину*, уз ту библијску потку а неоствариву наравно, јер је људскога милета и превише а нишчих духом у огромним размерама више од осталих, и јесте претешко бити одан себи самоме, ако прихваташ да си она врста грешника који се није сналазио ни онда, ни сада, нити опћенито.

Ми се одајемо у свему! Наравно. Ако се понови јеванђељска лозинка, али и у свакоме човеку тако јасна и блиска, и препознатљива — *Верујем, зашто и говорим*, она се нарочито у садашњем тренутку модерне цивилизације, заиста, мора прихватати и као опасан изазов. Ко да призна, у општој банализацији идеја, и свега постојећег, и у свету без икаквих перспектива, у добу када се само чаролијама и магијом заваравују становници планете, да је истинит и да не обмањује — јер се више не причиња него убеђује људски род — да је катастрофа близу. У њу свесно улазе, подају јој се, нарочито они прегаоци и ранији бунтовници, *којима је Бог узалуд давао махове*. У које је поверовао Владика Раде.

Бесмислено је, наравно, ратовати са истином, упозоравају још од јеванђељских времена — паметнији. Бити против ње, то јест.

Која је то узвишеност у нади за бољим? Ова, којом се и Исидора уносила, верујући, ипак, у песничку бакљу, никада до краја разумљиву. Ову — „Крст од жива огња направише” и у томе је визија наде која има право да негира садашње бремене стварности, и ону кобну једначину неспокојства — „Звјезда је црне судбе над њим”, али, у пламену је та светиљка и она, изгоревајући — остварује срећни час. Можда ће се Исидора Секулић присећати тога дејствија у песничким сновима Његошевим, већ на крају живота, и у недовршеном есеју о Полу Валерију. Оно, што понављам и ја, подсећајући, када је исписивала и наш готово случај у вези са огњевима. Како, осећао је и певао Валери, у пламену се може — руком проћи кроз њега, и да га се дотакне, али — издржати у њему, и остати, може само лудак. Како се у српских песника, нарочито у доба самоуправнога социјалистичког наноса, често и дешавало: песници су пламен носили на рукама, и он је захватао речи, смисао, метафоре.

Тако се и смисао историје, као смисао бивствовања, испољава у небулозама, што остаје да се памти из тога доба не давне југословенске, нарочито српске стварности. Тиме се и неаутентичност остваривала до краја. Ђиласова је дијалектика, као марксистички именитељ, наравно уз револуционарни „искорак”, потом, већ у затвору, и без природнога процеса у проживљавању, постајала једнострана још више, и без неопходног сажимања јединства различитог. На једној је страни, по ранијој марксистичкој опцији сагледаван свет, и свест друштвених догађања, а посве на другој — оно што је имало имагинарне опсервације у делима Владике Рада. Уметност, а пре свега политичка диктатура, тих година у нас готово неизбежна, не могу у један колосек, пре свега у тумачењима изазовима и идејности и утемељености у корене. Индивидуално бивствовање, уз колективни субјект, у свакој друштвеној средини, на различите начине оправдавају и обележавају своје аутентичне пориве и знаке опстанка. Можда су, и на том плану, особито изражавана два изразита примера: *Косовска рана*, вечита, и можда за неупућене онај предзнак очуђења, вечито на погрешне начине помињан и „извођен”, а који већ вековима краси симбол садржан у знаку — *Хамлеј!* Његоша, како се помиње, уз све несреће и трагедије, издаје и међусобна клања, Иво Андрић је оглашавао и као „прототип косовскога бораца”, што није баш оригинално него више стереотипно, и уз друге, који су овога „Јеремију Косова” олако увршћавали у познати клише. И Ђилас се, дабоме, не сналази, него брђанске комплексе из оваквих схватања прихвата као истиниту повесницу. Оно што је Иво Андрић изричито нагласио: „И као песник и као владалац, и као човек, он је очито оличење косовске борбе, пораза и несаломљиве наде. Он је, као што је неко рекао 'Јеремија Косова' и у исто време активни, одговорни борац за 'скидање клетве' и остварење Обилићеве мисли...” Уз Андрића и Ђилас додаје — „Несрећа и зло су наше својство, а дакако и борба против њих — Косово је у бићу нашем.”

Ево, наравно, превише неразумевања Његоша. Косовска је драма, у песничком делу Његошевом, виђена из угла нимало по религијском принципу него из оне, тенденциозно непрочитаване како треба (од стране доктринарних црквених мишљења, и виђења) посланице и посвећености, којима се Јованово *Ошкривење* и издваја од познатих, канонских одавно, позиција и усправљености, што их и хришћанство намеће као једини, или јединствен поглед, на свет и живот свагдашњи. Бог је у *Горском вијеницу*, оном што и јесте најбоље у целокупном делу и животу Владике Рада — друкчији, оригиналнији, она аутентична појава којом се догађају, развијају и разбијају сте-

реотипи, а што и јесте готово дијалектичка, помало на ренесансан начин, објављеност неминовних Промјена. (О томе сам писао у есеју *Боџ у Горском вијенцу*, емитованом на Трећем програму Радио Београда можда баш оне, ратне 1999. године, а потом објављеном у часопису, црногорском, *Ствараре*.)

То је оно што је изван и посве у друкчијој и естетској, и етичкој и религијској равни, од поменутих и Андрићевих, и Исидориних, и осталих, тумачења, уз Ђиласов додатак — употребљив за ондашње прилике.

Потпуно је изван и испод нивоа оно што, овде, Ђилас готово подмеће Његошу: „Косово — обреченост на несрећу, то је за Његоша наша црта — суштина наша.” Које су то несувислости, а да не употребим другу, погубнију реч. Косово је, тај бој и та епопеја, уз метафору *Косовске ране*, вечите ево и непроболне (која у изгнанству и у ослушкивању несрећних и крвавих дешавања, у завичају, заболи и Јована Дучића) она и имагинарна заснованост, као послање готово, а којом се удељност српскога племена — из стварносних предела најчешће, преметала у небеске визије, а што је и замењивало опште несреће, нејединство и неконституисање, уз чудесна уметничка изаткања метафора слободе и у њима — извидање ако не и залечење свеколиких мука. И ту се у Његоша догађало чудесно исијавање самих тих визија, а стварносна потка (оно — је ли било или није те истраге потурица?) само је окосница српске драме, и уз пуно садејство, или прожимање, са космичком. Јер је то постало исто! И у томе је величина овога дела.

Као што је Јерусалим остао, и опстајао, она трагична али вечита, непроболна и вазда пламена тачка, у визији и историјској читанки не само Јевреја. Стварност ће се вечито борити да достигне ту имагинарну визију, која је и кобна, и величанствена. Која је и надрасла, већ вековима, свеколике облике устројстава, није само Јевреја, хришћана, него и човечанства. Па уз вечне законе и бесмртне светлости, што је патетично и доктринарно помињано и код Ђиласа, а уз остале тумаче Његоша, како је „обреченост на несрећу” и наша, српска суштина — може се гледати уз осмехе.

И оно у Хамлету.

Који је, у доба интелектуалнога буђења и уз одлике ренесанснога духа — оним чиме ће се, иако на као друкчијој страни, опет духовној, појављивати и симболи остваривани у метафорама Дон Жуана, и смисленије — Фауста, опстао као својеврсна чињеница смислене утемељености, у којој се репрезентује сам Дух Прогреса, и уз развој цивилизације, и уз аутентичан изазов али и пркос Шекспиров — *Биџи зрео — то је све*, па је, и на тај начин, у потоњим уметничким изведбама (у До-

стојејскога — не *још*ји циљ *не*до само *још*, а оно *што* називамо *циљем* — *колебање је*, или у Пастернаковој песми посвећеној учитељу Валерију Брјусову — *Можда је сав Шекспир само у томе, оно док се и што се Хамлеј бори са својом сенком, и слама*) тај се *синдром* испостављао, и усавршавао, у великим уметничким облицима, не само као засебност, него и као синтагма оне неминовне, трагичне најчешће, иако узвишене, човекове страдалне битке, и у стварности и у сновима, како би се проживео било који срећан час!

Док је — упоређиван пречесто са Хамлетом, Његошев јунак, владика Данило, превише једностран и јак у том облику, као и свака једностраност, и у њему не има двојбе — он је, као осуђен, да мора бити битка непрестана, док је наша или њихова, она друга страна, у предности и на власти. И није Хамлет само „рафинирани интелектуални скептик који се згадио над злом и бесмисленосту реда у свијету” — него оно друго, највише: *Бићи зрео и то јесте све!* Монолог који прославља тога јунака просвећености — *колебање је!*

У оскудним тумачењима, и параблама о сличностима и разликама југословенских, значајних дела, и јунака у њима, Ђилас је ишчитавао многе, или готово све, а није, иако га помиње на једном месту, есеј Растка Петровића — *Са Горским вијенцем*.

Што је, помишљам, и најбоље а написано у нас, о том делу. Иако и Растко Петровић, повезује трагедију Данилову уз Хамлета — и Стендаловога Жилијена Сорела, уз Толстојевог кнеза Андреја или Свана код Марсела Пруста, тај се Његошев херој, али не и потоњи, не однаша у своме немирењу са злом на начин — како би то требало да је у личности баш Демона Гордости, али који није, наравно, нити извор нити почетак свакога зла у историји, него управо оно исијавање светлости што у људској патњи неминовно трага за бољим и добром.

И у томе јесу, и дан данас — неспоразуми у уметности, филозофији — а које, попримајући углове гледања, као и начине саопштавања велике тајне, оличене у библијским поткама и везовима, остају на истим духовним позицијама. Иако је оно најбоље, па и величанствено често, разбијало и те шеме и те неспоразуме. Као и у Владике Рада, чије је песничко дело исписивано изван црквених доктрина, и упркос оном буквалном, превазиђеном курсу, васпитавања мирјана. Што је уочено одавно, а што понавља и Ђилас.

То да „васкрсења не бива без смрти” и у иновацијској појави игумана Стефана, чак и као линија којом се објављује Искупљење, она нимало обавезујућа али истрајна и заветна порука у Јовановом *Ошкривењу*, јесте и изазов песништва и круна

стваралачког чина. Опојање и слављење отпора којим се и ста- за ка смрти чини неизбежном а у свом страдалном прегнућу — наликује срећном часу.

И то је оно што је више и није ни у каквој вези са нацио- нализмом, како га тумачи примитивна свест.

У универзалном коду *оно* сведочи о историји и вечној, су- ровој и чак дивној борби човека са злом и природним непого- дама, па су паланачке страсти и у мржњи, на пример на Фри- дриха Енгелса — како је поверовао у нади за срећнијом будућ- ношћу човека *који може савладавати и природу*, заиста ниско- челне, и тупасте, јер се визија срећнијега живота на земљи мо- гла огледати и у таквим лозинкама, иако оне нису из азбучни- ка филозофскога нити друштвенога начина мишљења, али јесу из песничкога азбучника и источника. У чему се и нека сила љубави, а непостојеће у стварности, намеће као сама сврха у замишљању и истраживању путева ка добру.

Тако и *Вијенац* Његошев нема национални него универ- зални код: оно чиме проговара, и у чему је послане, и не само овога пута за црногорску особитост у корпусу српства, него и за све друге, неслободне, и самим тим унесрећене, има језик и потенцијал којим се драма израстања из несрећа, и свеколиких погибија, намеће као космички ораторијум, достојан литургиј- ског узношења, и у исповедању непрестане борбе све док траје неправда, док влада зло. Па и у острашћености — да потоне вера једна или друга, да се заставе, они алај барјаци, запале, или утуле кандила, све је у тој непротеклој крви — која почи- ње да гуши утамниченога човека. Драма која избија и као знак посебности у свакој нацији понаособ, и бива карактеристика што ће учествовати и у формирању самоодређености, култур- ног идентитета и постати, затим, одређени тип и као само- својност. Која — то јест та крвава драма!

Поколење а за песму створено и не може без тога. Нити има чиме. Јер се у бесмртности, и у религијској варијацији на исту тему — тако и исплету венци слободе. Која јесте љубав. Па, такође, и радост и одахнуће. Ускрснуће у посве различитим групама народа и у посве супротстављеним религијским конфесијама. И то јесте *Оно!* Као што је свако насилно уједи- њавање противприродно, у ствари наопако и скандалозно, како се после извеснога времена и покаже. Као у случају ства- рања заједништва у комунистичком блоку, као у доба Римске империје, па и бивше Југославије, а како ће бити и у осталим, данашњим, мучним уједињавањима, не само под америчком капом. Увек ће, као изненада а у ствари неминовно, подчиње- не групе народа трагати за излазом, за слободним просијава-

њем и брашна и идеја, па ће морати, у сукобима, да се разрешава вечито иста драма.

Као и у овоме што је било и нека тематска, садржајна окосница у *Горском вијенцу*. И уз све бесмислене приче и „истраживања” о томе: је ли се стварно десило то што је и било? Је ли било и истраге потурица? Чиме се забављају они који не разумеју уметност, те највише облике људскога стваралаштва. Ова драма, овај *Вијенац*, то је облик, то је дело, и то остаје заувек.

И уз непостојеће а као „универзалне законе”, које Ђилас види не као писац него друштвено ангажован политичар, и уз „хуку гупога народа”, и уз *Лажнога цара* са маглом „ућераном у главе Црногораца”, што се сагледава као нека допуна „словенске комедије” — приказу „црногорства уз високу витешку поезију” (у *Горском вијенцу*) књига је могла бити двоструко краћа, и без понављања већ реченог. У њој је можда оригинално оно што је одијум или потајни бес, уз скривену мржњу, на идеје или идеале младости, оно што је красило, ипак, припаднике изузетне генерације нарочито интелектуалне, али и уметничке, а који су, учествујући у Шпанској револуцији, или бар заведени том објавом Промена, помишљали да ће наступити и срећнији дани за напаћено и угњетено човечанство. Сада Милован Ђилас заговорнике тих идеја кршћава за „неизлијечиве прогресивце” (Маркса и Енгелса) приклањајући се мутним, а само и наизглед, спиритуалним, погледима на свет. Тако се и забавља, не разумевајући, наравно, учешће мита у уметности, али и у стварном збивању сваке заједнице. „Мит није дјело. Али ако дјело није и мит, ни дјело није.” Што је налик на забавице нижега типа. Уосталом, таквих нагађања и „погађања” са идејама филозофским, и уметничким, и превише је у понављању и препричавању Његоша и тумача његових. Што досађује! Као и накнадна, потоња, већ острашћеност, као мржња, не само према комунистичким доктринама, то јест онеме чиме се некада „љубио” Совјетски Савез, него и према Русији, и онеме чиме се та велика земља, наравно као и све друге, највише бавила собом, и својом политиком у којој је интересна сфера пресуђивала и у помагању „словенске браће” вечито ојађене и заплакане пред моћницима. Изливање тих страсти — је ли бар помогло изливачима да и оздраве?

Не приличи, такође, истакнутом ондашњем југословенском, а не само српско-црногорском револуционару, да о револуцијама мисли како су догађај као и сваки други. Оно „што се раширило из Париза”, духовног центра револуције, а потом захватило, 1848, и европске земље „Неизбјежан начин размрсивања неразмрсивих односа”, то су, по некадашњем револуци-

онарном прегатоцу, и извршиоцу њезиних неписаних правила а као „универзалних закона”, и задаци и обавезе свеколиких револуција. Које је то неразумевање, који кич!

То је оно што је узбуђивало и залуђивало овога револуционара и државника, а потоњег писца. Револуције и општа пометња. *Мистичне наклоности* (ох!) самога човечанства — како би се, једном за вазда, ослободило зла. Слободоумне мисли, а због којих су страдали најзначајнији умови у историји људскога рода, као и милиони недужних! Сада је то за овога писца — размрсивање неразмрсивога! И још уз Његоша, и бана Јелачића, уз формирање нација и Стаљина. (Сећам се Стаљинове књижице о националном питању, коју ми је неко поклонио док бејаш у гимназији, у Прокупљу.)

Како се бивши вођ однаша, бранећи српство „а понајмање у Црној Гори”, од Руса и империјализма њиховога, како у нас „није било услова ни за какву панславистичку идеју, а понајмање великоруску и православну, док се приклања „Демократским Сједињеним Америчким Државама” заиста је и болешиво и жалостиво. Мучно!

Тако се и последњи редови у овој Ђиласовој *прайњи*, више торженствено-мистичној него ли трезвеној и отресиој (може ли се тако казати?), и уз „надахнућа” саме Исидоре Секулић особито, препознају, и уз све патње као и љубави, према „кукавноме но у исто доба и витешком народу црногорскоме” — и као патетични рецитатив, можда примерен за дане и године утамничења овога писца, и уз неразумност, па и док се очекује „вјечни сан и свјетлост”.

„Изравнавање с Богом” али и „испјевано материјом”, дакле, све то, и уз голе глади, мржње и освете, а што тумачи Ђилас, уз Његошев *Тесџамент*, срочен језиком и стилем збиља опојним и надахнутим, и малко уз уклетост и коб црногорску, опстаје у равни песничкога завештања. Оно је изнад и изван натегнутих и наметнутих „решења”, оваквих: „Пред смрћу — пред вјечношћу, оголило се и исказало се све његово до последњег закутка. Мудрац се не брани од смрти, али се њој опиру животни сокови, чак и кад нијесу млади.” О, чуј и то, читаоче!

И тако је само назирање Његошеве *свијетле сјенке* остало недокучиво. Без обзира на учешће оних револуционарних заноса, и опсесија, а које су се у неразмрсивом изгубиле. Тако истина постаде, и остаде, у Његошевом делу.

ЈЕЗИК НАШ НАСУШНИ

ПРЕДРАГ ПИПЕР

СРПСКИ ЈЕЗИК И СРПСКО ПИСМО
У ЦРНОЈ ГОРИ У СВЕТЛУ ЈЕЗИЧКОГ
ЗАКОНОДАВСТВА¹*Језичка ђолиџика као ђолиџички волунџаризам*

Наука се не бави доказивањем очигледних чињеница, али политичке прилике понекад изнуде и то. У свакој земљи неприкосновено је право законодавне власти да доноси одлуке у области језичког законодавства које сматра најбољим, али је такође право свакога правника и лингвисте било где у свету да аргументовано и стручно вреднује језичко законодавство и језичку политику било које земље. А када је реч о питању које се тиче српског језика онде где Срби вековима живе, природно је да су српски лингвисти позвани и више од других да изнесу о томе своје мишљење.

У Црној Гори су од прве половине 2007. године постајали све гласнији захтеви, повремено изношени и претходних година, да се из назива државе Црне Горе изведе назив језика којим говори већинско становништво у тој држави и да се тај назив озваничи одговарајућим чланом новог устава Црне Горе (Стојановић 2007). То се износило у листовима и у електронским медијима блиским властима уз подршку личности из самог државног врха. Политичка генеза те идеје прве видљивије обресе добила је у време италијанске окупације Црне Горе у II светском рату и била је део језичке политике коју су водиле тадашње окупационе власти, а имала је тада подршку и мало-

¹ У основи овог чланка је рад планиран за објављивање у зборнику реферата са скупа *Језичка ситуација у Црној Гори — норма и стандардизација* (Подгорица, ЦАНУ, 24–25. маја 2007), на којем аутор није могао узети учешће.

бројних сепаратиста са упориштем у Загребу, одакле је у другој Југославији добила експлицитну подршку утицајног хрватског политичара В. Бакарића (Брборић 2001, 59).

Видљивији покушај да се та политичка идеја преточи у филолошку реалност учинио је крајем XX века историчар књижевности В. Никчевић (Никчевић 1993, 1993а), који је у Загребу докторирао на тези о младом Његошу, затим предавао словеначку књижевност и друге југословенске књижевности, да би потом покушао да буде реформатор језика у Црној Гори и филолошки представник нове црногорске језичке политике. Чак ни они малобројни лингвисти у Црној Гори који, у недостатку већег научног искуства и чвршће аргументације, подупрти утицајним местом и политичком подршком пристају уз идеју да се у независној држави Црној Гори не говори српски језик, или да српски језик у Црној Гори треба да има споредан статус, ретко се позивају на В. Никчевића, вероватно свесни тога да им његова научна репутација не би ишла у прилог, а не могу се позвати на нека друга, релевантна истраживања о тези коју желе да остваре, па ни на своја, јер их нема. Могу се позвати само на вољу доминантне актуелне политичке снаге у Црној Гори, и евентуално на своју вољу, а такав начин одлучивања представља волунтаризам, какав се повремено среће у политици, али му нема места у науци, па ни у разумно вођеној језичкој политици.²

Преименовање језика као предмет јурислингвистике

Покушаји потпуног или делимичног преименовања српског језика у Црној Гори, као део вешто вођеног етничког инжењеринга усмереног на промену националног идентитета Срба у Црној Гори, имају више страна и узрока. Овде бих се задржао само на оној страни тих покушаја која припада области језичког законодавства, односно која проблемски припада јурислингвистици као једној од новијих лингвистичких дисциплина. Чињеница да се као једна од новијих грана све разумејније науке о језику издвојила јурислингвистика (Јурислингвистика 2005; Јурислингвистика 2007), која има за предмет језик у законодавству (пре свега, правни статуси различитих језика и писама у вишејезичној држави, али и различити видови манипулисања и злоупотребе језика — увреде, клевете, обмане, лажно представљање и рекламирање итд.), указује на све већу актуелност дате проблематике, која је до сада много чешће

---

² О главним задацима језичке политике у вези са српским језиком данас в. Радовановић 2006, 64—65.

разматрана из правног угла³ него са становишта лингвистике.⁴ У новије време, као знак нарастајућег новог тоталитаризма који наступа под именом демократије или под неким другим именом (Петровићи 2006), опет се актуелизују покушаји осуђивања за политичке вербалне деликте, нпр. за оспоравање правно сумњивих осуда за геноцид, проблематизовања политички „некоректних” изјава, или говора мржње.⁵

Посебна актуелност јурислингвистике у славистици изазвана је, с једне стране, распадом трију федеративних држава са словенским становништвом као већинским, крајем XX века, и, с друге стране, растом Европске уније, чије прокламоване тежње ка неговању мултикултуралности и мултилингвалности имају и сложену правну димензију. Разматрање тих питања немогуће је без ослоња на појмовно-терминолошки апарат савремене социолингвистике (језичка политика, језичко планирање, државни језик, службени језик, језик у јавној употреби, језик титуларног народа итд.).

Вишенационалности и вишејезичности

Вишенационална држава која заиста жели да се приближи стандардима демократског друштва, какви се на почетку XXI века прокламовано изграђују у већини европских земаља, мора имати у виду искуства језичког законодавства у тим земљама, као и у другим европским земљама, поготову онима које су такође вишенационалне и које такође настоје да досегну највише могуће европске стандарде и у тој области (в. Баста и др. 1989; Кривокапић 2004), разуме се, под претпоставком да се у Европи неће смишљено неговати једна врста демократије за једне земље, а нека друга врста демократије за друге земље.

У савременом свету постоји много двонационалних или вишенационалних држава у којима се говоре два језика или више језика. Свака од њих има своје специфичности, због чега се такве државе мање или више разликују у оном делу свог језичког законодавства које се односи на службени језик, државни језик, језик титуларног народа (Пипер 2004, 26), језик у јавној употреби итд. Једна од главних заједничких црта језичког

³ Нпр. Матуловић 1986; Леч 1987; Баста и др. 1989; Висковић 1989; Расмусен 1990; Беговић 1991; Јовичић 1995; Кривокапић 2004; Мићовић (ур.) 2006.

⁴ Уп. о правном стилу Луковић 1994.

⁵ О манипулисању оптужбама за тзв. говор мржње в. Пипер 2004, 88—98, о говору мржње в. Милинковић 1993; Чок 1995; Слапшак и др. 1997; Толеранцијом 1997 и др.

законодавства таквих земаља јесте настојање да се одговарајућим законским решењима изрази воља говорних представника појединих језика у тим земљама да свој матерњи језик користе у што више друштвених сфера, а не само у приватној употреби, пре свега да језик који већина становништва сматра матерњим има статус службеног језика (ма који се термин за ту или сличну функцију користио), али да и мањински језици имају статус сразмеран својој заступљености у држави.

У модерном свету, у којем се за један од водећих политичких принципа узима поштовање воље већине грађана, тај принцип се испољава, или би требало да се испољава, и у језичком законодавству, па је, по правилу, службени језик у некој земљи онај којим говори већина њених грађана. У Црној Гори то је био, а и сада је — српски језик. Предлози да се назив језика изведе из назива државе, и тиме да се супротно вољи већине становништва српски језик преименује, немају нигде у свету убедљиву аналогију, и по суштини су недемократски јер би њиховим прихватањем став мањине био прихваћен на штету става већине само зато што тај мањински став има политичку подршку актуелне власти.

Језички иденџиџети (као социолингвистичка категорија) испољава се у *сџаву ѓрема језику* (такође социолингвистичка категорија) говорних представника датог језика, укључујући и *сџав ѓрема називу своџ маџерњеџ језика*, а тамо где постоји више глотонима за исти језик — испољава се као став према самоназиву, спољашњем називу, званичном називу, колоквијалном називу итд. Апсолутна већина грађана Црне Горе (око 64%), према подацима са последњег пописа становништва, свој матерњи и књижевни језик зове *срџски језик*, што има упориште и у дугој културној традицији, и у лингвистици (истоветност са књижевним језиком Срба изван Црне Горе), и у уставу Црне Горе из 1992. године, и у традицији језичког законодавства у Црној Гори (српски језик као једини назив или као први део сложеног назива службеног, односно књижевног језика у Црној Гори /Вукић 2007/), и црногорске правне литературе уопште (на шта изричито указује Валтазар Богишић, аутор знаменитог Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, в. Луковић 2004, 268—269). *Срџски језик* је глотоним који никада није нестајао из употребе у народу Црне Горе.

Опредељење приближно једне трећине грађана Црне Горе да свој матерњи језик, који је лингвистички и историјски гледано српски језик, тако и називају, не само приватно него и службено, зависило је Црној Гори у јесен 2007. од тога колико ће се законодавац ослањати на субјективни став мањине грађана који верују да не говоре српски (иако чињенице показују супротно), а колико на друге наведене критеријуме. Приликом

доношења најновијег устава Црне Горе превагнуло је ово друго, тј. политичка воља, а не историјска и научна реалност.

Упркос општем декларативном истицању значаја људских права у савременом свету, тај принцип примењује се доста селективно, а када у селективности нема објективног принципа, онда је она произвољна или, још горе, тенденциозна. Примере за то дају уставна решења и језичка политика балтичких земаља Летоније, Естоније и Литваније (Кривокапић 2004), у којима је руски језик доживео законску и политичку дискриминацију упркос дугој културној традицији постојања руског језика у тим земљама (знатно дужи од трајања Совјетског Савеза), и, што је још важније, упркос опредељењу великог броја грађана исказаном на пописима становништва. Али ако се русофобија законодавне и извршне власти тих земаља ослања (макар и неоправдано) на језичке разлике између домицилних језика и руског језика, питање је на чему би се, лингвистички гледано, могао ослањати предлог за могућу дискриминацију српског језика у Црној Гори и покушај његовог преименовања? Одговор је — ни на чему другом осим на нечијој политичкој вољи спремној да игнорише и здрав разум и научне, лингвистичке аргументе.

Историјски и политички језици

Једна од пратећих појава великих геополитичких промена понекад је стварање политичких језика (нпр. молдавски) преименовањем историјског језика (нпр. румунски) на отцепљеној територији и покушај да се у нови стандардни језик унесу бар неке одлике према којима ће се он разликовати од историјског језика којем лингвистички припада. За разлику од историјских језика, чије се специфичности кодификују у процесу стварања књижевног језика и његове стандардизације, политички језици углавном се прво правно утемељују да би затим уследили покушаји изградње њиховог лингвистичког идентитета, макар и сасвим танког. Те чињенице морају се имати у виду и када се разматра питање статуса српског језика и српског писма у светлу актуелног и будућег језичког законодавства у Републици Црној Гори.

Преименовањем српског језика у Црној Гори у црногорски озваничен је још један од малобројних политичких језика, за разлику од историјских језика, какви су скоро сви живи језици. Историјски језици у једном периоду свог развоја постају књижевни језици и бивају нормирани и законски профилисани, односно стандардизовани, за разлику од политичких језика, који настају на голој политичкој вољи, да би се затим та језичка дивља градња „легализовала” уз покушаје да се за њих

измисли историја коју немају и разлике у односу на друге језике, које објективно не постоје. Политички језици обично трају онолико колико и власт чијом политичком вољом су настали, чему је пример краткотрајност покушаја стварања босанског језика у Босни и Херцеговини под аустријским протекторатом (1908), или краткотрајност покушаја стварања црногорског језика у Црној Гори под италијанском окупацијом у II светском рату. Политички језици су језици без лингвистичког идентитета, односно са лажним идентитетом, који је превасходно или искључиво политички, а не лингвистички.

Српски језик и српскохрватски језик

У контексту разматрања питања о називу службеног и књижевног језика у Црној Гори на почетку XXI века умесно би било поставити питање о глотониму српскохрватски језик и његовом односу према глотониму српски језик. Српски књижевни језик је историјски језик (за разлику од политичких језика), на чијем је идентитету почетком XX века највећим делом био изграђен идентитет српскохрватског језика, да би крајем XX века српски језик наставио развијање свог идентитета, са наслеђем периода српскохрватског језика, а под првобитним називом *српски језик*, који је у српском народу увек био жив.

Српскохрватски језик је деведесетих година XX века изгубио статус стандардног јужнословенског језика са две регионалне књижевнोजезичке варијанте, које сада имају статус стандардних језика, чиме српскохрватски језик није престао да постоји. Променивши статус, српскохрватски језик је остао језичка реалност, али више није политичка и правна реалност (што је обавезна одлика стандардног језика), а као назив је скоро нестао из употребе, и званичне и незваничне, на територији на којој је раније имао статус стандардног језика. Све оно што је заједничко српском, хрватском и бошњачком као данашњим стандардним јужнословенским језицима, а заједничко им је у структури скоро све, а у саставу веома много, све то чини реалност српскохрватског језика, без обзира да ли ће се та реалност и даље звати тако или некако друкчије (Пипер 2007).

Реалност савременог српскохрватског језика у више радова аргументовала је Сњежана Кордић, која, додуше, сматра да је српскохрватски остао реалност и као стандардни језик (Кордић 2004), у чему се њено гледиште разликује од овде изнетог. Малобројност и периферност структурних разлика између српског, хрватског и бошњачког показана је у раду Бранка Тошовића (необјављено).

Српски графички „конкордаџи“

Као што је српски језик средишњи део културне традиције Црне Горе и део културног идентитета највећег броја њених грађана и у прошлости и данас, слично томе је и српска ћирилица део те културне традиције, с том главном разликом што су небрига, свесни немар или зла намера довели до тога да у језичкој реалности Црне Горе (а слично је и у Србији) латиница маргинализује ћирилицу иако је ћирилица у уставу Црне Горе донетом 12. октобра 1992. године, била дефинисана као једно од два писма, уз латиницу, која су у службеној и јавној употреби. Пошто у словенском свету постоји више ћириличких и латиничких писама, било би боље да је у уставу Црне Горе из 1992. године било тачно речено да се под ћирилицом има у виду српска ћирилица, а под латиницом српскохрватска латиница.

Процес током којег Срби (за разлику од многих других народа — Грка, Јевреја, Арапа, Кинеза, Корејаца, Јапанаца и др.), напуштају вековно писмо своје културе има неколико фаза и траје више од два столећа. О томе најупечатљивије сведочи однос Јована Стерије Поповића према питању српског писма, изложен у два његова чланка, од којих је један био објављен у 3. књизи *Гласника Друштва српске словесности* (за 1851. годину), а други „О српској азбуци“ као предговор збирци песама *Даворје 1* (Стерија 1958, 9—13), штампаној црквенословенским словима. У та два рада, сажетије у другом, Стерија је изнео разлоге због којих је сматрао да није требало напуштати црквенословенску графију као писмо српског књижевног језика.

Истичући да није за чување старине по сваку цену него и за прихватање новина тамо где је то разумно („Одмећати што је полезно из следе љубави к старому обичају, био би највећи предрасудак; али исто тако грех је неопростими уводити нове обичаје и измене без нужде, и само на штету и забуну општу“ (Стерија 1958, 10—11). Стерија се ипак опредељује против двоазбучности, а за црквенословенско писмо као једино писмо српског књижевног језика. Он констатује да после реформисања црквенословенске ћирилице, односно њеног замењивања, одлуком Петра I, руском грађанском ћирилицом, од које се српска реформисана ћирилица (настала према руској) мало разликује обликом слова — „азбука Кирилова постаде као нека чудна смеша, ни славенска нит латинска“ (Стерија 1958, 10), а као разлоге у прилог мишљењу да се не треба одрицати црквенословенске ћирилице наводи и поштовање културног наслеђа („благоговејност, коју смо старијима нашим одавати дужни“),

и културно-верски разлог, јер двоазбучност води непотребном одвајању народа од цркве: „Кад смо дакле особито ми с црквом тако скопчани да она сочињава половину народности наше, кад је у устима Србаља свака трећа реч 'народ и народност', треба ову народност и да чувамо и делима осведочимо” (Стерија 1958, 12), а и дидактички разлог (деца се непотребно муче да усвоје два писма); као и технички (компликује се посао штампаријама ако постоје два писма, црквено и световно); и функционални („забуне правимо у напредовању књижевства” /Стерија 1958, 12/); најзад, ту је и добар пример других народа („Ја не познајем ниједног у Европи народа, који би другојачијим словима печатали црквене књиге (ако нису сасвим на туђем језику), а другојачијим грађанске; само Руси, а после њих ми Србљи имамо ту преимућност, и кад се запита: зашто? не знамо бољег узрока навести него што је Петар Велики мислио поевропити азбуку... (Стерија 1958, 9); „И јелинска писмена не одликују се лепотом, ружнија су бар од славенских; али родољубивим Грцима не пада на памет од једне азбуке правити две, то помоћу туђих слова” (Стерија 1958, 12).

Српска писменост се већ скоро два века мучи са двоалфabetношћу иако нема европског народа који је пожелео да ту „предност” на себи примени. У време када је Јован Стерија Поповић написао поменуте радове о српској азбуци, то је био проблем супостојања у српској књижевности црквенословенског писма (тада већ скоро сасвим маргинализованог изван црквене употребе) и руске грађанске ћирилице (обликом слова напола латинизоване), односно њене реформисане српске верзије (у ширењу). Проблем није решен функционалном расподелом писама: црквенословенска ћирилица у црквеним и верским књигама, реформисана ћирилица у световним — него је у коначном исходу црквенословенска ћирилица нестала умногome и из верске литературе. Премда нису сви Стеријини разлози против двоалфabetности српске културе једнако убедљиви, крајњи исход је показао да се она завршава истискивањем једног писма из употребе (Пипер 2007a).

Оно о чему је Јован Стерија Поповић писао у вези са српском азбуком његовог времена, умногome се може пресликати у данашње време. Област употребе ћирилице убрзано се сужава и приближава нас могућности да једног дана још понеки песник објави своју књигу ћирилицом, као што је Стерија објавио *Дворје 1* црквенословенским писмом. И реформа ћирилице која је извршена по налогу Петра I, када је црквенословенска ћирилица напола уподобљена латиници, а касније прихваћена и у српској књижевности периода славеносрпског језика, као и друга — када је та реформисана ћирилица, како

Стерија каже „у Амстердаму скована”, прилагођена потребама српског језика (али још више одмакнута од своје црквенословенске основе), биле су два корака ка латинизацији српске културе. Трећи корак је учињен у Краљевини СХС и првој Југославији када је латиница уведена у српску културу као писмо равноправно ћирилици (прихватање својеврсног српског графичког „конкордата”), а четврти је био фаворизовање латинице у другој Југославији. У уставу Црне Горе од 12. октобра 1992. латиница је била дефинисана као писмо статусно равноправно ћирилици, док је у реалности постала знатно заступљеније писмо, а тако је и данас.

Сразмерно том процесу латинизације српског језика делимично се могао променити и културни идентитет Срба у Црној Гори (а и у Србији), и да Срби у Црној Гори не би били пасиван објекат мењања идентитета и одрођавања, треба да, уз пуно поштовање других култура и других писама, негују и развијају своју културну традицију и српску ћирилицу као њен битан део. А да би се у томе успело, српска ћирилица треба да има статус традиционалног и примарног, односно службеног писма, што не би искључивало у јавној и приватној употреби латиницу, која је већ толико присутна у свим сферама писмене комуникације на српском језику да било какав нагли заокрет у том домену језичке политике не био имао изгледа на успех.

Ако би се процес латинизације српског језика наставио, једнога дана неко би могао затражити да и у Српској православној цркви латиница постане равноправна ћирилици, како би српски православни народ, ако не би знао (довољно добро) ћирилицу, на латиници могао лакше да чита Свето Писмо и духовну литературу. Уосталом, то је само део ширег питања: колико Црква треба да се приближава неукости народа не би ли га задржала у свом окриљу, а колико народ треба приближавати учењу Цркве, тј. да ли да се народу снисходи или народ треба да се уздиже.

Службени језик и бољслужбени језик

Службени језик као језик којим држава комуницира са грађанима (што је, пре свега, или уз неке изузетке, језик државне администрације, судства, школства, војске) има важан функционални статус у односу на друге језике који се могу користити у истој држави у јавној и приватној употреби, а у ограниченим случајевима и у службеној употреби. Тамо где је службени језик онај књижевни, односно кодификовани, нормирани, стандардни језик који већи део становништва земље сматра својим матерњим језиком (а обично је тако), то је у европској цивилизацији по правилу (уз ретке изузетке) исто-

времено језик цркве која има најдужу традицију у одређеној земљи и највећи број верника у њој. У Црној Гори то је вековима била, а и данас је, Српска православна црква. Званични језик СПЦ, којим се представници Цркве обраћају јавности, језик савремене администрације СПЦ, њеног црквеног права итд., јесте српски језик, а званично писмо је само српска ћирилица. У богослужењу се у СПЦ употребљавају и савремени српски језик и изговорно посрбљени црквенословенски језик,⁶ а богослужбене књиге штампају се и на савременој српској ћирилици и на црквенословенској ћирилици. Богослужбени језик, као језик којим се на богослужењима свештенослужитељи и верујући народ обраћају Богу, има за верујуће људе посебну важност, коју би у друштвима која се залажу за верску толерантност требало посебно поштовати. Ако најбројнији верујући грађани у једној земљи језик којем припадају именују истом речју којом и Цркву којој припадају (српски језик, Српска православна црква), који је уз то и језик апсолутне већине становништва у тој земљи, онда је и преименовање тог језика, у овом случају српског језика у Црној Гори, не само политички волонтаризам без лингвистичке основе, него и чин нетолерантности и нарушавања права многих људи који желе да наставе, као и њихови преци, да и Цркву којој припадају и језик којем припадају, и службени и богослужбени, називају истим, српским именом.

Закључак

Изложене чињенице, иако дате врло сажето због облика и жанра овог излагања, упућују на закључак да је члан 9 Устава Црне Горе донетог 10. октобра 1992. у делу који гласи „У Црној Гори је у службеној употреби српски језик ијекавског изговора” био формулисан најпримереније реалности језичке и културне ситуације у Црној Гори те да га је најумесније било задржати. Следећа реченица истог члана 9, која гласи „Равноправно је ћирилично и латиничко писмо”, боље би штитила идентитет српског језика, као језика апсолутне већине грађана Црне Горе, да је гласила „Службено писмо у Црној Гори је српска ћирилица, а у јавној и приватној употреби су српска ћирилица и српскохрватска латиница.”

Нормирање српског књижевног језика најприродније и најцелисходније са становишта укупних српских културних интереса било би наставити заједничким трудом лингвиста из Црне Горе, Србије и са целог српског говорног подручја.

---

⁶ О социолингвистичким аспектима те појаве в. подробно у књизи: Бајић 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бајић 2007: Ружица Бајић, *Богослужбени језик у Српској Православној Цркви: (прошлост, савремено стање, перспективе)*. — [Бањска]: Манастир Бањска — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007.
- Баста и др. 1989: Lidija Basta, Kosta Čavoški, Vida Čok, Ljubiša Dabić, Milivoj Despot, Boris Krivokapić, Zorica Radović, Sanvila Teslić, Dušan Vranjanac, *Pravo i pravo na upotrebu jezika*. — Београд: Savremena administracija: Institut za uporedno pravo, 1989.
- Беговић 1991: Mehmed Begović, *Jezik i pravo: Zbornik radova posvećenih akademiku Hamdiji Čemerliću / redakcioni odbor Zdravko Grebo, Enver Redžić, Avdo Sućeska*. — Sarajevo: ANUBiH, 1991. — (Posebna izdanja; knj. 97. Odjeljenje društvenih nauka; knj. 28), str. 25–29.
- Брборић 2001: Бранислав Брборић, *С језика на језик: Социolingвистички огледи II*. — Београд: ЦПЛ — Нови Сад: Прометеј, 2001.
- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*. — Zagreb: Naprijed, 1989.
- Вукић 2007: Предраг Вукић, Српски језик у уставном поретку Црне Горе // *Слово*, 2007, 12, 24–30.
- Јовичић 1995: Miodrag Jovičić, Zagađivanje intelektualne sredine u pravnom i političkom rečniku // *Arhiv za pravne i društvene nauke*. — God. 81, knj. 51, br. 2 (1995), str. 263–272.
- Јурислингвистика 2005: *Jurilinguistique: entre langues et droits = Jurislinguistics: between law and language / [sous la direction de] Jean-Claude Gémard, Nicolas Kasirer*. — Bruxelles: Bruylant; Montréal: Éditions Thémis, 2005.
- Јурислингвистика 2007: Семинар „Функционирање руског језика у јуридическој сфери // <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/26.pdf>
www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/26.pdf
- Леч 1987: Endre Leč, *Jezičko izražavanje građanskopravnih normi: doktorska disertacija*. — Novi Sad: [s. n.], 1987.
- Кордић 2004: Snježana Kordić, Pro und kontra: 'Serbokroatisch' heute // *Slavistische Linguistik* 2002 / M. Krause, C. Sappok. — München, 2004, 97–148.
- Кривокапић 2004: Boris Krivokapić, *Službena upotreba jezika u međunarodnom pravu i novijem zakonodavstvu nekih evropskih država*. — Београд: Centar za antiratnu akciju, 2004.
- Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српског правног сшила: прилог историји језика и права у Србији*. — Београд: Службени гласник, 1994.
- Луковић 2004: Луковић, Милош, Језичко обликовање општега имовинског законика // *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3–4, Београд, 2004, 241–288.
- Матуловић 1986: Mimir Matulović, *Jezik, pravo i moral: filozofija prava Herberta Harta*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986.
- Милинковић 1993: Branko Milinković, *Govor mržnje: analiza sadržaja domaćih medija u prvoj polovini 1993. godine*. — Београд: Centar za antiratnu akciju, 1994.
- Мишовић (ур.) 2006: *Pravo i jezik: [zbornik referata sa Naučnog skupa održanog 4. maja 2006. godine, na Pravnom fakultetu u Kragujevcu u organizaciji Instituta za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Kragujevcu]*. — Urednik Miodrag Mićović. — Kragujevac: Pravni fakultet, Institut za pravne i društvene nauke, 2006.
- Никчевић 1993: Vojislav Nikčević, *Piši kao što zboriš: glavna pravila crnogorsko-standardnoga jezika*. — Podgorica: CDNK, 1993.
- Никчевић 1993a: Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik: Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije. Tom I (od artikulacije govora do 1360. godine)*. — Cetinje: Matica crnogorska, 1993.
- Петровић 2006: Илија Петровић, Драгољуб Петровић: *Демократија с наличја*. — Београд: Хришћанска мисао, 2006.

- Пипер 2004: Предраг Пипер, *Српски између великих и малих језика*. — Друго, проширено издање. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Пипер 2007: Предраг Пипер, Српски у кругу словенских језика // *Књижевност и језик*, 2007, LIV, 1, 1—12.
- Пипер 2007а: Предраг Пипер, Погледи Јована Стерије Поповића на српски језик у свом и у нашем времену // *Јован Стерија Поповић (1806—1856—2006)*: Зборник радова с научног скупа. — Београд: САНУ, 2007, стр. 433—450.
- Радовановић 2006: Милорад Радовановић, *Српски језик данас: главне теме* // Глас CDV, САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 22, 2006, 64—65
- Расмусен 1990: Dejvid M. Rasmusen, Prava, govor i pravna praksa // *Theoria: časopis Filozofskog društva Srbije*. — God. 33, br. 1/4 (1990), str. 69—79.
- Слапшак и др. 1997: Svetlana Slapšak, Milan Milošević, Radivoj Cvetičanin, Srećko Mihailović, Velimir Čurgus Kazimir, *Rat je počeo na Maksimiru: govor mržnje u medijima: (analiza pisanja „Politike” i „Borbe 1987—1991)*. — Београд: Медија центар, 1997.
- Стерија 1958: Јован Стерија Поповић, *Песме, Проза*. — Београд: Српска књижевна задруга — Нови Сад: Матица српска, 1958.
- Стојановић 2007: Јелица Стојановић, Игре око језика и(ли) имена српског језика у Црној Гори // *Слово*, 2007, 12, 31—35.
- Толеранцијом 1997: *Tolerancijom protiv mržnje*. — Zagreb: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, 1997, 231 str. (Biblioteka Ljudska prava. knj. 3).
- Тошовић (необјављено): Бранко Тошовић, Граматичке разлике између српског, хрватског и бошњачког језика (прелиминаријум) [Саопштено на 36. *Научном сасјану слависта у Вукове дане*, 2006. године].
- Чок 1995: Vida Čok, Pravo na slobodu izražavanja, javno informisanje i govor mržnje // *Pravni život: list za pravna pitanja i praksu*. — God. 44, knj. 418, br. 9 (1995), str. 521—536.

ВЕСЕЛИН МАТОВИЋ

ИЗМЕЋУ ХЉЕБА И ЈЕЗИКА — БЕЗ ОБОЈЕ

Почетшак, а могао би бити и крај приче

„Када је коначно дошло до тога да се бира између хљеба и језика, ми се одређујемо за језик. Због тога ћемо бити избрисани са платних спискова црногорског Министарства просвете, али, можда, уписани у некакве много важније и трајније именике.”

Ово су завршне реченице мог обраћања грађанима, на трибини *Трети час српског језика*, одржаној 2. септембра 2004. године у Никшићу, на којој смо, нас девет професора српског језика из четири никшићке средње школе (касније нам се прикључило још 17 колега других струка и један професор српског језика из Херцег Новог), објавили да се, у знак протеста због

преименовања *српског језика у мајерњи (српски, црногорски, бошњачки, хрватски)* у црногорском школству, повлачимо из наставе све док се та одлука не промијени.

Данас, након три године, тумарам беспослен никшићким улицама и сводим рачун: наша радна мјеста запосјели су наши бивши ученици — доказ колико смо ми били лоши професори, а име српског језика, брише се не само из школских дневника него и из устава црногорског. Анкете разних Владиних пропагатора показују у основи тачан податак — све се више грађана Црне Горе опредјељује за тзв. црногорски језик. Српски цури — као пијесак у пјешчанику...

Заирацивање и зајлацивање

Све режимске телевизијске и радио станице, сви његови штампани медији, потурачи прича по чаршијама и кафанама, међу њима и немали број наших бивших колега, све се то, сјутрадан, дигло да нас оцрни и прикаже плаћеницима опозиционих странака и митрополита Амфилохија (Риста Радовића — како су га они тада, у својој разуларености, ословљавали). Ја сам, у тим кафанама, од Његовог Високопреосвештенства „добо”, ни мање ни више, него „златне бројанице”!

Никшић је град са великим бројем средњошколаца — има их близу 4.000, основаца је бар двапут више. Двије најбројније школе налазе се на супротним крајевима града, па негдје између један поподне, када се завршава прва, и два, када почиње друга смјена у тим школама, сва се та младеж нађе у центру вароши. Набујала младост хоће да се покаже, посебно за лијепих дана, почетком септембра, док је још непотиштена школским бригама и непогурена под теретом књига, којих је из године у годину, како расту плате у издавачким заводима, све више и све су обимније.

Управо у то вријеме, са пољопривредног добра „Капино поље” узлијеће авион који служи за запрашивање усјева пестицидима и дератизацију сметлишта и, кружећи над градом, септембра 2004, у служби Министарства просвјете, запрашује никшићке ђаке против њихових професора, бакарицидима о тзв. црногорском језику „овјереним”, ништа мање, него именом Ива Андрића!

Истовремено, у полицијској станици професоре саслушавају, по пријави министра просвјете, због наводне завјере против државе и подривања уставног поретка. Навикли да са опозицијом лако излазе на крај, а судећи по себи, мислили су да смо, ако не ванземаљци, а оно плаћеници некакве међународне завјереничке организације. (Или нешто горе од обоје.)

Не знам којим језиком ђоворе моји синови

У суштини, били су бијесни, поприлично — и збуњени. То се видјело и из њихових исхитрених, најчешће противрјечних и нетактичних објашњења и правдања, као што је било инацијско обречање министра просвјете на новинара РТС: „Ви нам (из Србије) нећете одређивати како ћемо ми звати свој језик!” Или његова изјава да ће преко нове реформисане школе „за десет година створити новог човјека у Црној Гори”, до тврдњи његовог помоћника да никоме не пада на памет да мијења име српског језика, него да су у питању само нека демократска рјешења усклађена са препорукама *Евројске заједнице*. Додуше, није заборавио (није му сметало) да припомене како је он некада говорио српско-хрватским, па српским, па сад црногорским и да ту нема ништа чудно.

(Тих дана се у Црној Гори заиста десило логопедско чудо: сви службеници Министарства просвјете и Завода за школство, сви директори школа и њихови помоћници, сви посланици владајућих странака, сви уредници режимских телевизија и новина, проговорили су (јавно) први пут својим матерњим *црногорским* језиком!)

Биће упамћена и изјава директора никшићке Гимназије, у једној ТВ емисији, да не зна којим језиком говоре његови синови који студирају у Београду.

Па шресну ноћом у штицу

У некој анкети, на питање чега се највише плашите, прије петнаест година, на првом мјесту се нашао одговор: *болести и смрти најдраже особе*. Међутим, прије неколико година, на исто питање, одговор је био: *љубишка њосла*.

Једне вечери, у вријеме када се пожар протеста озбиљно проширио провинцијом Превалитаном, у *Дневнику* државне телевизије, појавио се Pontifex Montenegrinus:

„Немилосрно примијенити закон!” — рекао је и — окренуо палац надоље.

Након тога — само нас је 27 било спремно да крочи „на штицу”.

Нуђено нам је, додуше, и да одустанемо.

Као у причи, коју нам је, када сам био у четвртном или петом разреду основне школе, наставница српског језика тражила да научимо напамет. (Нијесам сигуран да се и у садашњим црногорским читанкама налази та прича, још мање — да је данашњи ђаци уче напамет.) Она, у нешто скраћеној верзији, гласи:

Везир ће с прозора: „Ђуља, ево ти барјак царски да ми носиш пред војском на Дрекаловиће!” И спусти барјак с прозора низа зид. Ђуља ће везиру: „Честити пашо, не допушта ми част да дижем твој барјак на моју браћу!” Везир спушти конопац покрај барјака говорећи: „Узми, Ђуља, барјак пред војском, али конопац на грло!” Ђуља: „Помози Боже, хоћу конопац на грло, а не барјак на Куче!” Пење се на штицу, која је за вјешала начињена. Висећи, барјак окрену иза себе, а конопац на грло намаче. Везир: „Још једном, Ђуља, вељу: узми барјак царски, да ти не мичу штицу испод ногу!” Ђуља: „Сам ћу ја, пашо, маћи штицу, да се не муче твоји Турци.” Око тога Ђуља изговори ово: „Остављам на аманет мога свакога Дрекаловића, а ја умирем за њих весело.” Рече му издајник Пунан Дедин, Ораовац, подруљиво: „На чију кућу врана прди, Ђуља?” Ђуља одговори: „Данас на моју, а сјутра ће на твоју Пунане!” Па тресну ногама у штицу, те је преврну.

И — више се за нас нијесу занимали. Препустили су судовима да нас докрајче.

И данас траје то мацарење.

Између Имене и Анџиџоне

Првих дана застао би на улици (кући су нам само изузетни долазили) да се поздрави с нама понеко од наших бивших колега (неки — кад би нас угледали, брже-боље би се погнуте главе ступили у најближу продавницу или једноставно — прешли на другу страну улице), и онако, зачуђени, као пред лудима, сви су нам постављали иста питања:

„Шта сте учинили? Како сте се могли одрећи посла?”

„А, замислите чега су се све одрекли св. Сава и св. Симеон?” — одговарао сам им, а они би тек онда разрогачили очи.

Други су ишли чак дотле да су нас оптуживали како смо направили услугу режиму, јер смо школе препустили тзв. „дукланима” (сами себе, изгледа, нијесу рачунали ни у шта), а ја сам им одговарао:

„Реците исто кнезу Лазару и Милошу Обилићу. Они су утекли на небо, а народ препустили Агарјанима.”

Тако сам се бранио, у муци, од бивших колега, који су схватили да је Исмена главни јунак Софоклове трагедије, а не Антигона.

Домаћи акџивисџи — џроџив Црне Горе

У вријеме Сајма књига у Београду, октобра 2004, преосвећени владика Јоаникије нам је омогућио пријем код Његове

светости патријарха српског Павла, на чему смо му неизмјерно благодарни.

Како су за ту посјету сазнали новинари из Црне Горе, не знам, али почели су звати од раног јутра. Постављали су иста тривијална питања: „Који је био циљ посјете, и да ли вам је Патријарх нешто обећао?”

„Циљ посјете је посјета” — одговарао сам — „ми, грешна и уцвијељена дјеца, пошли смо свом духовном оцу — да нас утјешу и окријепи.”

Тако је, заиста, и било: нити смо ми што друго тражили од Његове светости, нити нам је он шта друго могао понудити. Заправо, тражили смо исто оно што тражимо кад идемо код св. Василија Острошког, а сваки добија колико је у стању да понесе.

Неколико дана касније на цијелој насловној страни подгоричког *Монитор* појавила се наша фотографија са патријархом, а преко је, крупним словима, писало: СПЦ, САНУ и домаћи активисти — против Црне Горе!

У „шойлом зецу”

Сјећам се посебно прве протестне шетње, која је, као и све остале (током више од четири мјесеца), у 18 часова, почела испред зграде СО и ишла главном улицом, поред парка, до Дворца краља Николе.

Окупио се био знатан број грађана, по мојој процјени око три хиљаде, а на челу поворке ђаци су носили велике паное са натписима: „Вратите нам професоре!”, „Матерњи — језик дрекаваца” и сл. На једној је чак писало: „42 лавља срца” — мислило се на број професора који су у том тренутку протествовали у Гимназији. (Морам признати да ми је засметала та инфантилност.) Ношене су и пиштаљке, по узору на чувене шетње београдске опозиције, средином деведесетих.

Али, када смо, у дугој колони, прилазили платоу испред Дворца, примјетио сам, са запрепашћењем, како нас тамо, на степеништу, чека најмање двадесетак локалних опозиционих руководиоца, посланика и активиста. Они нијесу били у нашој колони, која је прошла, кроз „топлог зеца”, главном улицом, између шетача (у то вријеме је у Никшићу најгушћи корзо, чак и по невремену), нимало пријатељски расположених према нама!

Са скупа сам се вратио веома потиштен. Знао сам: ако ову нашу битку опозиција стави под свој кишобран, ствар је пропала. Јер, иако се, недавно, на попису становништва 63,9% грађана изјаснило да говори српским језиком, неминовно ће

доћи, што због партијске послушности, што због страха и личног интереса, или страначког ината, што због притиска режимске пропаганде, до идентификације становништва са странкама и по језичком питању (свак ће стати под своју страначку заставу) — број оних који су за српски језик свешће се на оних око 32% колико их се изјаснило да су национално Срби, а на тај проценат свешће се и подршка опозицији. (Ова зла слутња се убрзо почела остваривати, прво на општинским изборима у Никшићу, на прољеће 2005, затим на референдуму 2006, а у потпуности, што се језика тиче — ових дана!)

Страначки ѓазар

Међутим, опозиционе странке су убрзо почеле лицитирати, и надметати се међусобно, бројем отпуштених професора у својим редовима, ускоро — и на изборним листама у Никшићу, што је, неминовно, у условима потпуне медијске блокаде и напасне режимске пропаганде, створило (прижељкивано!) увјерење да смо ми заиста некакви страначки кунџићи. То је посебно притврђено када су, негдје око 20. септембра, странке објавиле како су формирале некакав републички одбор за одбрану српског језика, па још и фонд за помоћ отпуштеним професорима, иако ни од једнога ни од другог није било ништа! Али то је, данима, била најважнија вијест режимских телевизија — корпус деликти за њихову оптужбу!

Када се томе дода изненадно враћање у учионице (негдје у исто вријеме!) двије трећине колега који су у почетку били са нама, онда видимо да страх од губитка посла, ипак, није био једини разлог због чега нас нијесу подржали професори из других црногорских градова. (Наравно, ове моје процјене не морају бити тачне, можда би се исто, или горе, а горе тешко да може бити, догодило и без мијешања опозиције. Јер, у крајњем, то никоме није могло бити довољно оправдање за пристајање на лаж и понижење професије.)

Чинили су што су знали

Постојала је нада (и код мене) све негдје до половине новембра, да ће опозиција, кад се већ у потпуности, пред јавношћу, легитимисала као инспиратор и координатор наше побуне, а заиста то није била (да јесте, свеједно бисмо бацили дневнике, али никада не бисмо у томе учествовали, ко би, уосталом, жртвовао свој посао по наговору и за интерес било које странке?), предузети нешто, осмишљено, нешто што би у незадовољном народу покренуло вољу за отпором и функцио-

нализovalo наше прегнуће. Али све се, нажалост, свело на те протестне шетње, које је упорно, дуже од четири мјесеца, организовао *Одбор за одбрану српског језика* из Никшића. (Додуше, највише су пензионери жалили када су прекинуте.)

Опозиција — или није смјела, или није хтјела, или није знала, или није могла — ја не знам. („Ко не сумња ништа не зна.”)

Тек, ускоро је, без убједљивог објашњења (помало суицидно), организовала пријевремене локалне изборе (иако је она имала власт у овом граду), који су се по њу, разједињену и посвађану, завршили катастрофално.

Тиме је била ријешена не само наша судбина него и исход референдума о самосталности, па, и овај предстојећи, о уставу, којим ће се српски језик искључити из службене употребе у Црној Гори!

Човјек никада није сам

Ми, данас, често у међусобним разговорима (понекад и јавно), кажемо да смо пуштени низ воду, да нијесмо имали подршку и да смо, напokon, остали сами, што је углавном тачно. Међутим, имали смо подршку.

Подржали су нас: *Одсјек за српски језик и књижевности Филозофског факултета у Никшићу* (данас већ не би, јер су се ствари тамо драстично промијениле), *Одбор за стандардизацију српског језика, Мајница српска, САНУ*, група руководилаца катедри *Филолошког факултета у Београду, Универзитет из Косовске Митровице, Културно-просветна заједница Србије*, која нам је додијелила и изузетну *Вукову награду, Друштво педагога Србије* такође нам додијелило *Вукову плакету*, владика Јоаникије, митрополит Амфилохије, владика Јован, *Удружење књижевника Републике Српске*, учесници *Дучићевих вечери поезије*, учесници *Ђоровићевих сусрећа* из Билеће, низ невладиних организација из Црне Горе, Србије, Републике Српске, *Културно-просветно друштво „Св. Сава”* из Канаде, велики број наших најзнаменитијих књижевника, научника и стваралаца, посебно скоро сви познати лингвисти са наших простора, као и други појединци, и та подршка и дан данас траје у виду њихове сарадње у нашем часопису *Слово*.

Он и опстаје захваљујући тој сарадњи, као и помоћи честитих појединаца, међу њима и неких колега (жао ми је што не могу навести имена оних који то из оправданих разлога не желе, али Бог зна), који нам купују и дистрибуирају часопис, организују његове промоције по црногорским градовима, Београду, итд. Морам посебно истаћи помоћ коју нам је око штам-

пања, у последње вријеме, пружило *Српско народно вијеће Црне Горе*, као и, раније, владика будимљанско-никшићки Јоаникије и владика диоклијски Јован. Такође, морам нагласити помоћ коју нам у виду праћења нашег рада пружају *Радио Свети-Ђора*, *Дан*, *Свевиђе*, *Вечерње новости*, *Полиџика*, па, у почетку, и *РТВ Београд*. Исто тако, морам нагласити да, иако се ради о једином гласилу на овом простору чији је смисао постојања чување имена српског језика у Црној Гори, а у њему сарађују најпознатији ствараоци са цијелог српског говорног подручја, иза нашег часописа (досад изашло 14 бројева), није материјално стала ниједна установа српска, ни колико да се плати штампање!

Додуше, о нашем проблему — преименовању српског језика се, бар да је мени познато, никада нијесу изјаснили: *Удружење књижевника Црне Горе* (осим *Подружнице за Подгорицу и Даниловград*), *Удружење књижевника Србије*, *Црногорска академија наука*, као ни *Вукова задужбина* — њена централа у Београду и одјељење у Црној Гори.

Сабор, а на сабору

Поред бројних писама разним домаћим и иностраним институцијама, обраћања и саопштења (имена адресата тешко да би стала на једну страницу *Лешојиса*), наш *Актив* се (да бисмо имали какав-такав правни легитимитет који би нам омогућио иступе у јавности, 23. августа 2004. формирали смо и регистровали НВО *Актив професора српског језика*), тих првих мјесеци, бавио организовањем књижевних вечери и трибина на којима су, осим књижевника, учествовали знаменити лингвисти: Милош Ковачевић, Предраг Пипер, Бранислав Брборић, Радмило Маројевић, Михаило Шћепановић, Јелица Стојановић, Драга Бојовић, Миодраг Јовановић, Драгана Керкез, затим професори са *Филозофског факултета* из Никшића: Милош Вукићевић, Радојка Вукчевић, Лидија Томић, Горан Радоњић, Драго Перовић, Борис Брајовић итд. Изузетно предавање о језику одржао је и митрополит Амфилохије.

Ипак, најзначајнија манифестација коју смо организовали, 3. и 4. децембра 2004, био је *Сабор* под називом *Одбрана имена српског језика* а на коме је учествовало преко 150 интелектуалаца, од чега 50 универзитетских наставника. Између осталих, лингвисти: Драгољуб Петровић, Мато Пижурица, Радоје Симић, Михаило Шћепановић, Јелица Стојановић, Драга Бојовић, универзитетски професори, математичари: Момчило-Момо Ушћумлић и Павле Миличић, са *Универзитетом Црне Горе*: Радојка Вукчевић, Богољуб Шијаковић, Владимир Пешић, Вла-

димир Јовићевић, у име *Маџице српске* проф. Јован Делић, у име *Удружења књижевника Републике Српске* Зоран Костић, у име *Општинe Врбас* пјесник Мирослав Алексић, затим књижевници: Жарко Команин, Милутин Мићовић, Благоје Баковић, Драгиша Мацгаљ, Момир Војводић, Ранко Јововић итд., предуго би, ипак, било да све набројим, нека ми непоменути опросте.

Сви су они, разумије се, дошли у Никшић о свом трошку и конаку.

Богат ручак за све учеснике, у знак подршке и помоћи, припремило је сестринство манастира Св. Лука у Жупи никшићкој.

То је био и наш најуспјешнији продор у јавност. Осим београдских медија и *ТВ Републике Српске*, која је припремила једночасовну емисију, скуп су, како-тако, морали пропатити и црногорски медији. Усвојена је и декларација, а сва излагања су штампана у другом броју нашег билтена *Расвјете језика српскога*.

То је било само њо

Многи кажу, име службеног језика је и раније мијењано, почевши од Видовданског устава 1921, српско-хрватско-словеначки, до 1954, српскохрватски, хрваткосрпски итд. Јес тачно је, и то је претходило овоме данас, али то су била политичка, такође ненаучна, рјешења мотивисана историјском заблудом о заједништву и пропала су. А пропала рјешења су, ваљда, докази како не треба, а не како треба радити.

Међутим, ово што се данас ради у Црној Гори је нешто посебно. Прије свега, није мотивисано тежњом ка заједништву него напротив — подјелама, најтежим и најболнијим — унутар породице. (Нема породице данас овдје, која није подијељена и национално, и вјерски, и језички.) У питању је, у ствари, шовинистички културно-државни пројекат о стварању, како они кажу — новог идентитета Црне Горе, заснованом на историјском, културном и духовном фалсификату, већ уграђен у нови школски систем и нови устав који ће ових дана бити усвојен.

Најава министра просвјете, 2004, да ће кроз нову реформисану школу за десет година створити новог човјека у Црној Гори, а коју је касније покушао закамouflирати (то се тада још скривало), увелико се остварује!

Мајстори, фалсификатори, раде неуморно, под строгим надзором главног пројектанта, који сигурно не станује у Црној Гори. То најбоље показују нови наставни програми за тзв. матерњи језик, књижевност и историју и њима одговарајући уд-

беници. Њихова научна неутемељеност и нестручност, а посебно тенденција обесмишљавања највиших духовних, естетских и моралних вриједности, увођењем у наставу безначајних књижевних дјела провинцијског карактера и афирмацијом исфрустрираних књижевних импровизатора, наметањем псеудокултуре и псеудодуховности, незапамћен је атак на науку, на школу и образовни систем, који пријети њиховој потпуној деградацији и урушавању. Већ је, рецимо, написан уџбеник из језика за гимназије у коме стоји да је *Мирослављево јеванђеље* писано тзв. зетском редакцијом старословенског језика! Већ двије године се пише и *Историја црногорске књижевности* у чије темеље се, по скорошњој изјави њеног аутора професора Слободана Калезића, уграђује главни фалсификат *Љеџојис ѿ ѿа Дукљанина*, али и *Мирослављево јеванђеље!* (О фалсификатима у уџбеницима историје професор Александар Стаматовић је написао повелику књигу, издавач *Српско народно вјеће*, Подгорица, 2007)

То је оно што смо ми 2004. препознали у преименовању наставног предмета *Српски језик и књижевност* и чему нијесмо хтијели да служимо!

Моја реченица о бирању између хљеба и језика, с почетка овога текста, на то се односила. Просто речено: ми смо, одбијањем да изводимо наставу тзв. *мајерњеџ* језика, одбили да лажући туђу — својој дјечи хљеб зарађујемо, издајући и своју професију, и свој народ и сами себе!

Свака друга интерпретација (или тражење других мотива) нашег поступка, ма од кога долазила, нетачна је.

Дар владике Јоаникија

У Светој земљи, на Маслиновој гори, на мјесту гдје је Христос казао *Оченаш* апостолима, подигнута је црква са истим именом. У њој је, у луку око иконостаса, на алабастерским плочама, на шездесет два језика исписан *Оченаш*. Исписан је и на српском — ћирилицом.

Ово ми је казао, једне безнадне новембарске вечери 2004, док сам промрзао и сам тумарао никшићким улицама, владика Јоаникије, телефоном, право с Маслинове горе.

„Сад се ту, ево, молимо и за вас” — додао је брижни владика, и онда се веза прекинула.

Док Анђела ѿали кандило

Дуге су биле три године. Ја и моја супруга смо заборавили како се држи час, и како изгледа примати плату, подмири-

вати рачуне, ићи у трговину, купити ципеле..., бити прикључен на државни апарат за дисање..., планирати нешто макар за сјутрадан...

Наша мала Анђела, која је, чим је проходила, кренула у протестне шетње и на митинге, ускоро пуни пет година, али не иде у забавиште. Нема ни потребе, а то се и плаћа.

Догодине ће у школу, реформисану — да учи *мајерњи* и *црногорски језик*, и да је Св. Сава (наша Крсна слава), пред чијом иконом већ сама, у први сумрак, пали кандило, био окупатор и злотвор над њеним монтенегро прецима.

Троје старије дјеце, све чешће негодују, и све нас мање разумију...

Међуџим

Не вјерујем да су уставне формулације (како многи мисле у Црној Гори), осуда на нестајање. Доћи ће вријеме кад ће се име српског језика, са политичког пазаришта и страначких тезги, вратити у простор културе — науке и стваралаштва. И када ће он, са својим десетовјековним културним наслеђем и неисцрпним стваралачким потенцијалом са десетомилионског говорног подручја, неминовно, сву ту провинцијску и малограђанску, локал-шовинистичку и помодарску, субкултуралну муљавину, отплавити.

Јер — не може се ријека кроз дудук натјерати, ма какво му име давали.

А то што се језик Вуков и Његошев овдје, засад, неће звати својим именом, то не значи да се тиме и свака прича о њему завршава. Није се он звао својим именом ни у Аустро-угарској царевини, па то није спријечило Србе (а они су се тамо смјели звати само наметнутим песудонимом — Илири), да на њему стварају и пишу, покрећу новине и штампају своје најзначајније књиге, и да од аустријске престонице направе центар српске културе и књижевности, и то када нијесу имали ниједну своју слободну државу!

Уставна евиденција није једина потврда постојања неког народа, него су то његове културне институције и његово стваралаштво, као израз његове унутрашње снаге, духовног оптимизма и спремности на постојање.

Наш часопис *Слово*, који се у почетку звао *Расјеће језика српскога*, зачетак је једне такве институције.

А што се тиче тзв. црногорског језика, на њему, ако ће и нови амерички устав, али *Оченаш*, у цркви на Маслиновој гори, неће никада бити написан.

ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКИ И СРОДНИ ПОСЛОВИ

СЛАВКО ГОРДИЋ

ЧИЊЕНИЦЕ И ВРЕДНОСТИ

У много чему прва, Матица српска је данас и престоница наше лексикографије, енциклопедистике и биографистике. На ширину, далекосежност и капиталну вредност њених подухвата и достигнућа у овом научно-истраживачком домену указали су недавно са исте говорнице — али и са других, угледних трибина Србије, и не само Србије — Миро Вуксановић, Иван Негришорац и други културни и научни посленици. Њиховим запажањима и оценама казаним поводом појаве првих двају томова *Српског биографског речника* готово да се нема шта ни додати ни одузети. Осим ако — с јаким разлогом — не желимо да појачамо нагласак захвалности и дивљења иницијаторима и актерима овог великог прегнућа, њиховом минулом раду и садашњем настојању, њиховој племенитој постојаности и приврженичкој оданости вишем, безмало заветном смислу подвига који искључује личну корист и таштину, ауторску и сваку другу, а подразумева сталан напор и дугорочно одрицање. Па и мучне тренутке обесхрабрености, посебно у овом љутом времену немаштине, неизвесности и пометености, кад се тако лако губи осећај одговорности за егзистенцијални и културни опстанак и напредак сопственог народа, или се чак пристаје на услужно преуређивање његовог памћења по мери туђих побуда и интереса. У свету, дакле, таквих — општих и специфичних — услова и условности у којима је покренут и припреман и у којима се објављује *Српски биографски речник*, наум и труд Александра Форишковића, Младена Лесковца, Бошка Петровића и, посебно, Чедомира Попова с временом које пролази само добијају на значају и вредности. То важи, дакако, и за учинак уредничко-сарадничког тима и невелике а драгоцене екипе професионалних лексикографа окупљених око овог пројекта.

Пројекта који, како знамо, рачуна с чврстим и утанчаним пропозицијама и мерилима, о чијој утемељености и доследној примени је већ било говора на прошлогодишњој промоцији првог и другог тома, када је упечатљиво дочарана сва сложеност овог посла, који би се, у понечем, могао назвати уметношћу немогућег, поготово у нашој средини и нашој ситуацији, с толиким прекидима, празнинама и дисконтинуитетима, где као да се увек почиње изнова, од самог почетка, како су се већ пожалили Вељко Петровић и Милан Кашанин, искушавани, између осталог, и на мукама које муче данашњи наши енциклопедисти и биографи.

Лако је јачим, богатијим и сретнијим! Њима је допуштен и презир према алфабетској систематизацији у име, како би рекао Колриџ, принципа смисленијих него што је „случајност почетног слова”. И лако се подсмевати фактима тамо где се влада фактима. У нас, међутим, иронична ознака „фактолог”, којим је квалификован чак и Јован Цвијић, звучи неумесно и показује тек лажну надмоћ. То вреди умногоне и за тзв. антипозитивистичку побуну, која, између осталог, елиминацијом биографистике из науке поткопава темеље самој науци, поготово нашој. Отуд, не само у нашој средини, и повратак темељнијем и комплекснијем поимању истине и потраге за истином, повратак који, међу другим школама мишљења, заговара и тзв. нови историзам. Јер уз сву нашу љубав за спекулативну надградњу факта, биће да ипак нема много истине у досетки по којој и не постоје чињенице већ само интерпретације.

Чињенице, зачудо, неретко фасцинирају више од сваке интерпретације! *Српски биографски речник*, центриран и оријентисан као расветљавање „тоталне историје” (израз је Екмеџићев), односно као сагледавање „укупног спектра најразличитијих делатности” и заокруживање „слике научних знања и резултата о прошлости српског народа и његових људи у свим областима живота и деловања, од политике и ратовања, преко науке, технике и привреде, до религије, уметности и спорта”, како стоји у Предговору, *Српски биографски речник* дакле доживљавамо као чудесно место и начин на који је прогледала и проговорила свеколика наша прошлост, у свим својим видовима и релацијама, у толиким — свагда особеним — бојама и рељефима. Звучи невероватно, али се *Српски биографски речник* уистину чита као повест, као роман: толико су вратоломни и вртоглави животописи наших људи, не само оних попут Аписа или Мустафе Голубића, којима је опасност занат, већ и оних којима би у мирнијим срединама и временима биографија била истоветна с библиографијом. Отуд, на тренутке, утисак да се несумњиво строга акрибија наших лексикографа граничи са

својеврсном референтном имагинацијом. Отуд и сазнање, које није лишено сете, да овде нико није живео „непомичним животом”, попут Имануела Канта или грчког песника Косте Паламе, којима се живот и животопис уоквирује троуглом куће, библиотеке и универзитета. Код нас чак и Андрић, пословично закопчан и интровертан, има узбудљиву, динамичну и драматичну биографију. Јер овде, чини се, с нашим разглашеним сувишком историје, никоме није дато да се, између контемплативног и делатног живота, посвети само оном првом.

Тај сувишак историје није, међутим, како нам се данас неретко спочитава, пуки сувишак непочинстава или, још горе, некакве митоманије и грандоманије. И неумољива критичност зна бити неправедна, па и неплодна. С разлогом ојађен због неких крајности историографског метода и усмерења Илариона Руварца и његових следбеника, Милан Кашанин је 1956. написао а 1967. у *Лейпцигу Мајице српске* објавио оглед *Наука и вишецитво* где каже како „није вероватно да има другог примера да су нечији историчари тако умањили величину прошлости свог народа као српски историчари”, прекорно закључујући како, заправо, „није сиромашна наша прошлост, него наша наука”. Добро је и охрабрујуће што *Српски биографски речник* данас — кад нам се опет, нимало академски, с различитих страна налаже да се умиримо и умеримо, до степена где самопрекоревашње прелази у самопорицање, па и у својеврсни „аутошовинизам” — добро је, дакле, научно колико и часно, што *Српски биографски речник* овако мирно и убедљиво показује како нам није сиромашна ни прошлост ни наука, и како истина, врлина и вредност не пребивају увек и само негде другде.

О вредностима још коју реч.

Наш речник, који је утемељен превасходно као „ризница поузданих и критички проверених информација”, како стоји у Предговору, те су „у текстовима биографија избегавани вредносни, а фаворизовани судови чињеница”, ипак не може и не треба тек текстуалним обимом одреднице, дакле само посредно, да сугерише своје вредносне судове. Такав би законик, дословније схваћен, био не само неадекватан него и непримењив. У животима људским, не само у стваралаштву, немогућно је раздвојити факта од вредности, као што ни прича о дисању не иде без приче о кисеонику. Стога, ако смем да приметим, имплицитна поетика *Српског биографског речника* у понеčem надилази и коригује његову експлицитну поетику. Одреднице о поменутом Иви Андрићу, те Валтазару Богишићу, Владимиру Дворниковићу, Јовану Дучићу, Константину Данилу и Ђури Даничићу, да издвојимо само неке примере, напросто

нису могле потпуно разлучити информативне од интерпретативних и чињеничке од вредносних исказа, а поготово не искључити ове друге у наведеним паровима.

На крају, реч-две о оном што је ваљало рећи на почетку: трећи том *Српског биографског речника* садржи 1.809 биографија, које је обрадило 320 аутора за само годину дана. Уз неизбежан ризик да се изостави понеко од најзаслужнијих, подсећамо да су у настанак овог капиталног дела највише уложили главни уредник Чедомир Попов, уредници струка Злата Божовић, Зоран Т. Јовановић, Марија Клеут, покојни Божидар Ковачек, Војислав Марић, Петар Микић, Миливој Ненин, Сретен Петковић, Даница Петровић, Саво Скоко, Ирина Суботић, покојна Лепосава Шелмић и Марија Шупут, те секретар Уређивачког одбора Добрила Мартинов, редактори Милица Бујас и Татјана Пивнички-Дринић и уредник за фотографију Александра Новаков. Дакако, не понављајући већ наведена имена, треба с поштовањем и захвалношћу поменути чланове Уређивачког одбора и Редакционог одбора, Томислава Бекића, Бранка Бешлина, Мирјану Бошков, Мира Вуксановића, Славка Гавриловића, Николу Гаћешу, Војина Дабића, Василија Крестића, Радосла Љушића, Дејана Медаковића, Душана Попова, Никшу Стипчевића, Симу Ђирковића, Ђорђа Ђурића, Владимира Николића, Бранислава Поповића, Драгана Тубића и Биљану Шимуновић-Бешлин.

Поменути прегаоци, као и оних више од три стотине сад поименце ненаведених аутора, подарили су нам недомисливо вредан документ и монумент, заснован — како би рекли немари — на добром темељу и сигурном прорачуну темеља. Наредни спратови ове грађевине, надамо се, неће изневерити како монументалност тако ни присност којом зраче прве три књиге *Српског биографског речника*. Тако ће дати Бог и последници окупљени око овог пројекта да се напоскон обеснажи сетна тврдња Јована Христића (казана у *Есејима* које му је 1994. године објавила Матица српска) да се данас више не пише „кратак, сажет и чист биографски оглед”. Пише се, пише, управо такав, и то у големом броју, што блиставо потврђује многа од укупно 2.723 досад објављене странице *Српског биографског речника*.*

---

* Реч на представљању трећег тома *Српског биографског речника*, у Матици српској 2. новембра 2007. године.

ДАНИЛО Н. БАСТА

ПЕРСОНАЛИЗОВАНА ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА

Желим на самом почетку да изразим захвалност због позива, који ми је упутио академик Чедомир Попов, и прилике да данас кажем неколико речи поводом објављивања трећег, петословног, тома *Српског биографског речника*. Придружујем томе и своје задовољство што те речи могу да изговорим баш под кровом Матице српске, куће у којој се на *Српском биографском речнику* прилежно и савесно ради и у којој је угледао светлост дана и његов трећи том.

После објављивања трећег тома, може се рећи да *Српски биографски речник* већ има и своју сопствену биографију. Управо се ове године, 2007, навршило читавих тридесет пет година откако је Александар Форишковић, како се може прочитати у Предговору за први том, своју замисао „први пут ... саопштио садашњем главном уреднику *Српског биографског речника*”. Та његова идеја, чије оживотворење, нажалост, није доживео, остварује се корак по корак, свакако не без тешкоћа и застоја, но с упорством довољно снажним да их савлада. Када се у једној едицији као што је ова појави и њен трећи том, онда се с разлогом може рећи да је корак добро ухваћен, да она више није на клецавим, него на чврстим ногама. А то не значи ништа друго него да ће успешно бити приведена крају. Ваља учинити све, ама баш све, да рад на Српском биографском речнику не престане пре него што се појави његов последњи том.

Без обзира на њене унутрашње тешкоће, на које је често указивано и које нису мале, као и на њена оспоравања, која нису ни незнатна ни филозофски безначајна, просветитељска идеја напретка, примењена на историјски развој нашег народа на свим кључним животним пољима, има у *Српском биографском речнику* не само потврду него и поуздан и исцрпан приказ оних *индивидуалних делатника* који су, макар и најмање, допринели напредовању, развоју и историјској егзистенцији српског народа. Утолико, за мене свакако, *Српски биографски речник*, па и његова трећа књига којој данас поклањамо нарочиту пажњу, није никаква *енциклопедија мртвих*, већ *ризница билих и својим делом живих појединаца* који су дали видан печат историјском трајању нашег народа. Да је тај печат неизбрисив, трећа књига *Српског биографског речника* сведочи ништа мање

и уверљивије него прве две. Гледајући у те појединце, у њихове животе и дела, што нам *Српски биографски речник* сада омогућује, данашњи нараштај српског народа — а сваки живи нараштај свагда је на мосту с једне на другу обалу непрекидне реке живота — може се ослонити на своје претходнике, може учити на њиховом искуству и примеру, и у историјско здање нашег народа — духовно, културно, материјално — унети и свој део, уградити и своју циглу. То је дубљи смисао израде и објављивања овог *Биографског речника*.

Када буде приведен крају, када у рукама будемо имали све предвиђене томе *Српског биографског речника*, несумњиво ће се показати да је он, што се делимице види већ сада, *персонализована историја српског народа*. Јер, историја неког народа, па ни нашег, није никакав анониман и безличан процес. Историју стварају људи не само са својим тежњама и страстима него и са својим именом и презименом — чак и онда када то име и презиме није забележено или се пак, због масовности каквог историјског догађаја, по природи ствари не може ни утврдити. Баш због тога што је творац историје, човек је кадар и да је сазна, као што је учио (и заувек нас поучио) велики Ђанбатиста Вико. *Српски биографски речник* ће, зацело, бити издашан и драгоцен извор историјског сазнања о личностима које су учествовале у обликовању историје српског народа и које су се у ту историју урезале. Исто тако, он ће на свој посебан начин доприносити учвршћивању наше историјске самосвести.

После објављивања трећег тома *Српског биографског речника*, има довољно разлога да се принципи и мерила рада на њему, онако како су изложени у Предговору за први том, упореде с оним што је урађено и како је урађено. Слободно се може рећи да су ти принципи и мерила, као у претходна два, поштовани и у трећем тому. Због тога се он показује као очигледан и несумњив допринос почетној идеји и потреби да *Српски биографски речник* буде, како је казано у поменутом Предговору, „дело јединственог органског састава”. Ка томе треба тежити и то мора остати идеја-водиља и у даљем раду, све до стављања последње тачке на *Српски биографски речник* у целини.

Има нешто што и у овој прилици заслужује да посебно буде не само поменуто него и наглашено. По мом суду, изузетно је добро и значајно што *Српски биографски речник*, ни по својој основној замисли ни по њеном остварењу, није национално зачаурен, ускогруд, скучен и слеп за повезаност нашег народа, његове историје и културе, с другим народима, њиховим историјама и културама. Тога се треба доследно др-

жати до краја. То је неопходно рећи и стога што стереотипи о нашем народу, толико негативни, толико опаки и злуради, не губе на значају и не излазе из оптицаја, и што нам неки надриисторичари из белог света, тобожњи „експерти” за Балкан, свесно прекрајају историју и подешавају је према тренутним геополитичким интересима и геостратешким потребама оних у чије име делују и пишу.

С обзиром на чињеницу да је увелико започет рад на *Српској енциклопедији* и да се у неку руку назире њена прва свеска, неминовно се поставља (и поставило се) питање односа *Српског биографског речника* и *Српске енциклопедије*. Разуме се, нека строга гранична линија није могућна, али је потребан истанчан осећај за повлачење довољно уочљиве разлике између биографских одредница у њима. Срећна је околност и од највеће је важности што је један број људи истовремено ангажован на оба та посла, тако да ће се лакше избећи оно што треба да буде избегнуто.

Верујем да ми се неће замерити што сам у трећем тому *Српског биографског речника* појачану пажњу покљонио одредницама о филозофима који су њиме обухваћени. То, дакако, није било тешко учинити, јер их има неколицина: Владимир Дворниковић, Драгиша Ђурић, Тома Живановић (који се подједнако бавио правном филозофијом и науком кривичног права). У целини узев, њихове биографије, животна и интелектуална, написане су тако да би им се тешко шта могло приговорити. Ипак, код „Живановића” се могу запазити једна грешка и један недостатак. Постоји, наиме, грешка (мала, једва приметна) у наслову Живановићевог капиталног дела *Систем синтетичке њравне филозофије*, јер је наведено „синтетичне”. Недостатак је, пак, у томе што су у литератури о Живановићу поменута само два рада. То је премало и није у складу с његовим значајем како у нашем кривичном праву тако и у нашој филозофији права. Није, рецимо, поменут Милијан Поповић, који има књигу о Живановићевој правној филозофији, није ни Радомир Лукић, који има вредан и запажен чланак о њој. Није ни Стеван Врачар, који има неколико таквих чланака. Нису ни Љубиша Лазаревић, Загорка Јекић, Зоран Стојановић, који су писали о кривичноправној страни Живановићевог научног дела. Можда ове примедбе не иду на душу аутора одреднице о Томи Живановићу, јер је, евентуално, могао бити ограничен унапред постављеним и строгим пропозицијама. Ако је тако, онда их упућујем онима који су такве пропозиције предвидели!

Првенствено биолог и физиолог, Иван Ђаја је својим радовима у тим наукама дао и значајну филозофску димензију. То се, истина, види и у његовој биографији у овом трећем то-

му, али је, зачудо, пропуштено да се наведе његова књига у којој је та димензија најснажније дошла до израза: *Човек и инвентивни живот*/L'homme et la vie inventive, која је на српском и француском језику објављена у Београду 1999. године. Та књига је још једна важна потврда да Иван Ђаја није без разлога с једним својим текстом уврштен у књигу *Филозофи* (1966) из едиције „Српска књижевност у сто књига”, коју је приредио Драган М. Јеремић.

Ако би се потражила доминантна одредница у трећем тому Српског биографског речника, морало би се бирати између оне о Ђури Даничићу и оне о Јовану Дучићу. Тај избор није лак, поред тога што је неминовно личан. Мени изгледа да карактер доминантне има одредница о Јовану Дучићу, чији је аутор Иван Негришорац. Иако се на први поглед чини преобимном, та одредница, када се брижљиво прочита, делује сасвим одмерено, дајући при том целовиту слику Дучићевог живота, књижевног развоја и дипломатске каријере. С обимном литературом наведеном на крају, она је подесна да послужи као почетни импулс, као први припремни корак ка озбиљнијем и продубљенијем бављењу Јованом Дучићем.

Читаоцу који пажљиво завири у трећи том *Српског биографског речника* свакако неће промаћи да су припадници двеју српских породица одиграли значајну улогу у нашој новијој историји. Имам у виду војвођанску породицу Дунђерски и шумадијску Жујовић. Обе су, свака на свој начин, оставиле трага у српској повести. Колико је тај траг дубок, потврђује управо оно што је о тим двома српским породицама, у лику њихових истакнутих чланова, речено у трећем тому *Српског биографског речника*.

Пребирајући по страницама и одредницама књиге о којој разговарамо, наметнула ми се једна паралела, да не кажем: аналогија. Пало ми је на ум обимно дело Милана Ђ. Милићевића *Поменик знаменијих људи у српског народа новијега доба*. Учинило ми се да је оно истинска претходница *Српског биографског речника*, вредна да управо данас и на овом месту буде поменута. Јер, Милићевићев *Поменик* је уистину крупно остварење једног јединог човека, марљивог преко сваке уобичајене људске мере, књига која, ако се тако може рећи, садржи и нуди биографију наше историје деветнаестог века. Крај свих својих слабости, на које је, примерице, указао Милорад Панић Суреп (што га, разуме се, није спречило да о њој има високо мишљење), та Милићевићева књига може, бар једним делом, послужити, ако не као путоказ и смерница, оно као знамен у будућем раду на преосталим томовима *Српског биографског речника*.

Ни у ком случају није неважно питање о начину коришћења публикације као што је *Српски биографски речник*. Њему се може прићи ради стицања елементарних обавештења о појединим личностима које су обележиле нашу историју, да би се потом кренуло ка темељитом и методичном научно-сазнајном раду. С друге стране, може му се прићи као једином извору коначних информација, без жеље и потребе да се иде даље и да се сазнања, стечена његовим коришћењем, прошире, обогате или продубе. Било како било, и данас важи оно што су средином осамнаестог века, у свом *Просјекћу* који иде уз њихову *Енциклопедију*, о томе рекли очеви европске енциклопедистике, Дидро и Даламбер. А рекли су ово: „Не може се порећи да, откако је код нас почело обнављање културе, речницима имамо делимично да захвалимо како за општа знања која су се раширила у друштву, тако и за ону клицу науке која неосетно припрема духове за дубља сазнања. Знатна корист коју пружа ова врста дела учинила је речнике толико распрострањеним да се ми данас налазимо више у положају да треба да их будемо достојни него да их хвалимо. Њихови творци желе да они, пружајући све више помоћи и лакоће у поуци, помогну и да се шири наклоност за рад и проучавање. ... Ови зборници могу понајвише да служе за давање неких обавештења онима који без ове помоћи не би имали храбрости да одлуче да их сами стекну, али они никада неће заменити књиге онима који ће тражити да стварно нешто науче.”

На крају, закључујући своју реч, желим да нагласим да је *Српски биографски речник*, а то се односи и на његов трећи том, истински подухват достојан високог признања које треба одати свима: ауторима, Уређивачком одбору, главном уреднику, Редакционом одбору, уредницима појединих струка, самој Матици српској, која се и у овом неизмерно важном послу, чији национални значај не треба посебно подвлачити, показала дораслом својим племенитим задацима и циљевима одређеним још приликом њеног оснивања. Матица се још једном потврдила као средиште озбиљног и одговорног лексикографског рада у нас. Ваља се надати да ће тај њен рад у догледно време добити још чвршћи, прави институционални облик. С том надом желим да завршим ову своју реч поводом објављивања трећег тома *Српског биографског речника*.*

---

* Реч на представљању трећег тома *Српског биографског речника*, у Матици српској 2. новембра 2007. године.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

АВАНГАРДА ЈЕ ВЕЋ ПОСТАЛА ТРАДИЦИЈА

Најзад је јавним признањем и једном угледном књижевном наградом нежно жигосан велики бунтовник и корифеј српске неоавангарде Вујица Решин Туцић. Тај догађај није чињеница која би тек-тако требало да прође без икаквих коментара. Коментаре би требало изрећи, пре свега, зато што је овим гестом одато признање за поетски чин ретке доследности и за стваралачку биографију респектабилних особности које би морале заузети своје сигурно место у сваком озбиљнијем претресању поетичког стања српског песништва нашег доба. У том погледу, нажалост, књижевна институција још увек није исказала довољно свести о томе шта Туцићева поезија доноси ново, односно шта његове померене и ишчашене, али несумњиво изазовне и крхке песме, упркос свеколиком бунтовничком и револуционарном ангажману, уопште значе и какав смисао добијају у свеукупном нашем културном амбијенту. Изузмемо ли неколико важних критичких прилога, остаће, углавном, доста горак утисак о томе да је песничка особеност Вујице Решина Туцића остала без шире подршке и дубљег разумевања.

Није без симболичког значаја чињеница да је Туцић понео одиста угледну песничку награду која носи име Васка Попе. Строго узев, Попа баш не представља ону основну традицију на коју се Туцић ослањао и на коју се позивао: у том погледу би њему примеренија, па вероватно и дража, била награда са именом једног Оскара Давича. Иначе, поетичких додира са Васком Попом Туцић несумњиво има, а њих можемо препознати не само на плану пуне опредељености за начело промене и истраживања у форми него и на плану примене конкретних поступака као што је склоност лирској нарацији,

чак анегдотској структури, која укључује не само догађаје и лирске јунаке, него и јасно одређење времена и простора песничког текста. У том смислу би веома продуктивно могло бити паралелно читање Попине збирке *Рез* (1982) и Туцићеве књиге *Простјак у ноћи* (1979).

О Туцићевој специфичној наклоности, али и својеврсној дистанци у односу на великог савременика, довољно, пак, сведочи песма-анегдота *У радној соби њесника Васка Поје*, у којој се Попа појављује као прави лирски јунак: „Седим у радној соби песника Васка Попе / и једем неки горак колач. Изгубљених очију, / Васко ме пријатељски гледа. / Помислим да хоће да ме отрује.” У наведеној песми из збирке *Простјак у ноћи* амбивалентни доживљај је више него очигледан: колач који Туцић једе у гостима код Попе је „горак”, Попине очи су „изгубљене”, премда он госта „пријатељски гледа”, а гост, упркос свим знацима пажње, мисли да домаћин „хоће да га отрује”. Као да нас Туцић, с јаким разлосима, упозорава како на Попиној трпези не треба обедовати, јер у том гошћењу нема само пријатности него има и многих неугодности. У таквом односу треба препознати недвосмислену поетичку поруку, поруку чију исправност су најбоље посведочили управо они песници који су настојали да покупе мрвице са Попиног стола.

О дистанци коју помињемо довољно сведочи и детаљ из једног Туцићевог интервјуа из 1982. године, у којем се овај песник позива на разговор са Васком Попом уз присуство сведока Војислава Деспотова. Том приликом је велики песник прављење песме упоредио са прављењем ципеле, а из такве аналошке слике Туцић, карактеристичним поступком деконструкције, па и својеврсне пародије изречене поставке, покушава да дефинише сопствено поетичко начело: сасвим насупротив здравом разуму и Попином опредељењу да треба правити у себи довршене и целовите песме као што су ципеле отпорне на воду, Туцићева досетка формулише став да треба правити песме попут „ципеле која пропушта воду”. У таквом резонувању јасно се указала неоавангардистичка потреба да своје поетичке ставове и своју песничку праксу одреди негативно у односу на оно што се сматра исправним и разумним, добрим и лепим, истинитим и тачним. У сваком случају, Попино песничко наслеђе корисно је послужило Туцићу како за позитивну изградњу сопственог становишта тако, још и више, за негативни, деконструктивни рад унутар преузетог песничког наслеђа. Попа је, дакле, Туцићу представљао нешто доста важно у дефинисању не само полазне основе него и конкретних, антитетички постављених извода српске неоавангардне поетике. Уколико бисмо, пак, свему томе додали и несумњиву блискост у погле-

ду шире завичајне припадности (Попини Гребенци и Туцићеви Меленци не само што се римују него и спајају јужни и северни пол српског Баната), а онда и блискост идеолошког, левичарског опредељења (Попа врло дискретно али по себе и те како корисно, а Туцић анархистички жестоко и самоубилачки изазовно), онда се коцкице овога односа веома упадљиво слажу и указују у свој сложености и привлачности.

Награђена књига *Гнездо љараноје* Вујице Решина Туцића, осим што представља очигледан интермедијални сигнал који указује не само на општу културолошку важност параноичко-критичке методе једног Салвадора Далија него и на важност Далијевог стваралачког метода за самог Туцића, отвара читав низ питања о томе шта ова књига доноси ново у српско песништво и какве вредности она промовише. Строго узев, знатно јаче аргументе за награђивање књижевна критика је могла препознати у неким ранијим Туцићевим књигама: пре свега у превратничкој и обликотворној разузданости збирке *Јаје у челичној љусци* (1970) и радикално нихилистичкој сведености збирке *Реформ грошеск* (1983), али и у привлачној концептуланости ширини читавог песниковог опуса изложеној у књигама *Сјругање маџије* (1991) и *Играч у свим љравцима* (2001). Очигледно је да збирка *Гнездо љараноје* (2006) не садржи иновативне потенцијале ранијих Туцићевих књига, па стога додељену књижевну награду треба пре схватити као гест намиривања правде неголи као тврдо аргументован и неспоран критички став. Ако је правда у питању, онда свакако важи оцена да је боље икада него никада, боље икаква него никаква. Стваралачки динамизам Вујице Решина Туцића ту правду свакако заслужује.

Признање изречено Вујици Решину Туцићу означава очигледни тренутак када, са приличним закашњењем, ваља констатовати извесне промене у српском књижевном, поетичком систему: авангарда је, наиме, већ одавно постала традиција. Ту једноставну чињеницу, тако природно уграђену у све велике националне књижевности у којој је модернитет природно конституисан, нису констатовали ни овејани, непоправљиви традиционалисти, али ни сами неоавангардисти. Туцићево бунтовништво и склоност поигравању свим и свачим, постали су, неоспорно, доминантни облик понашања најкреативнијег дела српског песничког амбијента. С обзиром да је то тако, вредело би се позабавити питањем у којој мери авангарда јесте у стању да изгради културолошки модел који би сам себе могао подржавати и издржавати. До сада авангарда то никако није успевала, односно она је увек представљала недвосмислено секундаран стилскоформацијски модел који постоји као нека врста паразитског организма на подлози неког јаког и стабилног те-

меља. Јавна признања Вујици Решину Туцићу, али и другим неоавангардистима која ће, можда, уследити (ваља приметити да су и корифеју сигнализма Мирољубу Тодоровићу почеле да пристижу књижевне награде), чине већ акутним питање колико је такав поетички модел довољно смисаоно простран да прихвати огромне функције које тзв. велика поезија собом носи. За сада, такав, у традиционалном смислу велики песник није се издвојио из неоавангардног поетичког система, па би утолико пре тај круг стваралаца морао да се отвори према питањима која су сасвим изостајала са њиховог стваралачког хоризонта. Уколико они тако нешто одлучније покушају да изведу, указаће се, можда, перспектива коју њихов креативни ум до сада уопште није био вољан да сагледа.

Обрнуто отварање, међутим, већ је одавно учињено. Модернизована традиција, нарочито одмерена постмодернистичка поезика, већ одавно је апсорбовала авангарду, па је једина признала вредности које је ова прибавила. Утолико више објективног посматрача не треба да чуди то што је управо *Лешојис Мајшице српске* пружио простор да се артикулишу највреднији и најважнији критички судови који су о Вујици Решину Туцићу изречени. Упркос свему томе, Туцић је, сасвим природно, доследан свом агонистичком и анархистичком ставу, редовно пљуцао по овом часопису указујући на његову конзервативност и уздржаност према иконокластичким заносима. Попут беспризорне деце, прави авангардисти не могу без својих родитеља, тј. без традиције, али те драгоцене старце они непрестанно призивају да би, пре свега, могли да их немилосрдно тучу и озлеђују. Убити их, пак, не могу, све и кад би то покушали, али тим насиљем они, заправо, изнова доказују сопствено постојање, па и важност. Постмодерни дух је то добро схватио, али се понеки авангардисти и даље понашају као да тајну шармантне беспризорности нико још није разоткрио.

Сада, кад је Туцић овенчан наградом „Васко Попа”, занимљиво је уочити како његов иконокластички жар погађа сваку песничку и културну вредност у којој не препозна довољно нихилистичког заноса, па тако погађа и самога Попу. У поменутом интервјуу из 1982. године Туцић, помало амбивалентно, оцењује Попин утицај на наше књижевне, па и опште културне прилике. На питање Драгише Драшковића о томе колико има Попе у његовим покушајима да „доведе у ред ствари у војвођанским издавачким кућама и књижевним часописима”, Туцић одговара „да Попе има сасвим довољно у нашој средини, бар кад је реч о његовом стваралаштву”, али одмах додаје: Васко ми је „врло симпатичан а доказ је што сам га унео у *Просјака у ноћи*”. О Попином ангажману у српском

књижевном животу, нарочито у Војводини, тада, 80-их година, Туцић неће ништа изричито рећи, али се извесна резерва и те како осећа.

Занимљиво је, исто тако, да Туцић у својим критичким и есејистичким књигама Попу једва помиње. Тако у збирци критичких приказа *Слово је љукло* (1978) Попа је призван да се покаже како на њега подсећа један ток унутар укупног опуса Павла Поповића. У књизи *Хладно чело* (1983), која разматра „поетске митове осме деценије”, Попа, упркос томе што је отворен широк круг питања која се тичу модернитета и авангарде, није поменут ни једном једином речју. У *Времену фанџома* (2005) Туцић, опет сасвим узгредно, помиње Попу као песника који је утицао на Јована Зивлака и Милана Живановића. И то би било све. Довољно да Туцић посведочи како му Попа не значи баш много, те како подстицаје за сопствену поезију и авангардни занос налази на другим неким местима и код других аутора.

О специфичним Туцићевим симпатијама, али и извесним отпорима према Попи сведочи још једна занимљива чињеница. Када је сачињавао своју збирку „изабраних и нових песама” *Играч у свим љравцима* (2001) Туцић је од укупно 42 песме одабрао 31, а међу тих 11 елиминисаних наслова нашао се и поменути омаж *У радној соби љесника Васка Поје*. Од свих одбачених песама, међу којима највише има поетских анегдота о писцима, два текста су, рекло би се, неправедно уклоњена: *Песник Бранко Андрић* и *У радној соби љесника Васка Поје*. Та два текста нису ништа слабија од већине песама које су прошле селекторско решето Вујице Решина Туцића. Чини се, међутим, да је Туцићев иконокластички ентузијазам природно погодио Васка Попу, али је то, симболички говорећи, послужило као један од важних предуслова да би му награда са именом Васка Попе могла уопште припасти. Јер, тако је то код Туцића као правог неоавангардисте-анархисте: ко му је понешто чинио, тај ће од њега понешто морати и да истрпи. И обрнуто: ко је од њега понешто истрпео, моћи ће понешто и да му дарује.

Вујица Решин Туцић се чином јавног признања нашао у својеврсном процепу између досадашњег непријатног ћутања, с једне стране, и могућег, крајње заслуженог, цивилизованог разговора, с друге стране, при чему се још увек не види на коју страну ће јавни дискурс о њему као песнику кренути. Уколико је награда „Васко Попа” знак признања које само треба да спречи неугодне гласине о прећуткивању и да очува стари поредак ствари, онда то неће богзна колико допринети пуној артикулацији креативног потенцијала српске поезије; уколико,

пак, та награда отвори један нови, дуго потискивани и скривани простор могућег разговора, онда се у српском књижевном животу, ипак, десило нешто суштински важно и јавног коментара достојно.*

ГОРАН БАБИЋ

СПОРЕДНИ ГЛАВНИ ЉУДИ

Слово у поводу „Гнезда параноје”

Говорио сам упорно и тврдоглаво, сад већ могу рећи, деценијама о поезији В.Р.Т. Случило се некако да кроз живот и кроз поезију газимо паралелно а, премда пацифисти, стројевим кораком. Из тог строја одјекивала је пјесма, пјесма наше младости, у правилу партизанска. „Мога брата ранила граната, жао ми је што и мене није...”

Међутим, нас наша браћа партизани тако често нису разумјели и неријетко су се према стиховима насталим испод наших оловака односили непријатељски, с дубоким неразумијевањем, да не кажемо аверзијом. В.Р.Т. је чак и затвора, тамнице, био допануо и да не бје на свијету Окете Давича, давнашњег митровачког робијаша а нашег друга и пријатеља, глуви би геније надрапао и горе него што је настрадао. А он, потомак мртвих партизана и „биће пореклом од људи”, није живио лаким ни лагодним животом у ери самоуправног социјализма и уравниловке кад су многи данашњи либерални тајкуни текли и стекли образовање и капитал. Не, В.Р.Т. је са својом малом породицом читавога вијека живио тешко и сиромашно што се обично заборавља све и кад се не жели рећи.

Не кажем да је нама било теже него другима јер ми не бијасмо двомоторци или тромоторци нити смо туцали стијење по Голом отоку као Мирослав Поповић, Анте Земљар, Стефан Митровић, Драгослав Михаиловић, Милан Николић и толики други писци и пјесници, али се нисмо ни одрицали својих љубави и младеначких заноса па то не чинимо ни данас. Да ништа друго, имали смо о чему пјевати и то смо чинили страшно,

---

* Коментар поводом додељивања награде „Васко Попа” Вујици Решину Туцићу за збирку *Гнездо параноје*.

пуним плућима, а у мјери свог талента и мара, труда и умијећа. У сваком случају, живот нам је протекао у словима и у графемима, цртежима, бјелинама, мрљама на папиру, у свијету реалних и надреалних сензација, у упамћеном и у заборављеном. Сад већ нису међу нама многи од оних с којима смо провели свој вијек. Стасавају нове генерације, а наши другови, вршњаци, мало-помало па све брже и учесталије одлазе да се не врате више никад те ћемо једнако тако отићи и ми, данас, сутра, прекосутра, за годину или двије будући да већ сада сваки дан доживљавамо као посљедњи. Распала нам се и земља, она велика, пространа домовина по којој смо шпартали уздуж и попрјекко као да по своме господству и властелинству јуримо, без границе и ограничења а на властитој баштини, слободни и неспутани. Јер ми бијасмо изворни свјedoци њезинога раста и срамотне њене пропасти.

Но да не кукам више него што године и здравље налажу јер је наш живот истодобно био и живот необично сретних људи. Имали смо (изабрали смо) невјероватну срећу да се бавимо поезијом, а кад мину све ове неважне године и привремене егзистенције, све те битке, избори, тучњава за власт и моћ, кад све то прође и на гробљу се слегне како прах земљани, на овоме свијету преостане само оно најкрхкије и најнемоћније, преостане поезија. Само она (и умјетност опћенито, али је сва умјетност управо у поезији!) таква а никаква, неважна и ником потребна, надживи куле и градове, банке и војске и свијетло оружје те прелази с кољена на кољено као неважна а судбоносна крхотина што се преноси с уха на ухо, као клетва или успомена, љубавна изјава или народна предаја, као поука у смутним временима, као опомена или најава, помен или гатка.

Можда нас је то и одржало... Свијест о посебности работе која се зове умијеће пјесништва, арс поетика. Око нас су се распадала царства и каријере, рушиле се велике империје и војни савези, пропадале епохалне замисли и пројекти о спасу човјечанства, а у кућним архивама и приручним библиотекама чувале се као драгоцене реликвије, као нове мошти нових светаца, мале и танке прве књиге лирике неких маргиналних млађаних чудака који су се звали Север и Сидран, Деспотов и Андрла, Чучак и Загоричник и тако даље, да не набрајам сва та силна имена из големог „братства по несаници“.

Међу њима свакако једно од првих мјеста несумњиво припада управо В.Р.Т-у. То је оно битно и основно, оно пресудно и најважније што се увијек и у свакој прилици мора рећи и нагласити. Мора се, наиме, знати већ данас оно што ће се као јасно, ноторно и неоспорно знати истом сутра. Кад се слегне

бука и бијес сувремености, кад пресахне галама површних и јалних и кад се наши наслѣдници једнога дана на миру зауставе над свиме што смо им намријели, намрчили и оставили (онако како ми данас помно ишчитавамо Војислава Илића или Диса, Ракића, Шантића и Дучића, Симу Пандуровића и Марка Ристића, Настасијевића и Миљковића, Бранчила Петровића и Мишу Станисављевића те све остале који су отишли да се не врате) тек тад ће, увјерен сам, и најзадњем сумњалу и скептику бити јасно да је у данашњој Војводини и Србији након више од двадесет година шутње нову збирку поезије објавио један од највећих живих пјесника нашег језика, поета В.Р.Т.

Гнездо ѓараноје јесте, дакле, догађај. Сваке године изађе огроман број нових поетских наслова и то је, наравно, веома добро. Тако се провјетрава устајала атмосфера, тако се обнавља вјековити живот књижевности. Али великих наслова буде мало, ријетко када да се два таква наслова физички сретну. Уосталом, послужимо се на тренутак (а тек илустрације ради) примјером једног од најзначајнијих пјесника нашег језика у посљедних стотињак година, Тина Ујевића. Његова сабрана дјела, која су своједобно објављена под врло савјесном и темељитом уредничком палицом Драгутина Тадијановића, обухватају чак седамнаест великих томова што је, бар на први поглед, несхватљиво за некога који је живио врло неуредним животом. Међутим, у тој великој маси којекаквог књижевног материјала нема него неколико пјесничких наслова, а међу тих седам—осам збирки опет битно се издвајају оне прве двије, *Лелек себра* и *Колајна*. У поезији заиста нема правде и нема једнакости. Нема нити може бити чак ни приближности, него су ствари голе и јасне, апсолутно самосвојне и неупоредиве чак и кад поједини аутори говоре о истим или сличним темама или поводима, чак и кад је ријеч о дјелу једног те истог писца. Ујевић, наиме, никад касније није достигао своје прве, своје ране и најбоље стихове. Тако некако стоји ствар и са Туцићем, који можда није објавио седамнаест томова, али је баш као Ујевић једна врста критерија данашње поезије на овом језику. Другим ријечима, оно што потпише ово перо представља мјеру вриједности, представља стандард, оно што обиљежава данашње раздобље. Кад прођу године и кад, *sine irae et studio*, размотримо продукцију неке епохе (коју су књижевни теоретичи крстили као романтизам, реализам, модернизам или слично) увијек ћемо наћи да дотичну производњу суштински обиљежавају неколика имена, свега два—три појединца, а често и један једини. То се као правило провлачи кроз стољећа па стога вриједи и у нашем случају јер је и у вријеме Гогоља и Чехо-

ва, Толстоја и Достојевског писало стотине писаца, а преживјело је њих неколико.

Шкрипи ђерам, ко је у бунару или успомена из најранијег, из дјечјег доба *Нису имали времена*, поема о страху *Гнездо ѓараноје* или совјетска сторија под насловом *Пуш у комунизам* или било која друга ствар из ове збирке представљају шансу да се данашњи читалац сусретне с историјом, да на тренутак осјети како га је заплуснула и омађијала његова епоха, како је и он једном у своме вијеку имао (и искористио) шансу да се сретне с оним битним и непролазним по чему ће се памтити ови дани једном када прођу. Поезија В.Р.Т. и иначе није до једна раскошна чипка у којој су мајсторски испреплетене успомене и асоцијације, гласовне спреге и звучне акробације, доживљено и замишљено, комедија и иронија, живот и сестра његова смрт, а све је то у овој књизи на неки начин добило своју шансу, свој простор и тренутак.

У завршној пјесми *Пољубац, усна која ѓева* он каже на једном мјесту: „Ово је свет / у којему је свако / напуштен.” Зар то није савршена дефиниција једног времена, које у име слободе појединца уништава читаве народе? Кад либерална Америка сравни са земљом у Ираку и последње остатке вавилонске цивилизације (као што су талибани у Авганистану збрисали големе будистичке скулптуре) да ли ће модерно мишљење кренути можда неким новим путем? Неће, наравно да неће као што ни након искуства холокауста и чувеног Адорновог питања о могућности пјевања након злочина пјесништво није сустало, престало ни нестало.

Али нас, маргиналце стјеране на сам руб збиље, големи спољни свијет се заправо више не тиче. Кад мала Тања (види пјесму на стр. 44) пита Давича „Ложиш деда?” онда то није друго до оно питање које је моја Маша у Тањиним годинама поставила Мамули, команданту морнарице: „А да ли ти чика Бранко знаш да возиш чамац?” У том је суштинском незнању протекао сав наш живот, али ми га свеједно не бисмо мијењали ни за један други.

ОДСЕК ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

О БУДУЋНОСТИ НАЦИОНАЛНИХ НАУЧНИХ ДИСЦИПЛИНА (Отворено писмо)*

Предлог Правилника о вредновању и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата (у наставку Правилник) појавио се на сајту Министарства науке Републике Србије први пут у јуну месецу 2007. године, а у минимално измењеној и у делимично стилски дотераној верзији, након јавне расправе која је вођена током протеклог лета, као Нацрт. Ми смо на предлог Правилника имали озбиљне примедбе, које су Министарству достављене 22. јуна 2007. године. А како ниједна од тих примедби није усвојена у новом тексту нацрта Правилника, нити нас је Министарство обавестило о њиховом пријему, овом приликом се, у жељи да наше примедбе постану видљиве, обраћамо научној јавности.

Наша основна примедба односила се на чињеницу да се овим правилником (који је донео Национални савет за научни и технолошки развој Републике Србије, а који би требало да ступи на снагу 1. јануара 2008), доводи у питање будућност научног бављења националним дисциплинама (српска књижевност, српски језик, историја, фолклористика, етнологија), јер Национални савет никако не признаје специфичност друштвених и хуманистичких наука које се баве овим феноменима.

Наиме, јасно је да је највеће научно интересовање за српску књижевност (исто тако и језик, историју, етнологију...) до

---

* Примедбе на Нацрт Правилника који је усвојио Национални савет о поступку и начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживача.

сада било, а тако би требало и да остане, управо у Србији, те да је напредовање у овим областима, уз дужно поштовање страних научника, ипак везано за научне центре код нас (што се може и показати упоређивањем броја и квалитета научних радова и књига које обрађују ову област у Србији и у свету). Због тога је логично да ће и најзначајнији радови наших, па и страних научника, који се баве овим дисциплинама, бити штампани у домаћим публикацијама, посебно кад се има у виду разграната мрежа различитих периодичних публикација које имају завидну научну репутацију не само код нас већ и у иностранству, и које десетинама година излазе у Српској академији наука и уметности, као и у Матици српској, да не помињемо остале институције. А Правилником се, супротно, даје изразита предност часописима из иностранства (предност је изражена у броју бодова које научни радник може да „заради“, објављујући своје радове у њима), а који се налазе на тзв. ISI листи научних часописа (за коју не знамо тачно ни како је формирана, ни ко ју је формирао), односно у категоријама *врхунски међународни часопис* и *водећи међународни часопис* не налази се *ниједан* научни часопис који се, на пример, бави *искључиво* српском књижевношћу, а изузетно је мали и број часописа са ISI листе који се баве књижевношћу и језиком уопште, с тим што се многи заиста значајни страни часописи из књижевности на њој, такође, не налазе.

Тако ће ово имати далекосежне, и у овом тренутку тешко сагледиве, последице на бављење овим дисциплинама у Србији. Јер ће научни радник који се бави националном књижевношћу (српским језиком, историјом...) бити у потпуно *неравноправном* положају не само у односу на колеге које се баве природним наукама већ и на фах колеге из иностранства, који по природи ствари, на пример, ако су Енглези, објављују у часописима на енглеском језику, који је, иначе, језик већине часописа са тзв. ISI листе, што онда, опет, српску културу (језик, књижевност, историју...), као и све остале велике и мале културе, знања и научна сазнања о њима, доводи у потпуно *неравноправан* положај, да не кажемо и да их у овом тренутку деградира, а затим потискује и, на концу, уништава, све на рачун фаворизовања изразитог англоцентризма у експанзији. А то је Национални савет, који је прихватио нацрт Правилника, изгледа, превидео.

Уместо да увиди очигледну чињеницу да је научно истраживање српског језика, књижевности, историје, фолклора и сл. највише у интересу Србије, те да недостатак међународних часописа који би се бавили овим феноменима компензује посебним вредновањем домаћих, Национални савет је потценио

домаће часописе и институције у којима научни радници, по природи ствари, објављују своје радове. Довољно је само упоредити бодове: рад у тзв. водећем међународном часопису (који излази у иностранству) доноси 8 (осам), а у часопису који се вреднује као публикација од водећег националног значаја 2 (два), док се за рад објављен у часопису са атрибутима националног значаја, добија само 1,5 (један и по) бод.

Овде, такође, не треба сметнути с ума да је статус часописа међународног значаја, кад је реч о наукама профила о којима говоримо (националне дисциплине), резервисан само за *један једини часопис*, док у дисциплинама везаним за природне науке то није случај (број највише вреднованих часописа овде се ничим *не ограничава*), чиме се друштвене и хуманистичке дисциплине још једном доводе у подређени положај, јер се природне науке већ иницијално вреднују фактором 1,75, а друштвене и хуманистичке 1,25. Ово посебно зато што у укупном буџету проценат којим се финасирају друштвене и хуманистичке науке тешко да прелази бројку од 5%.

А све ово даље не само да још више отежава могућност штампања радова у тзв. висококотираним часописима, већ отвара врата неизбежним конфликтним ситуацијама у будућности око престижа за добијање поменуте атрибуције. Кажемо у будућности, пошто Матични одбори Министарства (чији је ово задатак) до данас нису извршили категоризацију часописа у оквиру Правилника који би требало да се примењује већ од 1. јануара 2008 (или нам то није познато), за шта је, такође, неопходан прелазни период, у којем би се истраживачи ускладили са новим прописима.

На овоме посебно инсистирамо зато што је време и датум усвајања Правилника, такође, својеврстан преседан, пошто би тиме дошло до промене критеријума за вредновање у току једног истраживачког циклуса (који је започео 1. јануара 2006. године, а завршава се 31. децембра 2010), што до сада никада није била пракса (то је као да вам неко насред маратона каже да треба да трчите 10 километара више и то још са препонама), посебно кад се има у виду и то да је министарка за науку Републике Србије у једном дневном листу недавно изјавила да до тога не може доћи, управо у тренутку кад је овај Правилник финализован.

Није нам јасно зашто се ово ради, зашто се инсистира на промени постојећег Правилника, иако је познато да је рад Министарства за науку у претходној влади био високо котиран, управо од стране Европске уније, као и да је ранији Правилник био усклађен с најригорознијим критеријумима. Па се питамо чији је то интерес и зашто је до овога дошло, мада не-

ке недипломатске изјаве помоћника министра, др Ратка Јанкова, на јавној расправи у САНУ у Београду, које овога пута парафразирамо, о томе да су у 90-им природне науке биле на ветрометини, па је сад ред на нас, можда упућују на то у којем правцу треба да иду размишљања.

Осим тога, како управо бодови одређују динамику напредовања научних радника, може се само претпоставити какве ће то последице имати у будућности, пошто ће наши истраживачи једнога дана кад постанемо чланови Европске уније, да би могли напредовати исто колико, рецимо, неко из Енглеске, морати да раде пет до десет пута више, тако да се може очекивати да ће нам научне институције од националног значаја водити странци. Јер, пренети на ниво критеријума напредовања у научним звањима, наши научни радници који се превасходно баве поменутиим дисциплинама доћи ће у ситуацију да не могу задовољити критеријуме за напредовање, и то не зато што су лењи, неспособни, или недовољно паметни, већ просто зато што не постоји довољно развијена међународна научна заједница која се бави, на пример, српском књижевношћу.

Стога је, рецимо, готово немогуће по новим критеријумима Националног савета организовати међународни скуп који би се бавио српском књижевношћу. Јер, по критеријумима Правилника, да би неки научни скуп у Србији добио поменута обележја, на њему мора учествовати најмање 10 (десет) страних стручњака, а оних који се у свету компетентно баве овом дисциплином једва да је толико у овом тренутку. А то даље значи да би у неком моменту на хипотетичном научном скупу о српском језику, или књижевности, била целокупна светска елита у датој области. А ако и такву могућност претпоставимо, суочили бисмо се са новим апсурдом, пошто би излагања на скупу у чијем би фокусу била србистика, према најновијим критеријумима из Правилника, морала бити изведена на једном од светских језика, иако би по природи ствари сви учесници тог скупа не само знали српски, већ би за њих, посебно за оне из иностранства, била и ствар престижа говорење на српском језику у датој прилици. Зато би скуп који задовољава критеријуме у неку руку био (траги)комичан, јер би се њиме негирао сам предмет научних истраживања. А консеквенце овако подешеног Правилника о вредновању и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата биле би за научне раднике који се баве поменутиим дисциплинама (и не само за њих), *само* трагичне.

Инсистирање на међународној презентацији резултата истраживања, дакле, има, и може имати смисла у техничким и природним наукама: не постоји српски мотор, српска пшени-

ца, српски бубрег. Међутим, српски језик, српска књижевност, историја... и те како постоје.

Зато није тешко видети да ће се, без обзира на број радова и научних књига, као и на стварну вредност резултата на поменутом пољу резултати у датој области вредновати веома ниско, јер са оваквим критеријумима једино тако може и бити, што се надамо да није била намера Националног савета. То ће даље довести до сразмерно мање подршке државних институција у проучавању националних дисциплина, што ће, затим, условити да се научни радници који се њима баве пребаце на неки профитабилнији рејон истраживања (рецимо са већом заступљеношћу у међународној научној заједници), или ће се деморалисати и престати да се баве проучавањем, рецимо, српске књижевности. У оба случаја истраживање националних дисциплина ће бити занемарено и напуштено. Шта долази потом? Ево одговора који нам даје један писац којим се, ако овако буде, више нећемо бавити. Његово име је Борислав Пекић: „Ако презремо властиту књижевност, као једну од легитимних форми нашег духовног развоја ... одмах се можемо одрећи и историје, јер ни она не може претендовати да, са гледишта човечанства, нешто особито значи, па што да не, најзад и нације. Можемо се похватати за руке и пријавити се за грађанство неке нације која има бољу књижевност и важнију историју.”

P.S.

Такође напомињемо да у Правилнику има извесних нелогичности, а неки чланови, или њихови делови, у супротности су са Законом, нису правно важећи и сл., о чему би требало посебно повести рачуна.

Тако се, рецимо, научним радницима који раде у институтима, као један од услова за напредовање, прописује обавезно менторство у изради магистарских и докторских теза, а Закон о високом образовању каже да ментори могу бити само запослени у високошколским организацијама. Исто тако, каже се да се руковођење магистарским и докторским радовима верификује копијом захвалнице кандидата, без обзира на то што захвалница није правно важећи акт. Такође је парадокс да се за напредовање у више звање пре времена тражи 50%, односно 40% више бодова него кад кандидат редовно напредује (што значи да кандидату који редовно иде у више звање треба нпр. 30 бодова, а оном који иде ванредно 45! Је ли то најбољи начин да се млади и успешни истраживачи задрже у земљи?)

А у вези са звањем заслужног научника каже се да ће се примењивати квантитативни критеријуми који *треба да служе сужавању броја кандидата*, што је апсурдно пошто је задатак

комисије да изабере најбоље а не да сужава њихов број. Исто тако се каже да комисија која их бира броји 9 чланова, па је питање из којих редова ће они бити ангажовани, пошто право да одлучују о стицању научног звања имају истраживачи који су у истом или вишем научном звању у односу на звање за које се кандидат бира.

Нацрт правилника пун је фразеологизама као што је *уљедни научник, рад водеће међународног значаја, ремирани међународни издавач, значајан допринос на међународном плану*, који су непрецизни и чији би садржај требало појаснити.

МАРИНА КУРЕШЕВИЋ

ВУКАНОВО ЈЕВАНЂЕЉЕ — РАНИ СПОМЕНИК
СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ С КРАЈА 12. ВЕКА
(Чудна судбина једне књиге)*

Дан када су Ђирило и Методије кренули на пут у Моравску да међу Словенима проповедају хришћанску веру на њиховом, словенском, језику, створивши претходно основно оруђе за ту мисију; прво оригинално словенско писмо — глагољицу и дотад непостојећи у писаној форми словенски језик (у науци назван старословенским), стилизовавши га под утицајем грчког језика да би био достојан да на њега (са грчког) буду преведене основне богослужбене књиге, у словенској филологији представља почетак словенске писмености. Како је ширење писмености текло напоредо са ширењем хришћанске вере и обрнуто, на Дан словенске писмености ваља се сетити и почетак писмености код Срба. Њени почеци не везују се, како би неко помислио, за крај 12. века и владавину Стефана Немање, а то је време из којег потичу најстарији сачувани споменици српске писмености, већ се прихватање писмености у српским земљама треба поставити у време од два и по до три века пре тога, дакле у време византијског цара Василија I (867—886) и касније када је највероватније долазило и до христијанизације Срба. Промењене историјске прилике и политика Византије условили су то да из наредних векова немамо сачуваних докумената српске писмености. Али да је она код Срба у то време несумњиво постојала и то испрва на глагољници, а потом и на млађој ћирилици, а неко време и паралелно на оба писма, сведоче нам, по неким својим језичким особинама, сачувани

---

* Реч поводом отварања изложбе о *Вукановом јеванђељу*, на Филозофском факултету у Новом Саду, 24. маја 2007. године, на Дан словенске писмености.

старословенски споменици — *Маријино јеванђеље* и *Темнићи* *нашћис*.

Сазнање да из претходна два и по века немамо сачуваних докумената српске писмености, *Вуканово јеванђеље*, књигу насталу на прелазу из 12. у 13. век чини веома вредном, тј. једним од непроценљивих извора српске писмености. Наиме, она се заједно са *Мирослављевим јеванђељем*, насталим крајем 12. века, убраја у два најзначајнија, али не и једина из тог периода, сачувана споменика на српскословенском језику. Њихова је највећа вредност у томе што они својом палеографијом, правописом, језиком, веома лепим илуминацијама, као и чињеницом да је на њиховом настајању радило више руку добре писарске и илуминаторске културе сведоче о томе да је писменост код Срба имала свој еволутивни ток и дубоку писарску традицију која их је изнедрила.

Иако настали у различитим срединама, први у Хуму, а други у Рашкој, оба ова споменика рано су се нашао у Хиландару, српској духовној престоници на Светој Гори. Тамо су се налазила све до пред крај 19. века када братство манастира *Мирослављево јеванђеље* поклања Александру Обреновићу, а *Вуканово јеванђеље* руски археограф и владика Порфирије Успенски односи у Русију, да би се оно већ од 1883. године, као део владине збирке, нашло у Императорској јавној библиотеци у Петрограду где се чува и данас. Оба споменика, нашавши се у новим срединама почела су да привлаче пажњу српских и руских научника. Међутим, Вуканово јеванђеље је од самих почетака научног интересовања за њега пратила чудна судбина, која га је на неки начин све до данас оставила у сенци *Мирослављевог јеванђеља*. Могући су различити разлози томе: најпре, његово различито датирање по којем су га неки аутори сврставали у споменике с почетка 13. века, потом његова мања репрезентативност у ликовно-уметничком и палеографском смислу од *Мирослављевог*, као вероватно и то што је *Вуканово јеванђеље* у целости било фототипски објављено тек у другој половини 20. века (1967. године) када је добило и прву значајнију филолошку разраду, за разлику од *Мирослављевог* које је и пре појаве фотолитографског издања крајем 19. века, било објављивано у деловима и пропраћено филолошким коментарима.

Да пођемо редом. Одређивање времена настанка недатираних споменика писмености по себи је веома сложен и тежак задатак. У том послу, поред палеографије, неких језичких одлика рукописа, касније и помоћу водених знакова хартије, највише помажу записи остављени негде на маргинама књига од стране њихових преводилаца или преписивача из којих се по-

средним путем реконструише и време настанка рукописа. Тако се и на крају ове књиге налази запис који је оставио монах Симеон, један од њених преписивача. У њему поред осталог стоји да је књига написана за великог жупана Вукана. Ово је податак на основу којег је Стојан Новаковић, видевши *Вуканово јеванђеље* крајем 19. века на археолошкој изложби у Кијеву и преписавши запис са њега, а касније га и објавивши, закључио да је ово дело преписано за време владавине великог жупана Вукана, дакле у периоду 1201—1208. година. Овај податак ушао је и у каталог поменуте Публичне библиотеке у Петрограду и дуго времена је у науци важио као једино исправан. Јосип Врана је, међутим, у својој студији о *Вукановом јеванђељу*, на основу иструганих места у запису преко којих је поново исписано Вуканово име скренуо пажњу научне јавности и на другачији став, на који је још и руски научник Срезњевски пре Новаковића указао, а то је да је ово јеванђеље настало у време Стефанове владавине (млађег Немањиног сина) (1196—1202), и да су и оно као и сам запис завршени пре него што су двојица браће заратила и пре него што је Вукан збацио свог млађег брата са престола. Ово друго датирање је свакако веродостојније и помера настанак споменика на сам крај 12. века. Још једино назив јеванђеља, *Вуканово*, носи успомену на његово првобитно погрешно датирање. Исправнији назив споменика, тј. научно веродостојнији, био би по правом наручиоцу књиге или по њеном главном преписивачу.

Вуканово јеванђеље је, као што је напоменуто, за разлику од *Мирослављевог* било украшено са много мање иницијала, са по једним до два на свакој страни, чији су мотиви иако маштовити скромно изведени у две боје, црвеном и жутом, а нису позлаћени. Међутим, две минијатуре изведене на целим страницама представљају посебну вредност *Вукановог јеванђеља*. То су: лик Јована јеванђелисте који седи и на колелу исписује јеванђеље и слика Христа Емануила на престолу који благосиља. Иако у ликовном смислу мање раскошно од *Мирослављевог*, оба ова јеванђеља су служила као узор многим илуминаторима 13. века. Са друге стране, стиче се утисак да је *Вуканово јеванђеље*, као колективно дело више руку, и у калиграфском смислу мање репрезентативно од *Мирослављевог* и да је, услед шаренила дуктуса, писано неуједначенијим типом устава. Међутим, по речима Јосипа Вране, овај назив „недостатак” уједно је и велика предност, јер писари нису припадали нити истој генерацији, нити истој писарској школи, па проучавање њиховог писма, графије и језика пружа јаснију слику о културноисторијским приликама у српској средњовековној држави као и о променама у језику тога времена.

Иако је било познато научној јавности још од краја 19. века, чекало се скоро век и по да се оно као комплетан текст појави и у свом фототопском издању које је 1967. године приредио Јосип Врана, у чијем предговору се налази и већ поменути студија о правопису и неким језичким карактеристикама овог споменика. Међутим, ово издање се, по речима Ђорђа Трифуновића, не може назвати правом фототипијом, јер споменик није представљен у изворној величини, на неким страницама су, чак, по његовим речима, исечени и делови текста, нити се са црно-белог снимка може одредити право стање текста. Сам Јосип Врана је, међутим, у предговору своје студије нагласио да је ово издање, за потребе проучавања, настало на основу фотокопија које је за Архив Југословенске академије набавио Владимир Мошин.

И након објављивања Вранине језичке студије о *Вукановом јеванђељу*, судбину ове књиге наставиле су да прате научне дилеме око појединих питања, од којих су неке прерасле у праве заострене научне спорове, а тицале су се, пре свега, питања којем типу апракоса оно припада, што је повезано и са питањем предлошка, а потом и питања броја писара који су учествовали у настанку ове књиге. По питању типологије пуних словенских апракоса, *Вуканово јеванђеље* се данас сврстава у распрострањенији, тзв. мстиславски тип, те се везује за руску традицију пуног апракоса, док је *Мирослављево јеванђеље* уз још један средњобугарски текст из 14. века редак репрезент тзв. мирослављевског типа апракоса, вероватно глагољског охридског порекла. Типолошка сродност староруских и јужнословенских апракоса оличена у *Вукановом јеванђељу* представљала би руски утицај на Балкану до којег је дошло крајем 12. и почетком 13. века, посредством светогорских манастира. И друга дилема је данас решена. Иако је првобитно палеографском и ортографском анализом коју је сповео Јосип Врана утврђено да је на споменику радило пет писара, а нешто касније анализом Митра Пешикана то оповргнуто закључком да је на рукопису радило осам руку, при том треба напоменути да су неки писари написали веома кратке секције, обе анализе се у битним детаљима слажу: а то је, као прво, да је смењивање писара карактеристично за први, мањи део споменика, а да је други и много већи део текста дело једног човека, монаха Симеона, који је и оставио запис на крају књиге, и као друго, оба научника су дошла до закључка да један писар, по својим језичким и ортографским карактеристикама, не припада истој писарској школи као и други писари, иако то различито образлажу. У целини гледано ортографија овог споменика добар је узорак за проучавање развоја рашке школе писања, јер се у

њему, за разлику од *Мирослављевог јеванђеља*, јавља и писање прејотовних *ја* и *је* на почетку речи и слога, али не доследно. Језичка анализа показује да су у њему спроведене све оне фонетске промене које су карактеристичне за српску редакцију старословенског језика 12. века, док се иновације на плану морфологије појављују у мањем обиму и још увек нису стекле статус норме.

Од обелодањивања овог споменика научној јавности до данас, некако је највише пажње привлачио запис монаха (старца) Симеона, главног писара ове књиге, остављен на полеђени последњег листа јеванђеља. Овај запис се у оквиру три тетраде, у новије време рестаурираног текста јеванђеља, нашао на изложби *Из прошлости манастира Хиландара*, одржаној током јесени 1998. и пролећа 1999. године у Галерији САНУ. Ђорђе Трифуновић је том приликом запис поново пажљиво разгледао, лабораторијски испитао, приредио и објавио га у књизи *Са светињорских извора* (Београд 2004, 85–86).

Запис је писан у два ступца, знатно ситнијим писмом од писма јеванђеља. Уједначеност боје и нијансе мастила потврђују да га је монах Симеон написао у даху, не саставивши претходно за њега концепт, што је био обичај неких средњовековних преписивача који су остављали дуже записе на крају преписане књиге. Стога је наш писар током и након писања радирао (тј. стругао) нека места и преправљао текст.

Сам текст записа показује се као веома занимљив са текстолошког становишта, јер отвара многобројна питања. У првом делу записа монах Симеон нам казује личну историју до доласка у место где ће преписивати јеванђеље. Најпре је, како каже, као монах живео у манастирском општежићу, а потом је, желећи да се ода већем подвигу, решио да га напусти и да се осами. У том делу, могуће је, крије се моменат кад се у преписивању књиге прешло са колективног на индивидуални рад. То отвара до данас нерешено питање да ли је књига у целости настала у некој писарској радионици, или је тамо настао само њен први део. Потом је и само место (*у њећу (Пећу) у граде Расе*) које монах Симеон бележи као оно у којем је писао или завршио писање јеванђеља, што је у вези са претходно реченим, изазвало дилему у научној јавности да ли се у речи *џ* крије микротопоним *Пећ* или *њћ* (народни облик апелатива *њћина*). У одгонетању овог питања велика помоћ стигла је од археолога. У околини Новог Пазара, на врху брега Градина, нађени су и конзервирани остаци старог утврђеног града, испод којег су, у поткопини стеновитих литица, нађени очувани трагови пећинског манастира. Стога, Ђорђе Трифуновић закључује „да утврђени град на врху брега Градине може бити

Рас, а да у 'Орловој пећини' треба видети Пећ (пећ)." И на крају, у наставку записа иза речи *написах сије књиге својему ђо-сидину велијему жуџану* следи једанаест редова израдираног текста у којем је, свакако, следило име првобитног наручиоца књиге и развијена апозиција у виду посвете. У писању записа и брисању тек написаних редова ухваћен је историјски тренутак. Личност којој монах Симеон првобитно упућује посвету била је сигурно велики жупан Стефан, син Немањин, али, пошто је његов старији брат Вукан, у пролеће или лето 1202. нагло упао у Србију и протерао свог брата са престола, монах Симеон брише тај део текста. Вуканово име стоји написано преко радираног дела текста у другом, последњем делу записа у којем је описана борба Немањиних синова која је монаха Симеона испунила ужасом. Он не слави Вукана и његову победу, већ само констатује да му је Исус Христос по милости својој предао власт над свим српским крајевима.

Нека нас на Дан словенске писмености прича о једној веома важној књизи са самих исходишта писмености код Срба опомене, још једном, на то да је њена највећа величина у томе што у себи крије богато културно наслеђе које сведочи о непрекинутом континуитету рукописне традиције од самих почетака заједничке старословенске писмености све до стварања оригиналне српске књижевности.

МИЛОЈЕ ПЕТРОВИЋ

ФЕНОМЕН СВОГ ОПСТАНКА СРПСТВО ДУГУЈЕ СВОЈОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Српски средњовековни национални програм
могла би да преузме и садашња Србија

Разговор са Радмилом Маринковић

Уводне напомене

Има пуно основа за претпоставку да се српство одржало до данас захваљујући томе што смо се вековима ослањали на традиције српске средњовековне државе, најмоћније српске државе у историји Срба.

Скоро је незамисливо да један народ сачува свој идентитет у условима 500-годишњег ропства, потпуно одсечен од света, обезглављен, јер је његов најеманципованији слој (његова елита) био уништен, а уз све то, свакодневно је вековима био притискан агресивном исламизацијом и покатоличењем, присиљен на стална избеглиштва.

Једном сам, припремајући интервју о судбини српског народа разговарао са академиком Дејаном Медаковићем, и том приликом ми је, након дубоког размишљања, рекао: „Ниједан народ на свету не би опстао да је прошао ту голготу коју је преживео српски народ! Да се то, на пример, десило Енглезима, они више не би постојали.”

Шта је то у нашем народу што нам омогућава да упркос свему што нам се догађа опстанемо, па чак и данас? Одговор на ово питање морамо да потражимо у нашој прошлости, јер се у њој крије кључ наше виталности незабележене у историји цивилизације. Духовне поруке и аманети из наше далеке прошлости

прихваћени су и преношени са колена на колена, јер су садржавали најплеменитија хришћанска опредељења. У свему томе улога наше цркве је била немерљива, јер кад су све српске институције пропале, црква је била стожер српства.

Значи, од краја 9. века Срби су имали свој језик, своје писмо, у цркви су се обреди обављали на њима разумљивом језику. Тада најзначајнија дела европске цивилизације, поред тога што су била забележена на грчком и латинском језику, уз допуштење црквених власти, преводе се и на наш језик. Прво је то била глаголица, а затим ћирилица. Тај процес стварања свог писма и своје литературе уобличава се величанственим просветитељским делом светог Саве.

Овим питањима се данас бави свега десетак учених Срба, а једна од оних наших стручњака која се целог живота (преко 40 година) бавила изучавањем књижевност нашег средњег века је проф. др Радмила Маринковић, са којом сам водио дуге разговоре на ову тему.

Њена прва изговорена мисао коју сам забележио, била је:

„Наш средњи век је до данас недовољно истражен, а можда баш њему дугујемо захвалност за своје постојање и трајање.”

Ускоро излази из штампе друго проширено издање једне врло занимљиве књиге др Радмиле Маринковић: *Светшородна зосиода српска*. То је и повод за објављивање овог текста који је настао на основу транскрипта снимљених разговора са њом.

Наша средњовековна књижевност обухвата један врло дуг период, или боље рећи најдужи. Скерлић је поделио српску књижевност на *стјару* и *нову*, с тим што је као нову третирао период од XVIII века. Од тада је прошло више од 200 година. Данас је питање шта би требало сматрати старом књижевношћу. Код нас се уврежило схватање да је средњовековна књижевност стара књижевност, али ја сматрам да је појам *стјара књижевности* много шири од *средњовековне књижевности*.

Према томе, средњовековна књижевност би била онај старији период наше књижевности који траје од појаве писмености, па до краја средњег века. Средњи век је историјски појам, друштвени, идејни итд.

Ми смо примили писменост у IX веку, захваљујући деловању Ћирила и Методија, и средњовековна књижевност почиње од њих и траје до краја XV века, до пада српске државе, или пада Цариграда и открића Америке. То је период који обухвата 7 векова.

Онда долазе XVI и XVII век, времена када су Срби били под турском влашћу, а у Европи то је доба хуманизма, ренесансе и барока, све оно што ми нисмо могли да имамо јер смо били омеђени од Европе кордоном турског оружја. Према то-

ме, ради се о три и по века под Турцима, све до српске револуције 1804. године.

Због тога ми и сви други балкански народи који су били под Турцима, имамо продужено трајање средњовековне књижевности — све до XVIII века, што на први поглед може да изгледа апсурдно, јер у Европи већ трају ренесанса, хуманизам, барок.

Наша средњовековна књижевност престаје падом феудалног друштва, распадом српске државе. Феудализам је тај друштвени систем у коме настаје средњовековна књижевност, а падом феудализма нестаје и средњовековна књижевност.

Под Турцима до нас су, истина, допирали нови токови европских књижевности, али их ми нисмо прихватили, јер смо стално били неповерљиви према ономе што је долазило из тог другог дела хришћанства, већ смо истрајавали само на традицијама наше средњовековне књижевности. И захваљујући томе, том њеном преношењу са колена на колена, и срећи да смо имали на чему да истрајавамо, дочекали смо XVIII век са јасном самосвешћу о нама самима.

Били смо развијенији део Европје

У време до пада деспотовине, ми смо били чак развијенији део Европе и пратили смо све токове књижевности у њој, све промене. У историји српске уметности имамо три стила или три епохе: монументалност (XIII век), наративни стил Милутинове епохе (XIV век) са драматичним приказивањем ситуације, и трећи стил који неки називају сензитивни, други емоционални, али то је стил деспотовине.

То је била подела за сликарство, али да ли то може да се пренесе и на књижевност, то је питање. Оно што смо имали пре половине XII века врло је лоше сачувано и о томе имамо врло мало података. Практично, о нашој књижевности се може говорити од краја XII до краја XV века.

Ко су били ствараоци наше средњовековне књижевности?

Старо српско друштво је било класно, друштвено раслојено и писменост је била доступна само онима из највиших кругова, јер је описмењавање у то доба било веома скупо. Оно је било доступно само високим феудалцима и цркви, па је тако у њој постојало раслојавање на децу високих слојева и ону другу. У школу су могли да иду само деца имућних родитеља — привилеговани слој. Због тога су носиоци књижевности тога времена били монаси и учени људи из високих друштвених слојева.

Српски језик је био један од четири европска језика

Цео средњи век у књижевности је писан у духу хришћанске религије. То је био и поглед на свет, и основна оријентација, и поетика. У оквиру тога, сваки народ је стварао своју верзију те хришћанске књижевности. Постоји и општа хришћанска књижевност у средњем веку — то је *Библија*, обредни текстови и црквене песме, преведени са грчког на латински, нешто је стварано и на латинском, а сваки народ то преноси на свој језик онда када до таквог текста дође. Тако је та књижевност заједничка, европска, уз медитерански део са малоазијским делом (Сирија, Грузија, а поготово Јерменија).

У то доба није било ни велике разлике између источне и западне књижевности, јер је до црквеног раскола дошло 1054. Осим текстова потребних за црквене обреде, било је и других књига, црквених поука, као што су житија светаца, црквене беседе, песме, хришћанска белетристика (приповетке, романи, учења о космосу, књига *Физиолог* која је говорила о животињама, јер је сва наука тадашња сматрана и литературом).

Оно што посебно треба имати у виду, то је да је све то тада имала и српска књижевност!

Словенски свет у свему томе је био у врло великој привилегији у односу на остали хришћански, јер је добио одмах на почетку, чим се кристијанизовао, целокупну литературу на свом језику. То је заслуга Ђирила и Методија и њихових ученика. Тако је Европа поред грчког и латинског језика као светих језика, добила и трећи свети језик — старословенски.

Европа је имала велики проблем са књижевним језиком, јер су латински могли донекле да разумеју романски народи, али не и други. Немци нису могли ништа да разумеју, јер им је црквени обред био на латинском.

Ми смо имали ту срећу и привилегију да имамо свој језик, зато што смо стално били на средини између истока и запада, па смо морали да стварамо нешто своје, да бисмо опстали. Подсетимо се да су се Словени појавили између грчког и латинског амбијента када Мађара још није било, јер су дошли тек 1000-те године и уклинчили се између Западних и Јужних Словена и од почетка нам стално правили велике непријатности. Међутим, у доба рада Ђирила и Методија, то је био један јединствени словенски простор. Отуда има пуно наших трагова у Мађарској, па она за Србе није „тера инкогнита”.

Словени су дошли на терен Римске империје и требало их је укључити у европску цивилизацију. У том тренутку то се радило путем кристијанизације, што је доказ да су глобализације увек постојале.

Стварарење наше ћирилице је био оџроман подохват

Кад смо ми ту дошли, почели су и мисионари да долазе са разних страна (из Рима, из Франачке државе, из Грчке византинци) и пошто је било немогуће писати наше речи грчким и латинским алфабетом, било нам је неопходно наше писмо. Тако долазе Ђирило и Методије као одлични познаваоци језика, имали су ученике који су били Словени, снимили су тадашњи наш језик и осмислили су одговарајуће знаке за њега — слова. Одмах су почели да преводe тадашње књиге, стварајући тако наш књижевни језик. То је оџроман подухват чије величине можда нисмо сви ни до данас свесни.

Ђирило и Методије по свој прилици нису били Словени, били су Грци, Солуњани, а цар кад их шаље међу Словене поручује им: „Идите ви, ви сте Солуњани, а сви Солуњани чисто словенски беседују.”

Ђирило и Методије су били билингвални и велики познаваоци нашег језика. Тако смо ми добили преводe *Библије* (коју су Немци добили тек са Мартином Лутером), затим су превели *Јеванђеља* и одмах потом *Псалтир*, који се сматра врхунцем светске поезије. Треба имати у виду да католици са ових простора добијају обредну литературу на свом језику тек у XX веку.

То је била оџромна, највећа предност коју смо могли добити. И те младе словенске државе су то такође одмах прихватале и улазиле смо у цивилизацију кроз широм отворена врата.

На основу сачуваних текстова почевши од светог Саве, може да се изврши делимична реконструкција онога што је постојало пре њега. Постојао је велики *Лейоис Попа Дукљанина* који је недовољно проучен, а који сведочи о постојању интензивне књижевности још крајем X века, као и у XI и првој половини XII века, али ти рукописи нису сачувани.

За тај летопис карактеристично је да је настао као резултат сукоба две католичке архиепископије (Барске и Дубровачке) око тога која ће имати превласт у Дукљи, односно која ће имати власт над Србима.

Пчевши од Немање па надаље, ми имамо веома развијену српску књижевност. Ђура Даничић изрекао је једну дивну мисао: „Ми сви мислимо да је време Светога Саве почетак, али дела која су настала тада, то су тако велика дела, тако савршено обрађена и тако савршено изграђеног књижевног језика да је сасвим јасно да је неколико стотина година раније постојала српска књижевност.”

Исто тако је рекао: „Жупанство Немањино веће је за мене од царства Душановог”, имајући у виду да се после Немање српско царство развијало, а после Душана пропадало.

Ойачасївољубље

Са светим Савом почиње интензивна права српска књижевност са домаћом тематиком. Онда када у књижевност улази домаћа тематика, за њу налазе и одговарајуће књижевне форме. Српска књижевност је у оквиру словенских књижевности веома препознатљива, чак и у оквирима целокупне европске књижевности, и наше је место у европској књижевности веома високо. Зато би нашу средњовековну књижевност требало интензивније проучавати.

Шта је била основна тематика наше средњовековне књижевности?

То је била национална тематика од почетка. Љубав према отаџбини, отачаствољубље. Потпуно је погрешно оно што смо учили да се нације стварају са Француском револуцијом. Наши писци у XII, а и у XIII веку знају да постоји аутохтони српски народ, да постоји српски језик, српске земље, и да је све то — *ойачасїво*.

Доментијаново дело *Живойї Свейшїої Саве* је највећи наш средњовековни текст, најдужи и најдубљи, филозофски и естетски најбољи. Цела та велика конструкција о животу светог Саве ослања се на једну полугу — однос појединца према његовом отачаству. Тако је тема ове књиге Сава и његова домовина, однос између појединца и његове домовине. И нигде у тадашњој европској књижевности се не може наћи један овакав однос према народу, према држави, какав је представљен у овој књизи.

Наша оригинална средњовековна књижевност говори о нашим владарима. Прво се пишу текстови о Немањи, чији су аутори Сава и Стефан Првовенчани, затим долазе текстови о светом Сави, и то покрива XIII век. А онда, у XIV веку, архиепископ Данило који је настављач Савиних идеја државотворности, говори о свим Немањићима, пишући животе краљева и архиепископа, све до Душана.

После тога долази до пада српског царства, долази друга династија која сад прави своју литературу (Лазаревићи и Бранковићи) о своме претку Кнезу Лазару.

Високо йоимање власїи у средњовековној Србији

У XIII веку идеални човек је владар. То је време које говори о човеку уопште, оном који је слободан човек, који је мислећи, а то је владар. Ситном, обичном човеку нема места у литератури, ни у управљању друштвом.

О владару се пише не само зато што треба истаћи његове личне особине, већ се тако истовремено пише и о историји

народа којим он влада. Владар и држава су једно јединство, али се кроз владарев живот пише национална историја, јер за то не постоји други књижевни облик. У свету постоје хронике, летописи итд. који се сматрају историјским књижевним врстама, али су они далеко мање поетски него што су наши текстови о владарима, а ми ове друге књижевне врсте добијамо тек у XIV веку.

Ми почињемо да пишемо националну историју кроз животе наших владара. Ти владари на крају свог живота постају свеци, замонаше се, живе духовним животом, а чак и ако се не замонаше, ако су направили велике подвиге, они ће бити проглашени свецима, као што је то случај са Милутином.

Владар је у центру интересовања, али се не приказује његов сјај, његова моћ, јер све то што он има као владар, у служби је оног главног циља због кога је он на земљи. И то је та велика идеја коју је Немања формулисао у оснивачкој повељи манастира Хиландара 1198: да је Бог у почетку створио небо и земљу и народе, да је све народе поделио и да је сваком народу дао владаре који ће њима владати и који ће га штитити од сваког зла које на њега наилази, и који ће га оправдати пред Богом. Тако је Грцима дао царе, Угрима краљеве и сваком другом народу владаре према његовом достојанству.

„И тако је Бог”, вели Немања, „дао мени, мојим прадедовима и дедовима владати овом српском земљом.” Бог даје власт, Бог је извориште владареве моћи, али зато да би штиatio свој народ.

То је једно врло високо поимање власти. Владар све своје владарско време мора да испуњава тим дужностима, и тек ако је ту дужност добро обавио, онда је достојан. Таква теорија о владару је доминантна у XIII веку.

И свети Сава говори о отачаству. Он пише о националној историји, о томе како се Србија развија, а ту је отачаство у центру пажње. Када владар ратује, не иде да осваја, него само да се брани.

Наши владари никада нису водили освајачке ратове, они увек бране и штите свој народ. И чак је његова дужност, тако каже Немања, да он своју земљу на тај начин прошири, да обезбеди свој народ, да му обезбеди мир и тишину, што је врхунски циљ сваке власти.

Тек кад све то обезбеди, кад обезбеди државне границе, може да мисли на своју душу, да се повуче као Стефан Немања. То представља савршено високо поимање власти и владарске дужности. И цела наша тадашња литература углавном пише само о томе.

Опшћецивилизацијска визија Срба — одбрана хришћанске цивилизације

Шта се дешава касније у нашој литератури? То је врло интересантно, јер се дешава у једној малој земљи на Балкану. То је литература која долази после Косова, кад је за двадесет година настало десет списа о Кнезу Лазару. У тим списима се на други начин види обавеза владара у борби за народ.

Кнез Лазар брани своје отачаство од Турака, али он има још један додатни задатак кога су свесни и он и његови војници: они бране хришћанску цивилизацију! Јефимија каже у *Похвали Кнезу Лазару*: „Изашао си на змаја и противника божаствених цркава, расудив да неће трпети срце твоје, гледајући хришћане твога отачаства покорене од Исмаилћани (тј. Турци).”

То није више одбрана само своје домовине, већ домовине као дела једне огромне европске цивилизације. То је далеко већи задатак који је тиме стављен пред српски народ, и то је остало забележено у нашим народним песмама.

Зашто? Душан се крунисао за цара „србљем, грком, арбанасам и западним странама” (Бугарима итд.). У његовој титули су сви народи Балкана, он је цар свима њима и самим тим што је постао владар свих њих, он сматра да има моралну обавезу да преузме на себе велику цивилизацијску улогу, јер он више није владар само Србима, него целе те цивилизоване источне васељене.

Значи, Душан је поставио Србима задатак да буду браниоци васељене. Он је узео и титулу византијског цара, што му је замерено и црква га због тога није ни канонизовала, али је остала та идеја да је његово царство васељенско.

Долазе Турци, и Лазар очевидно прихвата ту филозофију. Зашто Лазар није прихватио да буде вазал и пропусти Турке да оду на Мађарску, а стигли би и у Беч и у Париз? Он је изабрао да брани цивилизацију! Као турски вазал он би остао кнез и чувао би своју земљу, али он брани целу цивилизацију. А то му је у наследство оставило српско царство.

Као што се види, та наша средњовековна књижевност је толико политична, национална, публицистичка, актуелна, јер се никада не пише о догађајима који су били давно, већ о непосредним догађајима који тек што су прошли. И пишу их генерације које памти те догађаје. Зато у томе не може да буде фикције, ту не може да буде измишљања. То је стварносна проза. Реализам.

Можда је понешто било изостављено, али оно што је забележено, сигурно одговара историјској истини. То није исто-

рија, али на неки начин и јесте. Зато све наше историје почивају на делима наших средњовековних писаца.

Из тог периода код нас је објављено само неколико издања. На првом месту је импозантан подухват *Стара српска књижевност* у 24 књиге. Томе треба додати књигу *Историја српске културе*, прву откад постоји српски народ.

Наши средњовековни текстови су изванредни

Данас се поставља питање има ли смисла проучавати стару српску књижевност?

Има! Та књижевност је веома озбиљна, јер се ради о најозбиљнијем периоду наше укупне књижевности. То није књижевност која је писана за забаву, него да упуте људе у оно што је истинито и право, са циљем да се сачува национални идентитет. Она је истовремено и историја, и религија.

Тиме што негује култ својих владара, својих светаца, она ствара свој Пантеон, своје религиозне вредности.

Милан Кашанин је чак рекао за Доментијана да је он стварао националну религију. Кад Доментијан пише о личностама кроз живот светог Саве, он употребљава речи „њих двојица”, јер пише веома дугу похвалу о Сави и Немањи, али кад говори „њих тројица” (Сава, Немања и Стефан Првовенчани), он у њима види Свету тројицу. То је на граници допуштенога у цркви, је на тај начин он ствара једну династичку религију. Због тога црква не воли Доментијана.

Али, то се могло догодити у време када ми нисмо били толико зависни од Византије, јер је тада она била слаба. Српска култура је примила од Византије све, али почиње помало да се ослобађа њеног великог утицаја и ствара неке своје облике. Тада су настали Сопоћани. Кад год смо могли да се ослободимо византијског утицаја, ми смо стварали нешто своје.

Скрећем пажњу на време Деспота Стефана, деспотовину. Списи из тог времена говоре о Косовском боју, о борби за спас хришћанске цивилизације. То се може упоредити са *Ослобођењем Јерусалима* Торквата Таса, јер и то је хришћански спев. У једном спису у пратњи витеза који је убио Мурата има 12 витезова — као што је Христ имао 12 апостола. Зато су наши средњовековни текстови изузетни.

Срби су истовремено примали и западне утицаје

Али, истовремено са тим, наилази један хуманистичко-ренесансни талас и то се појављује код Деспота Стефана, али су онда дошли Турци и то је стало.

Према томе, ми нисмо били затворени и окренути само византијском утицају. Он је у почетку био преовлађујући, и то је врло добро јер је то била највиша цивилизација тога времена, али ми смо исто тако, стојећи на граници источног, православног света, били истовремено и најближи Западу.

Зато није било могућности да се спречи утицај Запада на Србе. Ми смо се на том простору мешали културно, трговачки, политички, родбински, долазиле су код нас западне принцезе. Сви говоре о Јелени Анжујској која је Францускиња, али њена свекрва Ана Дандоло је млетачке крви.

Када се то има у виду, није тешко докучити да наши владари тог доба нису имали само српску крв. То је нормално за све монархије, али је идеја о народу, култури, цивилизацијском простору постојала. И баш су ти наши владари били и те како велики Срби.

Свети Сава је контактирао са Папом, писао му и овај је писао њему, али идејно је за Саву неприкосновена била српска идеја, православна. Свети Сава је био поштован и у католичкој цркви, као и свети Симеон.

О том утицају запада најбоље говори *Слово љубве* Деспота Стефана. Реч је о две љубавне песме које су сачуване свакако из његовог канцонијера. То је права реткост, јер у српској средњовековној књижевности не постоји љубавна лирика, иако је у то време постојала усмена. Ево песме коју можемо да назовемо *Туђа расијављених*:

*Бејасмо заједно и једно другоме близу
или шелом, или духом, но да ли горе,
да ли реке раздвојице нас?
Ветри да сукобе се са рекама
и да исахну, да сасијанемо се,
да угледамо се, љубављу сједињени.*

Ово је једина сачувана љубавна песма из наше средњовековне књижевности.

То је почетак XV века, то је ренесанса. Деспот Стефан је био врло значајан и угледан европски витез. На његовом двору било је много Дубровчана, а њихове песме писане су чистим српским језиком са потпуно изграђеном поетиком љубавне лирике.

Српска средњовековна држава је била врло развијена њравна држава

Наша средњовековна књижевност је озбиљна и расправља о врло озбиљним стварима, о основним егзистенцијалним пи-

тањима: однос човека према Богу, однос човека према човеку, однос човека према држави и власти и власти и државе према човеку. То су три основне теме, озбиљна питања која не допуштају спуштање на банални ниво. Она морају бити разрешена узвишеном лексиком и узвишеним мислима.

Поруке ових списа су и данас актуелне и биће увек. Питање живота и смрти, питање живљења у заједници, питање управљања, односно како ћемо да живимо.

Стварање државе је стварање своје куће. Држава и власт — то није исто, и тога су средњовековни писци и те како свесни. Држава у средњем веку је значила оно што ја држим, а отачаство је оно што ми данас називамо државом. Отачаство је моје земљиште и народ који на њему живи, коме ја припадам, мој етнос. То је оно што бисмо ми данас назвали државом.

Међутим, данашњи људи се враћају на појам „држава, то сам ја”. Ми смо у овом времену изгубили представу да је држава нешто што је изнад човека, нешто што је створено за један народ, што покрива његову територију на којој он живи и омогућава му да живи слободно под својим кровом. И онај који долази да влада, кога Бог постави да влада, он влада да би то сачувао, и да би људима обезбедио мир и тишину.

Српска средњовековна држава је била врло развијена правна држава. Правни систем је апсолутно функционисао. Знамо за Душанов законик који је сачуван, али и пре њега су постојали разни закони. Један од њих је велика Савина Крмчија, или Законик Светог Саве. То је огромна књига, зборник црквеног и грађанског права рађен према римском праву.

Свети Сава је писао законе за уређење сваког манастира, али чак и за једну ћелију у њима. Рецимо, Карејски типик, ту малу ћелију коју је основао усред Свете Горе, независно од Хиландара, за њу једну, у којој ће живети 2—3 монаха, он је прописао законик по коме ће се у њој живети. Све је морало имати свој законик.

Свети Сава је био и велики законодавац

Кад читате Душанов законик, видите формулације које су апсолутно провербијалног типа, као да је у питању нека усмена изрека и види се да је то било усмено законодавство. Ми смо и у нашем језику имали могућности да правне норме изразимо својим језиком. Према томе, српска средњовековна држава је била развијена, на једном врло високом степену. Србија је тада била исто што и Тоскана, а не некаква запуштена провинција, како би рекао Кашанин. И чак можда на вишем нивоу од Тоскане.

Први корак који је свети Сава учинио кад је постао архиепископ, кад је у Nikeји добио тај чин и када се вратио у Србију, био је да иде од места до места, да скупља народ и да их венчава и крштава.

Висока моралност српских средњовековних владара

Проблеми породице су уткани у наша житија или живописе наших владара. Немања је отац и Сава се према њему односи са пуно љубави и поштовања, а он према Сави као отац, заштитник, који је истовремено и строг и благ. Он је такав био и према свом народу, као отац народа. Вредност Савиних списа је у томе што он у њима исказује велику љубав према оцу и према браћи. То је породична љубав, велика.

У тим породицама има и трагедија које проистичу из саме природе власти. Када Данило пише животе српских архиепископа почетком XIV века, он говори о краљици Јелени, о њеном мужу Урошу, о њиховим синовима Драгутину и Милутину и о њиховим међусобним односима. Он у тим списима показује сву трагедију људи који су на власти и због тога морају да трпе њихова људска осећања, јер је држава изнад свих њих.

Поводом тога је настао велики неспоразум у нашој науци јер су негде на почетку XIX века, када су се откривали наши текстови, под утицајем Шафарика сви понављали како је тај архиепископ Данило био велика владарска удворица, како им је ласкао и како је о Милутину који је ослепио сина говорио са пуно љубави и поштовања.

Али, није се довољно сагледало да је то била велика Милутинова трагедија, јер је син Стефан устао против њега, син је хтео да разруши све оно што је он правио и да доведе државу у опасност да се распадне. Он је морао сина да елиминира, да га склони, и зато је дао да га ослепи, а истовремено га је послао у Цариград као таоца, јер је Византија била заинтересована да Милутин остане на власти с обзиром на то да је њихова принцеза Симонида била удата за Милутина. О савести Милутина говори податак да он истовремено у Цариграду зида велику болницу за очне болести, и да у њој борави слепи Стефан.

То показује и трагедију власти. И када је Драгутин пре тога устао против свога оца и скинуо га са власти, пати јер схвата да је учинио злодело. Онда се у ту трагедију уплиће његова мајка, Урошева жена Јелена која сада сину Драгутину опрашта и каже да је то дело божије, да није он то тако хтео, да је то био стицај околности.

Морална порука је у томе што Драгутин, иако му је формално опроштено, и даље пати. То доказује да су Срби у средњем веку били дубоко религиозни људи, имали су савест.

Наша средњовековна књижевност је велика хуманистичка литература, дубоко људска, племенита, а све је исказано дивним језиком, великим поетским сликама, метафорама, симболима.

Свети Сава је у свом *Карејском пџијуку* прописао да они који у тој ћелији живе, морају сваки дан да отпевају цео псалтир два пута. У тој ћелији боравили су наши писци тог доба који су тамо писали. То значи да је целокупна наша поетика натопљена стиховима псалтира. То даље значи да је свети Сава одредио каква ће бити поетика српске књижевности. По томе он је био не само велики државник, него и велики мислилац.

Наша је несрећа што ми као народ врло мало читамо.

Како деца да уче веронауку? Да ли тако како смо је ми учили? То више није довољно. У свакој науци постоје слојеви, а да би се дошло до највишег, мора се имати знање — то је проблем рецепције.

Српска средњовековна књижевност — њоруже за сва времена

Ми имамо веома чврсте темеље за духовну обнову. Наши су темељи необично јаки, због тога изучавање средњег века на Београдском универзитету никада није престајало. Али, та књижевност је само дотакнута у просветним плановима. Никада нико од нас који се овим питањима бавимо није позван у просветни савет да каже своје мишљење о томе. Нас су увек третирали као нужно зло, више због света, него због нас самих.

Ми имамо огромно благо кога нисмо свесни. Примера ради, свој национални програм Србија би данас могла у потпуности да преузме из нашег средњег века. Подсетимо се да је у средњовековној српској држави постојала тзв. симфонија — склад световне и духовне власти. Док су средњовековну Европу разједали сукоби између владара и цркве, тога код нас није било. То је била огромна предност српске нације у средњем веку.

Ми смо у средњем веку имали националне династије и оне су дуго трајале, постојао је континуитет државне мисли, а друго, наша црква је у средњем веку била повезана са државном влашћу — они су били два пола једног истог тела. И ту никада није долазило до сукоба, они су савршено међусобно функционисали.

То што Србија у то време никада није била растрзана таквим сукобима, такође је заслуга светог Саве, јер је пре њега

било сукоба између власти и цркве. То је доказ да се у Србији пре тога лутало, о чему боље говори чињеница да је Немања прво био крштен у католичкој цркви, па тек после у православној.

Од светога Саве створена је својеврсна духовна, културна атмосфера у којој се те две власти нису сукобљавале, већ су радиле заједно. То је та *симфонија* која је врло карактеристична за наше друштво, и она је чак и законима била регулисана.

Огромна улога српске цркве

Црква и држава су заједнички руководили земљом. Црква је у суштини била један морални коректив власти. Црква је имала моралну снагу као врховна духовна институција, да поставља захтеве за одређено понашање не само обичних људи, него и владара. Тако је владар у свом моралном портрету морао да има и оне особине које му је црква прописивала. Он је тако, с једне стране, морао да буде моћан владар који штити свој народ, али је истовремено морао да буде хришћански владар — владар са свим хришћанским особинама. Шта је дужност хришћанског владара прописивала је црква.

Тако су сви наши владари у својим аутобиографијама морали да исказују такве моралне особине које су биле од цркве прописане и санкционисане. То је са друге стране повезано са друштвеном улогом цркве која је била велики земљопоседник и највећи феудалац српске државе. Огромни поседи су јој били потребни како би могла да обавља оне своје основне задатке у друштву, оне које је делила са владаром, значи све оно што ми данас називамо културно-просветна делатност или здравство, јер је то све било у рукама цркве.

За сваку од тих делатности она је морала да има огромне материјалне приходе. Пошто је имала огромне државне обавезе, имала је право и да прописује моралне норме.

Наш је феудални систем пропао доласком Турака, а француски тек Француском револуцијом. Народ је остао сам без своје владајуће класе која је или изгинула у борбама са Турцима, или отишла у расејање. Та владајућа класа је била врло позитивна, јер је и у борбама била „на челу колоне”, али је због тога масовно гинула.

Наша феудална класа није имала кад да се дегенерише и да постане терет друштву. Она је од непријатеља насилно склоњена, али је оставила своје моралне поруке и тековине које су могле да буду прихваћене од народа без икаквих резерви.

Све је то резултирало да Срби реализују јединствен пример у историји цивилизације: да све моралне, идејне, култур-

не, националне и патриотске идеје средњовековног друштва преузме народ.

У свему томе, улога цркве је незамењива.

Огроман допринос за опстанак српског народа је урадио Мехмед Паша Соколовић својом одлуком да 1557. дозволи обнову Пећке патријаршије. Црква се тада проширила не само на територију османлијске државе, него и на територију Угарске. Зато је црква највећа српска творевина, а најшире границе српства означене су јурисдикцијом Пећке патријаршије.

Наша народна поезија — темељ српства

Све поменуте идеје и моралне тековине су сачуване, и то је запањило Европу. Зато наша народна поезија није фолклор, већ се ради о високој поезији. Тајна је у томе што та наша усмена народна поезија никада није престајала да постоји, већ је живела паралелно са писаном књижевношћу.

Наша средњовековна књижевност је потпуно обузета тим основним проблемима — какав човек треба да буде, које су то особине које он мора да има, и шта мора да чини да би био прави хришћанин, а све су те особине у највећој могућој мери захтеване и од самог владара, јер је он био најмоћнији, с обзиром да је највише могао да уради.

Тако увек имамо у нашој средњовековној књижевности да се приликом описа портрета једне истакнуте личности пише о његовом јавном животу, о томе како је организовао онај основни посао за који је задужен, једном речју о ономе што се зове његов подвиг.

Ако је реч о владару, то је његов владарски подвиг, али је он морао да има и други владарски подвиг који је био моралног типа, духовног типа, то јест, он је морао да буде племенит, широкогруд, да даје милостињу, морао је да води рачуна о својим поданицима, морао је да суди поштено, морао је да држи задату реч — оно што каже, морао је и да изврши. Дакле, морао је да буде изузетно праведан и племенит.

То су тзв. душевне особине које су постојале још у античко доба, јер су тада биле кодификоване, а у средњем веку прихваћене и разрађене према принципима хришћанске филозофије.

Висок морал владара се подразумевао

Иако, можда, у нашој средњовековној књижевности у свему томе има и мало претеривања, ипак је сигурно да су наши владари морали да поседују све те моралне особине, јер иначе не би могли да буду прави хришћански владари.

Већ од светог Саве наводе се све особине Немањића. То је обично подразумевало следеће обавезе: сироте нахрани, гладне напоји, наге одени, удовице оправдај. Треба напоменути да је уопште према удовицама и сирочади вођена посебна заштита, поготово на суду. То су те особине које су хришћанске и владари морају да их поседују како би били прави хришћански владари.

Рецимо, када се пише о Краљу Драгутину, истичу се све његове владарске особине (милосрђе, племенитости итд). Наравно, током времена неке врлине опадају, нове се формирају.

Нарочито је занимљив период негде на прелазу између XIII и XIV века када се код нас појављују витешки романи о Троји, или роман о Александру Великом, у којима се истичу врлине тих јунака и оне одједном почињу да бивају идеализоване и да се придодују нашим људима.

Сада се наши владари не пореде само са владарима из *Старој завети*, већ се Краљ Милутин упоређује са Александром Великим. Тада се пред владара све више постављају световни задаци, а владарски идеал добија и ратничке врлине.

Појава жена у нашој књижевности

С друге стране почињу и жене да се појављују у нашој средњовековној књижевности. До тада се жене уопште нису помињале. Помиње се само Ана — Анастасија, мајка светог Саве, Немањина жена, и помиње се једна безимена жена која у својству сведока изведена на Сабор који је организовао Немања (то пише Стеван Првовенчани). Она је требало да посведочи да се појавила богумилска јерес у Немањиној држави. Удата у некој породици која је била богумилска, она сведочи да тога има и то не само међу обичним светом, него чак и међу високом властелом.

То су једине жене које су се рано појавиле у књижевности, не рачунајући Богородицу и друге светице, али је то у другој врсти литературе.

У доба Јелене Анжујске и њених синова Драгутина и Милутина, жене почињу да улазе у литературу. Најпре сама Јелена, која добија велико светачко житије (изванредан текст), али се појављују и њене снахе које се међусобно посећују. То су веома лепе слике. Симонида, Милутинова жена, у великој и раскошној поворци долази са Косова, где је столовао Милутин, у Београд код Краља Драгутина и његове жене Каталине која је била мађарска принцеза, а затим заједно посећују гроб своје свекрве.

Појављује се и двор, дворски обичаји, и то некако изнутра, што показује да су ти романи утицали да се наше друштво унапреди, јер то читају или слушају и жене, и оне хоће да имају своје представнице у литератури.

У XIV веку све више долазе до изражаја војници, о којима се до тада није говорило. Одједном, кад Милутин полази у рат, он се обраћа војницима, са њима се враћа из боја. На тај начин и обичан човек (војник) улази у литературу.

Током целог XIV века имамо појаву да се веома много преписује роман о Александру који је у ствари кодекс феудалног морала и начина живота, према Псеудокалистененој књизи. То је чувена александријска књига из врло давних времена, која је у најразноврснијим облицима превођена и прерађивана од Исланда до Индонезије. Ми имамо своју обраду те књиге и у њој читамо какав владар треба да буде, какав војник треба да буде итд.

Дакле, у њима је садржан цео феудални морални кодекс. Те књиге се преписују у џепним издањима, малог формата, како би могле да се ставе у бисаге.

Врло је вероватно да су наши људи који су дошли на Косово, те књиге читали увече поред ватре, уочи битке. У тим књигама се појављује јунак који улази у шатор персијског цара да га убије, како би помогао своме господару Александру, а то ће бити и Милошев подвиг.

Тако наша средњовековна књижевност с једне стране има врло јаку духовну линију и стил однегован на теолошким списима, али имамо, са друге стране, и литературу која је световног типа и која доказује да се неки елементи у нашој књижевности полако померају. Тако да када се дође до списка о Кнезу Лазару, ми одједном долазимо до оне чувене Лазареве беседе кад он каже, према народној песми, да је време да се „гине за крст часни и слободу златну”, а у средњовековном тексту „боља нам је смрт у подвигу, него живот у срамоти”. А њему његови војници одговарају да ће кренути у бој, на начин као у средњовековним романима: „Умримо, да вечно живи будемо.”

Срби су хуманистичке идеје примили пре Западне Европе

Велики утицај на културу Западне Европе остварили су многи учени људи из Византије, бежећи пред турском инвазијом, и тамо постали учитељи и слично, што западноевропски теоретичари и историчари уопште не помињу. Све што је византијско углавном је било предмет презира.

Ако је Западна Европа на тај начин примила хуманистичке идеје од византијских избеглица (грчких учитеља), онда је

логично да смо све то ми примили пре ње, јер смо им били најближи. Доказа за то има. Прво, то је одвајање од ускоцрквених тема, затим интересовање за светску историју, проучавање класичних писаца, а не само црквених отаца, покушаји да се уведу неки нови литерарни облици, почело је да се ствара грађанско друштво, створено је велико богатство, наши људи су се у доба деспотовине много отварали према Западу, настала је интернационализација у култури, живот је кренуо напред, нове технолошке могућности су отворене, јефтиније умножавање књига, велики талас превођења и осећа се један аутохтони словенски хуманизам, а хуманизам је увек враћање на класичну прошлост, најпре у језику.

Само постоји једна наша српска специфичност: ми се враћамо на своју прошлост, а не на античку, грчку и римску. Пошто је у књижевни језик улазило све више народних израза и решења, тражила се обнова старословенског језика у његовом изворном облику. Све ово се потпуно уградило у нашу националну свест и те идеје се ни до данас нису истрошиле.

Уопште узев, Срби су по много чему били специфични. Рецимо, када су руски бољари у XIX веку зидали велелепна здања, народ који је радио на њиховој изградњи масовно је умирао на тим градилиштима. Код нас тога није било, јер је наше друштво тада било класно јединствено. Или, док су по целом свету њихови богаташи куповали руско историјско благо, ми смо у то време дизали сељачке устанке против Турака.

Наши су феудалци часно нестали и оставили сјајну успомену, јер се нису одродили од свог народа. Преко цркве и њених утицаја њихова дела су прешла у народ, у народну књижевност, тако да је наша традиција сачувала те вредности. И све то до данашњих дана живи укључено у нашу националну свест.

КАКО ПРАТИМ „РАЈСКЕ ИЗРЕКЕ” МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА

Миодраг Павловић, *Рајске изреке*, Завод за уџбенике, Библиотека „Нова дела”, Београд 2007

У новијој књизи поезије-прозе, медитације-молитве, са необичним насловима: *Стварноси најречац*, *О стварима основним*, *Ошћи у манастир*, *Огњено царевање*, *Кшићоров сан*, *Ново слоѓомерје*, чији се садржаји, као неке ватрене куглице, сударају и одбијају међу собом, пронашао сам једну могућу златну нит, која можда и није толико субјективна.

Када полазимо као потенцијални ствараоци у авантуру тражења — смисла, селфа и не/селфа, хаоса и хармоније, празнине и привидне пунине — неки „Скрвнитељ” је поред нас, ако није и у нама. Тај двојник, та сенка, тај опадач, без кога нема великог певања, прати у стопу и Миодрага Павловића кроз читаво његово пребогато животно стваралаштво, да би се тек сада у *Рајским изрекама* усудио да пита и да се пита оно што сваког великог ствараоца мора да мучи: „Питам се, овога пута — јавно: / Може ли неко да заустави / Скрвнитеља који се не боји Бога нити грома? / Или је налог са висине: / Ћутати, док се поново не сложи Свето Име?”

Прометеји у нама — када су то стварно, а они су то када о њима (у нама) пише Есхил или Гете или Бајрон — збиља се не боје Бога и када знају да га има, јер су „пријатељи људи”. Прометеј није Сатана, побуњени анђео и господар пакла који је непријатељ људи, који клевета Бога, али „дрхти пред њим”. Прометеј је такође побуњеник, али сажаљив према људима; и када је окован, он слути свога ослободиоца, Херакла. Овај чини свакојака чуда — хришћани би рекли симболичка — јер, још у колевци дави две змије, чисти Аугијеву шталу дуго времена нечишћену, савлађује критског бика, али онда нехотице рањава отровном стрелом пријатеља Хирона, и на крају изгори. Прометеј — Херакле — рањени Хирон који боље од Ескулапа лечи рањене, нису ли сви они наговештај Исуса Христа?

Ко може да заустави Скрвнитеља у нама свима, а и у песама Миодрага Павловића? Једино Свето Име „са висине”, али тек када се оно „сложи” у нама! Када ће то бити и, још важније, ако се то збуде,

треба ли и даље, мада друкчије, писати, или — ћутати? Ћутати у тишини. Зашто су велики мистичари радије ћутали у тишини, него што су настављали, или тек почињали да пишу? Миодраг Павловић ће на ово моје питање одговорити у последњим стиховима *Рајских изрека*, у песми *Треба ми реч*.

Ако смо се до неке мере разрачунали са Скрвнитељем у нама (кога Миодраг Павловић с правом ставља, уз остале три песме, под заједничким насловом: *Сћварносић најречац*), прелазимо на други уважавајући наслов: *О сћварима основним*, и међу седам песама у прози, бирам само једну: *Рајске изреке*, која је добила почаст да се и књига по њој назове.

Како нас Рај све привлачи! И песнике и сликаре, и музичаре, а тек праве мистичаре! Шта је то остало за нама, заувек, што би се најтачније назвало Рај, али што је и остало у нама, што предстоји? Не знамо. Песник нам тачно каже да „О некој превази будућих еона / над маглом садашњих времена / не стижу вести, / о претходном недостају знања”. Историја, иза нас, непоуздана је, често лажна. Не извлачим нихилистички закључак да ми због тога историја — човечанства, мога рода, мојих предака — не треба. Ништа горе него понављати са старим Римљанима — а то данас увелико понављају и млади и стари — *ubi bene, ibi patria* (тамо где ми је добро, тамо ми је отаџбина).

Када не знамо довољно и релативно тачно о прошлости, како замишљати, како се надати „под маглом садашњих времена” будућности! Али Миодраг Павловић нешто битно зна јер верује, или, верује па зна, а то је да „Човек стоји под дрветом светим / и покушава да се на њега попне”. Свето дрво је и оно под којим је Буда доживео просветљење (*materia prima*), у Кини је дрво буђење јанга, у хришћанству је за сва времена остао Крст као „свето дрво”.

Да ли људи знају — или то само песници и верници знају — да сваки човек стоји „под дрветом светим”? Не знају и не морају да знају, јер је довољно што сви покушавају „да се на њега попну”: ствараоци као и обични људи, научници као и уметници, филозофи као и политичари.

Шта је са Рајем, у нама, ван нас, изнад нас? Павловић каже да су „Слова у Рају читка” и да човек то зна „и када спава”. Како да не! Научници су потврдили тачност „сановника” када указују на примере спавача и сањача, да их Слово кори, а Реч казује шта треба да чине. Зашто не чинимо када знамо шта треба да чинимо? Није нам тек нека утеха, него право охрабрење за наставак пењања, када и апостол Павле, заједно са сваким од нас уздише: „Јер не знам шта чиним, јер не чиним оно што хоћу, него што мрзим то чиним...”

Не могу ни *Рајске изреке* да нам много помогну, ако их нисмо прогутали и онда их почели веома постепено да варимо (да ли у „еонима еона” будућих времена?). Плодна сумња се опет увлачи (попут

мудре змије) у нашег песника, јер он *Рајске изреке* завршава тако да „Све упућује на то да је човек сплетка / која доводи до изгнанства / али не и до разрешења”. За реч сплетка има и синонима: замка, клопка, смицалица. Чија смо ми, људи, смицалица? Гностичари, одувек најозбиљнија јерес у хришћанству, нису изгубили од угледа ни данас (са новогностичарима) јер мудрозмијски спекулишу (спекулација је „тежња за сазнањем уз сарадњу интуиције и фантазије”) да овај несрећни свет и у њему још несрећнијег човека није створио „прави, истинити Бог”, већ демијург, нижи бог; ето онда „сплетке” око човека, кривца без кривице, пошто је демијург — Луцифер први сагрешио, и за неко време повукао човека за собом (видовито наслућивање великог Његоша у *Лучи микроkozма*). Исход читаве „сплетке” је човеково изгнанство из Раја, његова стална борба са искушењима Искушитеља, а разрешење, где је? За хришћане једино у Богочовеку Христу, распетом и васкрелом. Он нам помаже да се „не оклизнемо на опалом лишћу”, већ да се тако пењемо уз Свето Дрво да у једном тренутку доживотног пењања, *знамо и верујемо* да ћемо до једног његовог врха — намењеног само човеку — заиста се и испети.

Ако се мени и учини, у једном тренутку, да после ових *Рајских изрека* нема шта песник да нам ново и битно каже, он не мисли тако, већ наставља са новим кругом песама — медитација, које започиње са: *Отићи у манастир*. Отићи или не отићи, када отићи, у који манастир? После очекиваних сумњи и зебњи „показују ми моју ћелију у једној пећини”. Али ево новог неспоразума: нашем песнику, и када је ушао у манастир, са „добродошлицом” дочекан — треба библиотека „јер сам велика незналица овога века”. Исихасти му се не подсмевају због ове разумљиве, а бесмислене жеље, јер га воле и предлажу му „да клекне да би му над главом још једном прочитали шта апостол Павле поручује Коринћанима”.

Невидљиво време манастирског живота протиче нашем ходочаснику и подвижнику у друкчијем учењу него до тада. И у једном тренутку обасјава га светлост одозго и он прима најтежу и најважнију лекцију: „Онда се у твојој глави из корена чупа предрасуда о сопственој моћи... Заборави лик ка којем је тежио твој занос”. *Kuria eleison!*

Да ли је довољно за вечног путника према Врху („Енума елиш” Вавилоњана) када сазна да се воља за моћ — која је наличје воље за немоћи — мора ишчупати из главе, а не и из срца, из кога долазе све наше помисли и мисли, осећања и делања?

На ово питање, као и на нека ранија песнику постављена, очекивани (неочекивани после *Kuria eleison?*) одговор стиже на крају збирке Павловићевих медитација-молитава у одлучном наслову песме: *Треба ми реч!* Зар нам није Реч већ једном заувек дата у Логосу Јовановог Јеванђеља! Јесте. Дата нам је, али уз услов да целог живота кушамо (искушавамо) Његову Реч у Хлебу и Вину евхаристије.

Ствараоцима, међутим, треба и нешто друго: писана, изговорена, насликана, компонована Р(р)еч. Каква је та реч? „Треба ми једна реч / која у себи садржи / значења многа / колико год их има / она реч свемогућа / међу другим речима / линија повучена / из срца Јединога / толико јасна да не мора / да се тражи по речницима. / Треба ми реч / позната од раније / и кратка као да је нова... да буде са нама до век / та реч послана / јасно је одакле / и од КОГА.”

Ето праве коде великог песника и његове поеме! У потрази за Р(р)ечи, Миодраг Павловић се не приклања ни ћутању монаха у тишини пећине, а ни паметно-суморном *ignotamus et ignorabimus* агностичара, јер осећа у себи надолazeћу плиму стваралаштва. Он је на трагу Речи (недостижне?) „из срца Јединога”, позната истинитим трагаоцима одувек, али и оживљена продуховљеном свешћу, да та Реч мора бити, у сваком новом времену „крепка као да је нова”. Такву Реч доносе нам и сигурно ће нам и у будућности доносити (овде у Србији и по целом свету Божијем) небески гласници Речи. Она ће најдубље одзивати у људима када стигне од оног весника-гласника који је нашао пут од свога срца до „срца Јединога”.

Владeтa ЈЕРОТИЋ

РОМАН О СТАРЕЊУ

Добрица Ћосић, *Време властии*, књига друга, „Просвета”, Београд 2007

„Жеља за влашћу је од свих најстрашнија.”

Тацит

Велика, главна тема овог романсијера, тема која се тиче и свих смртних, јесте Време. Другим речима, кратковеки човек као његова жртва. Али Време и у старозаветном смислу, оном из *Књиџе йройовједникове*: „Свему има вријеме, и сваком послу под небом има вријеме. — Има вријеме кад се рађа, и вријеме кад се умире; вријеме кад се сади, и вријеме кад се чупа посађено. — Вријеме кад се убија, и вријеме кад се исцјељује. — Вријеме кад се разваљује, и вријеме кад се гради. — Вријеме плачу, и вријеме смијеху; вријеме ридану и вријеме игрању. — Вријеме кад се љуби, и вријеме кад се мрзи; вријеме рату и вријеме миру.”

После нашег *Рајта и мира*, то јест *Времена смртии*, после наших *Нечистиих сила*, то јест *Времена зла*, Добрица Ћосић остаје веран великим и вечитим темама: заокружујући своје дело романом *Време властии*. О првој књизи тог романа писали су многи, можда најбоље од

свих Француз Жорж Нива, који ће се сигурно изјаснити и о другом делу. То јесте роман, али је и више од романа: рекли бисмо нова *summa vitae*, велика расправа о историји двадесетог века, века великих обећања, заноса и илузија, узлета, падова и стравичних обрачуна, о судбини човека у вртлозима и непогодама те крваве повести. *Post festum*, Време је судија који изриче коначну правду и ставља све ствари на своје место, како је у своје доба казивао Волтер. Тешко је, ако не и немогуће, за већину људи, да мисле друкчије него у стилу свога времена, примећује Бернард Шо. Сваки писац се рве са Временом, хтео би да га надживи, надјача и победи. Није ли баш то дубоки смисао стваралаштва, макар то био и Сизифов труд? Само највећи међу ствараоцима су кандидати за вечитост — зовемо их класици. Већ сад се може рећи: Добрица Ћосић је, уз Иву Андрића и Милоша Црњанског, један од наших савремених класика. Колико ће они издржати у маратонској трци рано је да предвиђамо, јер памтимо упозорење Висариона Бјелинског: „Од свих критичара највећи је, најгенијалнији и најнепогрешивији — Време.” Повлашћен је писац који у том надметању са претећим Временом учествује, макар на концу био и губитник.

И смерни читалац има начина да процењује трајност и издржљивост књижевног дела, као што градитељ моста проверава сигурност, то јест носивост своје творевине оптерећујући је вишеструко тежим теретом од предвиђеног. То читалац чини кроз поновна читања, у разним узрастима, с нагомиланим искуствима. После прве задовољене радозналости, посматра дело немилосрдним критичким оком. И неки прослављени светски писци падају на том испиту. Не усуђујем се да кажем који писци.

Време властџи читао сам по други, па и трећи пут. Роман је издржао те провере. Откривао ми је слојеве и дубине раније непроникуте. Јер веома је сложена грађа тог књижевног здања. Као што постоји рефлексивна лирика, која се не открива ни лако ни сваком, тако постоји и рефлексивни роман, дубоко мисаон. Ово Ћосићево дело пребогато је мислима: рекли бисмо „мисао је душа дела”, а у *Времену властџи* „мисао је чистија и јача од свега”. Али оно што је, у овом случају, право чудо то је сам предмет романа, то су јунаци и њихове судбине, читаоцу одвећ добро знани, будући да су, поред фиктивних, у питању јавне историјске личности, па ипак доживљени као новооткривени, јер су продубљени и обасјани продорном светлошћу која разголићује тајне. Тај утисак није само мој, него и других, врло обавештених и критички расположених читалаца, на које је овај роман о познатом и познатима парадоксално деловао као откривење, управо захваљујући богатству мисли. Потресно откривење услед суочавања са дубоком и трагичном Истином, која се и нас, наше судбине, итекако тиче. Истином као једином племенитом осветником. Осветником коме? Пре свега главном јунаку, силнику, човеку огромног успеха, а ни-

штавног дела, виновнику за трагедију коју смо доживели, и која траје. Дакле, Титу! То каже и један од јунака романа: „Ја ћу се истином осветити Јосипу Брозу, убици мога оца. Није он једина његова жртва.” Али реч је не само о Титу него и о његовом окружењу, па и нама, његовим савременицима. Реч је о целој епоси чији смо сведоци и учесници мање или више били. Бурној, великој, надамне несрећној епоси, у којој је порушен вековни поредак вредности, уништене су тековине вишестолетних напора, са циљем ослобођења и уједињења, покопани су идеали низа поколења, сатрвени читави предели, истребљено или прогнано становништво, спаљена и разорена насеља, погажене светиње, оскрнављена гробља, зверски одузети животи — почињен, дакле, највећи злочин, злочин против мира: рашчеречена, раскомадана је наша Отаџбина. Шта да додамо после ове канонаде тешких речи? „Мудрост је само у истини.” „Мудрост долази кроз патњу.” Није свако надмоћан као Бетовен: „Кроз патњу ка радости” његов је пут. А просечно уман и честит човек је — како незаборавни Паскал рече — само трска, најслабија по својој природи; али то је трска која мисли. „Тако се цело наше достојанство налази у мисли. До ње треба да се узвисимо, а не до свемира и до трајања.” Да, мисао је слободна, и уверења су слободна, чули смо то, не једном, од европских хуманиста. Али „мишљење боли — упозорава Масарик. — Боли онога који мисли, боли оне против којих се мора мислити.” У тим односима одвија се драма овог изузетно мисаоног романа. Нема у њему катарзе која би нас растеретила. Помишљам на великог трагичара Софокла: „Како је ужасна мудрост када не доноси корист човеку који је мудар.” Близанци су, чак од рођења, човек и мука, јасно је било још Хомеру.

У овом роману Добрице Ћосића дата је синтеза нашег, и не само нашег, двадесетог века. Та књига је била неопходна, и Писцу и нама, његовим савременицима, као резиме епохе и обрачун са илузијама, разбијеним у парампарчад. У двадесетпрво столеће крочили смо духовно опустошени, морално разоружани, као и Ћосићеви јунаци: њихове идеје и идеали, заноси и уверења доживели су слом. Како рече један критичар: њихов пут, то је пут ка ништавилу. Доживели су најнедостојнији пораз: поразили су сами себе. Победила их је њихова властита ефемерна природа. Над људском вољом и недовољно јаким духом тријумфовала је иронична и рушилачка сила Историје.

Зацело, човек ствара, али и разара Историју, Историја ствара, али и сакати и унижава човека — сећам се и усуђујем се да допуњујем Фернана Бродела. Чедомир Попов је једном лепо рекао да „свако време има своје визије и своје заблуде”. И сваки век има своју истину, као што сваки човек има своје лице. Истина нашег века је трагична, сурова и поразна. У грдним искушењима свирепог Времена лице наших нараштаја је изобличено, свест поремећена, дух је унакажен, душа тешко рањена, ако не и убијена. Нису ли управо то теме, или

збир мотива и тема, Добричиног романа? Можда, уз све то, и најупечатљивијег романа о незаустаном старењу, старењу не само Тита који се тој неминовности залудно и трагикомично опире, него старе и срозавају се сви. То је судбина људска. „Старац сам, све ружнији старац” — са одвратношћу увиђа и знатно млађи злосрећник Душан Катић, који помно прати Тита катастрофалном падином живота, а с мучнином мотри како и некадашње лепотице постају ругобе. Старе и урушавају се и Идеје, и Идеали, све, чини се баш све, пропада, а кад нестане чак и зрачак Наде, кад више не важи она реч апостола Павла из Посланице Римљанима — „С Надом ми смо спасени” — онда је то крај, крај свих крајева. Тако су и огромне жртве за бољи свет изгубиле смисао, поништене су и унижене Историјом. До толико жељеног Препорода није дошло. Револуција је обесмишљена. Али та драма, у ствари трагедија, представљена је не монотоним једногласјем, него у безброј нијанси, раскошно вишегласно, рекао бих симфонијски.

При том је пишчев поступак сасвим особен. То и јесте и није роман у првом лицу. Јер ту су два прва лица: Пишчево и Душана Катића, „аутора” „Хронике наше власти или Како смо постали оно што јесмо”. Та два лица се често сукобљавају, понекад допуњују. То је нови, битно нови, романескни поступак Добрице Ћосића, прилика да аутор расправља са својим јунацима, у ствари и са самим собом. Постоји и треће лице, смерни али упорни глас савести главног јунака Душана Катића, глас из дубине, његовог професора Ставре Павловића, који благовремено упозорава свога бившег ученика на опасности које га вребају; али опомиње он не само њега него све занесене, па можда и самог Писца: „Започео си свој најтежи рат, Душане. Рат против свог народа и своје победе.” Народ ће бити унесрећен, а победа претворена у вишеструки пораз, рекао бих пораз тотални: и лични, морални, и државни, политички, и идеолошки, и народни, и (што је по последицама далекосежно) пораз историјски. Служећи се тим полифонијским поступком, Добрица Ћосић је извео биланс бурне повести двадесетог столећа. Исход је страشان, у највишој мери трагичан. А како је и могло бити друкчије кад нам је судбину одређивао бескрупулозни Велики Обмањивач, геније политичке лажи, Великосветска Варалица, социјалистички монарх, све само не комуниста и револуционар. А понајмање хуманист и демократа. „О Титу, политичару са цртама гангстерске генијалности, луцидни историчар Милорад Екмечић написао је да је својом историјском кратковидошћу нанео више патње свом народу него иједан његов владар последњих две стотине година.” Све то, ипак, не значи да и Он није човек-ефемерис, сличан сваком смртном бићу, јер је оптерећен сопственом трагедијом. Мало је ко описао, као Добрица Ћосић, животну низбрдицу, неизбежну у доба старости. „Куд ћеш више бруке од старости” — да не наводимо даље Његошеве стихове о старости као ругоби, која је у *Времену властии* тешко погађала и пустошила Тита, човека изузетне

витаљности, наочитости, проицљивости, са обиљем хедонистичких страсти. „Много је патио за животом и женом. Страх од непријатеља увећаван је страхом од смрти... Страшна судбинска освета извршила се над тим моћним, поносним, храбрим, лепим човеком. Кажњаван је за сву срећу коју је имао у свом животу. А био је „најсрећнији политичар у свом веку”. У старачком пропадању, у претварању гордог моћника у комичног немоћника, у трансформацији свемоћног Тита у излапелог Старца који још само изиграва Тита — то је та незаобилазна стрмина, на којој се судбина руга Титу који и даље, необудљиво и смешно, глуми револуционара, а био је „брионски монарх”, у времену прохујалом — али где су ти давнашњи снегови? — повлашћени срећник, раскошног владалачког дара, оличење миљеника Фортуне. Упркос свему, Његов пад са Власти не да, такорећи, нико није желео, него се са страхом помишљало шта ће бити после Њега; но свеједно — срозаване морално и распад политички били су очигледни, не само далековидима. Очекивала се Његова неминовна смрт. А с њоме и смрт велике Југославије, чију је пропаст припремио, рушећи најбоље своје сараднике, чуваре њеног јединства, у којем је снага. Јер, како Швајцарци кажу, „где јединство влада — ту станује Бог”. Раздор је злодело и тријумф Ђавола. А Он, баш Он, зготовио га је и потврдио законима, чији је исход распад Државе, пропаст такозваног „Братства-Јединства”.

Постоји, дакако, и друга страна медаље. Тито, тај даровити хедониста, али „хедонисти су увек људи омеђених погледа”, тај и творац и упропаститељ Државе, опијао је људе, имао је мноштво присталица који су веровали да је Он Спаситељ. Поседовао је харизму, способност да покорава људе. И најјаче! Душан Катић је сујетни народни херој, али суочен са Титом, он је слабић: „Пред тим рижим погледом и очима какве нисам видео ни на једном човеку, био сам кошута пред тигром, био сам зец пред лавом, био сам миш пред дивљом мачком.” Титове очи зраче романом. „Видео сам како ме стреља зеленим погледом риста...” „Његов светлозелени поглед, уз метални заповеднички глас, били су претња свакој непокорности. Он је мени дуго, а неким засвагда, био таква величина да се потчињени није осећао потчињеним. Ми, Титови сарадници, нисмо се осећали слугама. Његова величина обасјавала је и нас; ми смо је присвајали, други су је видели у нама. Његова изузетност преносила се и на нас и ми смо другим људима били изузетни...” Од првог сусрета Душан Катић је опчињен Титом: „то је фасцинантан човек. Никад нисам срео сличног. Ни његове лепоте. Он влада људима самом појавом. Он је у свему прави врховни командант... Осетио сам неку чудну језу од његовог погледа. Тај човек је имао очи које нису сличне ниједним људским очима које сам до тада видео. Схватио сам да се пред њим мора бити покоран. Истински срећан што сам у Његовој близини, никог нисам пажљиво слушао, ни Кочу, ни Пека, ни Плавог, осим Њега, обузет амбицијом

да по завршетку ослобођења земље имам дужност у Његовој близини.”

Надмоћан, Тито брижљиво негује свој стил. И кад је остарио и посенилио, „своје дневне државничке обавезе је заборављао, али није заборављао да сваког јутра Јованки, од које су га одвојили, што му је тешко пало, пошаље букет црвених ружа; заборављао је и грешно имена председника црногорске и македонске републике, а памтио је имена свим животињама у зоолошком врту.” До понижења је срзавао више офицере, задужене да угађају његовим пудлицама. Њему је све било допуштено и све му праштано. Тај геније политичке лажи, та Великосветска варалица, био је обожаван, у дословном смислу те речи, од многобројних верника као право божанство. Постојала је, наравно, и извесна опозиција, али нема и немоћна. „За заверу против Њега није било човека међу следбеницима. Јер ми смо били вернији Њему но отаџбини. И више смо волели своју Власт но социјализам... Нас је Историја казнила Вођом који је сам био јачи од двадесет милиона својих поданика, јер их је подмитио свакојаким правима и неправима, а сам је оличавао њихова себична и ружна својства. Међу њима није било никог ко је као Брут више волео Рим од Цезара.”

Катића, који је дуго обожавао Вођу да би доцније појмио да је Он права коб за државу и за народ, нарочито српски, прогања мисао — безброј прилика за то су му се нудиле — да одигра улогу Брута, али је, очигледно, недорастао за њу. Тај се мотив више пута понавља. И сам Тито, вазда опрезан и неповерљив, о томе размишља поводом представе Шекспировог *Јулија Цезара*. Он чак тражи да се та драма скине са репертоара, прибојавајући се њене заразне моћи.

Уместо да буде Брут, Душан Катић крчи себи пут, лицемерно подржавајући Тита својим ниским издајствима оних високих лучоноша Револуције које је пре жигосања итекако ценио: Нешковића, Ђиласа, Ранковића, Тодоровића, Никезића... „Рушио сам Србе и учвршћивао свој положај.” То је Титу годило. Суштински бедног морала, преамбициозни Душан Катић уображава да ће се на тај начин, уклонивши све способне Србе, пробити на сам врх, на Власт која ће му омогућити да чини добро, спасавајући више него угрожене Идеале Револуције. Начин је лош: циљ није оправдао средства. Напротив, тиме се овај имагинарни јунак, из политичког врха Србије и Југославије, уз то и народни херој, само све дубље заглибљује из апсурда у апсурд. Поготову су сасвим бесмислени и залудни његови покушаји да, после пада са Власти, улови највећег дунавског сома, што би био бар симболичан тријумф, каква-таква утеха за политичке промашаје и тотални животни пораз. Интелигентном Катићу је то јасно: „Знам да ја, ловeћи највећег сома у Дунаву, условно симболишем апсурдност сваког човека Великог циља. То није варијација Хемингвејевог мотива у роману *Старац и море*. И мотивација и исходи супротни су Хемингвејевим. Одлучивши да свој пензионерски, безначајан живот после

пада са Власти учиним смисленим и значајним, нека је то и лов сома капиталца који царује највећом европском реком, ја не признајем свој потпуни људски пораз. Не обнављам ни Сизифов мит у коме је казна основ. Одржавам вољу за побеђивањем која чини језгро мог карактера. Испражњену свакодневицу испуњавам активношћу којом се браним од осећања животне сувишности и безначајности. И обезбеђујем самоћу у којој најлакше подносим свој пораз. Истрајавам и у својој охолости. То су, ваљда, главне користи од мог риболовства.”

Поносити богаташки син, и не мање горди комунист, који верује у свој револуционарни Идеал, жељан да служи, са свим својим бројним способностима, великој Идеји (он ту реч и њене синониме вазда пише великим словом) не пати од Скромности, а са хришћанског становишта он тешко болује од сујете, охолости, гордости, то јест првог смртног греха, за који следи неминовна казна. Он сматра да револуционарну идеологију могу заступати само изузетни, храбри и охоли. Сувише је паметан да не би увидео да је „охолост једна од најризичнијих људских особина и у приватној и у јавној области. Има више видова људске охолости. Охолост глупака је најштетнија. Охолост медиокритета је комична. Охолост интелигентних и храбрих је најопаснија. — Ја сам одавно схватио да је револуционарност насиље над стварношћу, коме су Идеје и Идеали дали легитимитет, а Власт моћ. Нисам патио због тог сазнања. Ја сам у тој вери живео. — Али знао сам из прошлих револуција да полазници у „срећну будућност” нису стигли до циља. Можда тај циљ није људски циљ?... пита се Катић, који предосећа да он и слични њему желе немогуће, а нису успели да остваре ни могуће. Очаравајуће је то гетеовско искушење, величано у *Фаусту*: „Волим онога који жели немогуће!”

Све у свему, јако је рањив Катићев морал, заснован на начелу да високи циљ оправдава ниска и неморална средства. Колико је од њега морално кохерентнија и стаменија његова прва и животна љубав, супруга Радмила, која с мучнином једва подноси његова издајства пријатеља, комунистичких првака, Ђиласа и Ранковића, поред осталих. Због лажне верности Титу, због одласка на Брионе, он неће доћи ни на сахрану своје мајке. Због свега тога Душан ће губити Радмилину љубав и уважавање. Та протина ћерка, у младости и сама занесена комунизмом и заљубљена у комунисту, прожета је старијим и узвишенијим моралом од комунистичког, којим се брани од насртаја оне бедне етике, којој робује њен, амбицијом опијени, муж. А тек достојанствени прота Милентије! Он никад неће ући у вилу свог зета: био је несрећан што му ћерка и унучад живе „у отетом”. Душанова ташта, протиница Роса, никад није хтела да преноћи код своје кћери и унучади, кад би се због домаћих послова задржала до касно у ноћ код Радмиле. Ако би је зет приморао да седне у аутомобил, она би једва пристала, с тим да је одвезе само до почетка њене улице. У протину кућу не примају се намирнице и друга роба из „дипломатског магаци-

на” за повлашћене. Ипак, Душан Катић није ограничен човек; он зна да, бар прећутно, цени тај исконски патријархални морал. Њему убрзо постаје савршено јасно да су „привилегије први ступањ приватизације Власти. Са привилегијама Власт престаје да буде револуционарна. Привилегије на Власти означавају почетак контрареволуције. Тито је уласком у Бели двор симболички означио крај партизанске Револуције и започео рестаурацију.” Крајње неморално и безобзирно злостављање сељака због насилних откупа и утеривања у сељачке радне задруге, по Кардељевом рецепту — ах, тај Кардељ, који је дао високоумно „теоретско” образложење и за формирање и за расформирање сељачких радних задруга! — а по узору на колхозе и совхозе, наводи и Адама Катића, Душановог оца, да нову власт упоређује са најгором турском силеџијском влашћу. А сва се злодела чине у име одређеног Идеала, који треба да буде оживотворен у будућем бољем свету, у ишчекивању „комунистичког раја”.

Ипак је немогуће порицати да је у херојском периоду револуције постојала плина идеализма, племенитих заноса, спремности на одрицања и жртве. Али је то брзо усахло, прохујало са вихором. Надвладала је осека. У првим годинама „Власт којој сам припадао и коју сам имао носила је градитељски, стваралачки, препородитељски циљ. Она је мењала живот народа и лик земље. Захтевала је потпуну преданост и посвећеност. Као вера и љубав... Наша Власт је била прва Власт на српској земљи којој је главни циљ био стварање новог друштва. Она је у народу пробудила наду...”

Пусти снови наивних идеалиста који верују у неповредивост, „у светост Власти, Партије, Тита. Власт је, за њих, божанска установа. Да у људској заједници не постоји установа Власти, људска заједница би била зверињак... Ми смо у Владу, у Скупштину, у Централни комитет, у Ужичку петнаест и Бели двор улазили као у храм. А на Брионе смо одлазили као Титови изабраници, посвећени и побожни, како верници одлазе на Свету гору, у Хиландар.” Верник Душан Катић се осећао као моћни неимар лепше сутрашњице, понекад као ововременски Перикле, као Хадријан, као Медичи. Идеолошког фанатика, занесеног неимара, министра Катића је од рођења сопствене деце више радовала изградња фабрике... Када смо градили хидроцентралу Ђердап, био сам моћнији од цара Трајана...” Али, одвећ интелигентан, убрзо ће схватити да је главна препрека на томе путу великог не само материјалног него и моралног препорода управо онај којег је обожавао, славио и служио му. Јер за Њега, Тита, Власт није средство, него циљ. „Тито није волео Југославију више од своје Власти. Зато он није био велики државник. Он је био само велики властољубац.” А Душану Катићу није до Власти ради Власти: он је, као многи честити комунисти, племенити занесењаци и идеалисти, опчињен величанственом Идејом и високим Циљем. Покушава да прокрчи пут до врховне Власти не би ли створио себи повољну прилику за истин-

ско отеловљење узвишене Идеје за коју су животе дали најбољи верници комунизма. На тој врлетној и клизавој стази спотакао се, доживео пораз и пад, тако да се његово опасно жртвовање сопственог морала ради вишег и општег добра показало као апсурдно. Али је зато био у прилици да из непосредне близине упозна Тита, као његов министар, члан Председништва и нарочито као генерални секретар, и његове најближе сараднике, Кардеља, Ранковића, Ђиласа и друге. Скупа је цена тог Катићевог успона: губитак Радмилине љубави, тежак судар са оцем Адамом и професором Ставром, од којег прима прво непријатељско писмо: „Револуција, Душане, има право на насиље, али нема право на лаж. А ти си сељаке слагао и младе људе убеђивао да верују Стаљину као Богу. Ти лажеш оне који су вас хранили, чували и следили. Не захтевајте од људи оно што не могу.”

Власт је као чаробница Кирка, она из Хомерове *Одисеје* — говорио је Горки. Власт претвара људе у свиње. Не баш све људе. Мудрог и лукавог Одисеја није, него је он њу надмудрио, натеравши је да његове сапутнике и сапатнике врати у природно људско стање. Човечност није, дакле, безнадежно оспорена људима на Влади. Постоји безброј варијација да се Власт користи и за зла и за добра дела. Ћосићев Катић машта о племенитим подвизима, који се без Влади не могу остварити. Он је уверен да, излажући опасности и себе и друге, чини знатно више добра него зла. „Нисам живео наивно и био жртва. Живео сам грешно, али сам мање зла починио но што сам добра чинио људима и народу.” Међутим, тај стрми пут до Влади је често врло клизав, трновит и блатњав. А нечасна средства унапред компромитују узвишени циљ. Катић је, међутим, тврдо уверен да је „банална прича да Власт квари људе. Квари оне који су покварени. Није мање банално и мишљење да Власт поткупљује. Поткупљује оне који су поткупљиви. Власт само разоткрива људе. Скида им костиме и маске, разголићује их до голе коже.”

Са много нијанси и поступности убедљиво је дочарано Титово неповерење, опрез и нека дубинска мржња према Србима. Уколико му они верније служе, као Ранковић на пример, утолико му више сметају, поготову кад су доследни у примени изворних комунистичких идеала. За њега је Братство-Јединство само гесло за маскирање анти-српске политике у непосредној пракси и далекосежним последицама. То је штит за Хрвате: у име Братства-Јединства укида се расправа о усташким, и не само усташким, злочинима над српским народом. Наивни и заблудели српски комунисти жртвују југословенству и интернационализму не само своје национално чувство него и животне интересе свога народа, док комунисти свих других југословенских народа, нарочито хрватски и словеначки, улазе у Револуцију да утврде своја национална права и остваре циљеве често супротне југословенству и интернационализму. Објективно, српски комунисти изневеравају своју нацију, а словеначки и хрватски је, кроз Револуцију, афир-

мишу. Душан Катић је прихватљив за Тита, као и за Хрвате и Словенце у државном и партијском врху, зато што га не доживљавају као правог Србина, него као мало-Србина, који се не бори за права свог српског народа. Душан Катић је Титу потребан као Србин који то није. Није истински Србин ни Ранковић, али је он Титу, Кардељу, Бакарићу сметао јер је био доследан и искрен Југословен, и самим тим је угрожавао национал-комунизам Словенаца и Хрвата, за које је југословенство корисно само као антисрпство. Још је Борис Кидрич, председник Планске комисије, коме је Београд подигао споменик, сматрао да Србији треба увећати обавезе у односу на друге републике, јер је „праведно казнити је за политичку хегемонију у Југославији између два рата”. Јадна хегемонија осиромашене, да не кажемо бедне, заостале, исцрпене Србије, која се борила и жртвовала не само за себе него вазда и за своју југословенску браћу, омогућавајући јој да из табора поражених пређе на страну победника, уз врло значајне повластице у новој држави. А тек Кардељ, велики Словенац, далековиди и бескрупулозни гробар заједничке државе, за којег је Југославија само пролазна станица ка пуној словеначкој независности, политичар који самоуправљањем савршено камуфлира стаљинизам, инспиратор Брионског устава из 1974, идејно-правни творац државе, чијим је законодавством „омогућена легална подела Србије на три дела и стварање националних држава с правом на легитимно отцепљење”, када за тај последњи чин растурања Југославије буду створени повољни услови, како је, још 1957, наговештавао Писцу.

Хрвати и Словенци никад не занемарују своје националне интересе. За њих је Душан Катић „најбољи Србин”. „Бити најбољи Србин, то је титула којом ме је Тито на једној вечери на Брду код Крања пред словеначким вођством почастиио. Било је најтеже сачувати је... Сви Срби, високи функционери у Влади, по Коминтернином антисрпству, мазохистички су се односили према својој националности и надгорњавали су се у критици српског национализма, измишљајући га и тамо где га стварно није било. Нисам им се придружио у тој галами и зато што сам био убеђени Југословен, па ми се свако помињање српства, све до Марковог пада, чинило анахроним и реакционарним. Своје несрпство потврђивао сам вредноћом, рационалношћу, систематичношћу, особинама које нису честе код Срба, па их је било лако уочити. Словенци, Хрвати и Македонци наглашено су ме уважавали, што је био услов да успем.” Али они нису били „убеђени Југословени”. И сам Тито је, 1964, порекао своје југословенство изјавивши да је Хрват, у ствари коминтерновац, поражавајући коначно наивне српске Југословене, који су у Титу видели идеално оличење југословенства.

Од свих људских својстава Тито је највише ценио и награђивао верност. „Срби су верност њему морали да показују и пристајањем на страну српских непријатеља. Морао сам и ја често тако да поступам,

нарочито у привреди и нападима на српски национализам.” Катићу најзад постаје јасно: „Зашто су за Истру и Трст, за брионску Југославију изгинули најбољи младићи мога народа? — поприлично касно пита се Катић да би признао: „Ми српски комунисти не заслужујемо опроштај за своје заблуде и илузије! Освета је почела: казна над идеалистима и Србима се извршава сурово.” Све то неодољиво указује на тешку националну издају доброг дела српских комуниста, која се, парадоксално, на чудесан начин и данас наставља, преносећи се сад на њихово потомство, после неизбежног пораза комунизма, најгорег пораза, оног унутарњег, од самог себе. „Свет у чијем сам стварању учествовао највише смо срушили ми, његови градитељи... Нас, дакле, није поразила никаква класична контрареволуција. Просто речено, ми нисмо успели да променимо свет, зато што нисмо успели немогуће: да променимо себе, своју људску природу, своје национално и социјално биће, свој архетипски ген, оно Јунгово колективно несвесно... И после пропасти моје власти желим немогуће: да докажем да је моја Власт служила и општем добру.” Катић рачуна на разумевање унука и праунука. Али то је тек рачун без крчмара. Његов пораз у породици је очигледан. Честита супруга је престала да га уважава и воли. Јер он је за њу морално потонуо. Старији син Горан га презире, ратује против њега и њему сличних. А други син, Дејан? „Не успевам да измислим патриотско оправдање и загасим стид што је мој син Дејан ратни дезертер! Од Милошевићеве мобилизације побегао је у Црну Гору... А ја се и пред Радмилом понашам као да не знам за ту антикатићевску срамоту, знајући да она одобрава Дејаново дезертерство. Син Душана Катића, народног хероја, унук Адама Катића, носиоца Карађорђевог звезде — ратни бегунац!” Који стрмоглави пад, знак тешке моралне кризе нације, сведочанство духовне пропасти државе.

Загосподарила је и понизила револуционаре, који су сањали о новом, бољем свету, та цинична иронија судбине: многа деца комуниста постадоше жестоки антикомунисти, и више од тога: анти-родољуби, анти-Срби, морално испражњени и обездушени јер неукорењени у моралу и обичајима, у историјској свести сопственог народа, од којег су отуђени. Као да нису припадници српске историје (они се ње, често, одричу) него никоговићи, у дословном смислу те речи, без бусоле у историјским превирањима, постајући тако не грађа, него шљака за нечију туђинску повест. Одроди су и они који газе наше светиње, јер никакво васпитање национално, верско, цивилизацијско није их прожело, па не могу ни саосећати са судбином свога народа. Братство-Јединство, темељ Титове државе, сурвало се у бездан лажи. Потврдило се, нажалост, да је превише кукоља у нашем житу. Огласио се, врло дрзак, несој — плаћеници, зависници од туђинских моћника, који покушавају да наметну свој рушилачки неред. У поноситим и самосвесним народима, нама суседним, нема таквог хаоса, па се онакве зле вероломнице, какве су, у нашем морално посрнулом и ду-

ховно разоружаном друштву, оне из неких невладиних организација, не могу ни замислити. А наш несрећни народ их трпи...

Суоченом са морем беда, хроничару Катићу, идеолошки јасно опредељеном, али без дубине духовне, ништа друго не преостаје него да забележи: „Згадио ми се народ. И читав свет.” Сан о јединству био је само фатаморгана, привиђење. Горко и обесхрабрујуће је хроничарево сазнање: „Не постоји једна Србија, ни две Србије. Пишчева и моја. Постоје стотине међусобно сукобљених Србија...” Може ли се доживети тежи пораз? Дефинисали су га песници: „Најцрњи враг је Србин себи сам” — стих је Лазе Костића. „Србин је Србину Јуда” — каже Слободан Ракић. Хрватски принцип је опречан: „Хрват је Хрвату мио ма које идеологије био.” Путеви до победе воде кроз јединство. Нема равнотеже ни обећања среће ако отаџбинско начело није изнад партијског.

Пошто је несмотрено и непаметно изгубио високи положај и сваку наду да ће стећи ону велику власт која би му пружила прилику да остварује своје револуционарне замисли, да „исправља криве Дрине” и спасава свој Идеал, Душан Катић је суочен са грубом стварношћу, са наказним последицама Револуције у којој је учествовао и владавине Тита, коме је служио. Са свих страна га заплускују изопачења. У сопственој породици је остао сам. Синови су, сваки на свој начин, изабрали пут опречан његовом. Старији се отворено супротставља и њему, оличењу „црвене банде”, и Писцу, презирући свет за који су се они, свак на свој начин, борили. Остао је без пријатеља, без другова, који су га напустили као што је и он напуштао лучоноше Револуције, лицемерно следећи Тита. Занемео му је телефон. Сам, готово стравично сам, суочен је, немоћан, са моћним Дунавом и светом који на речи животари. Покушај да се врати у завичај, у родно Прерово, потпуни је промашај. Тамо га готово и не примећују, а ни он не познаје сељане. Некад богата кућа је запуштена, у обесхрабрујуће јадном стању. То схвата и његова племенита супруга, која је у тај повратак, на сам извор катићевског поноса, уложила и узалудан труд и јалову наду. Нижу се порази и неспоразуми, особито са новим друштвом. „Наступила је посткомунистичка ера. Лопови су безбрижни. Они су уверени да је наступило њихово доба. Титову епоху Историја је претворила у лакрдију. Настало је опште пресвлачење: Титови комунисти прелазе у опозицију, уписују се у демократске странке. Узмутила се Србија, са њеног дна шљам и пена прекрили су матицу народа; и антикомунистичка револуција као да остварује речи Прве интернационале: „Ко беше ништа, биће све.” Душан Катић се директно и физички сукобљава са светом којем припада његов син Горан. „Ја жалим ту побуњену младост, са незаслужено пријатним детињством, која не разуме шта се у свету збива, која не слути каква је ужасна будућност чека, а само жели да руши и изгази нас срушене. Очево!” „Зар је рушилачки бес почетак демократије и препорода? Сада су најгласнији они који

најмање мисле.” О томе Катић расправља са Писцем, у жељи да му се освети, јер се Писац залагао за демократске промене. „У сваком друштвеном преврату, лопови и криминалци су авангарда” — тврди Писац. — „То се збило у Француској револуцији и руској Октобарској револуцији. И под Робеспјејером и под Лењином. Олош је јурнуо и у Титову власт. Сети се.” — „А теби је овај хаос Револуција?” — Није Револуција, али је крај титоизма. А то јесте значајно.” (А будућност? А садашњост? Како се не сагласити са Мишелом Онфреом који каже: „Либерални противник добија, иако није ни водио битку. Исход тог хладног рата? Победник решен да совјетску комунистичку беду замени либералном бедом.” Па наводи низ беда, које прате отварање тржишта, поред осталог: ширење проституције, неподељено царство прљавог новца, владавина мафије, појава глади, масовно просјачење, ограничавање потрошње само на елиту коју је створило тржиште, потрошачка логика, међународна трговина нуклеарним материјалом, етнички ратови, сурово гушени тероризам... и тако даље, листа беда у тзв. транзицији поприлично је дуга и више него тужна.)

У сукобу са весницима и носиоцима, како он каже „хаоса”, који урлају против „црвене банде”, Душан Катић ће бити премлаћен, готово до смрти, јер ће доживети први тежак инфаркт. Пред њим су горки дани. А године се гомилају. Криза расте.

Пред нама настаје и драматичан роман о старењу. Узбудљив је то приказ. И о умирању. Не само Тита који ће, мртав, доживети апоптозу, на величанственој сахрани столећа, него и Душана Катића, којега ће, после великих пораза, покосити и трећи инфаркт. Али он неће умрети без извесне награде судбине. Награде у Љубави, кад му је, омалодушеном, била најпотребнија. Али је та Љубав знатно млађе, прелепе и племените жене као мач са две оштрице, јер га она колико дарива толико превазилази. Душан је свестан своје мушке немоћи пред њом. Тек, она се, тајанствена, пред њим великодушно подастире и остаје му верна до судњег часа. Мање због себе, више због ње, он крије њено име. Она је само Т, а ми са Писцем одгонетамо да би то могла бити Тајна. Склон сам чак да кажем Света Тајна, јер му је верна како у Животу, тако и пред лицем Смрти, а при том је отмено дискретна, скривена, свесно жртвована. И у суочењу са Писцем, којега пресеће после његовог обиласка умирућег Душана Катића, она остаје у тами, безимена а присутна, као на мртвој, ноћној стражи. Парадоксално, њено постојање у завршним тактовима ове трагичне романескне симфоније, уноси неку тајанствену светлост, светлост Наде, али и више него наде: реч је о зрачењу Љубави која све превасходи, како је писао наш Деспот Стефан Високи, надахнут *Посланицом Коринћанима*.

Стварајући овај не целовит лик, већ само силуету карактера, али и незаборавни символ Вечите женствености, коју је својим делом славио и посветио Гете, Добрица Ћосић се придружио поменутој двоји-

ци српских класика, Иви Андрићу и Милошу Црњанском. Андрић се одужио Вечитој женствености дозивајући из сна у јаву „Јелену, жену које нема”, привиђење, чежњу нестварну у стварности. „То је једна од оних неодређених људских жеља-нада које многог од нас прате годинама и које се не остварују никад, само чине живот подношљивијим.” „Могло би се рећи да сам увек живео од сећања на једно привиђење, а сада живим од успомена на та своја сећања” — читамо Иву Андрића.

Црњански такође, у *Сеобама*, роману пребогатом женским ликовима, дочарао је обресе једне загонетне жене, која се можда памти више и трајније него страсне љубавнице и верне љубе. У црногорском транспорту у Русију, који предводи злосрећни владика Василије, налази се, за Павла Исаковича, незаборавна жена, мерило лепоте међу лепотицама којима не оскудева роман о сеобама.

„Стајала је витка, висока, права, тврда, као од камена. Имала је лепо лице и морала је бити врло млада. А гледала га је крупним зеленим очима. Њему се учини да су јој дуге трепавице боје пепела. Био је толико поражен том лепотом, изненада, да је као полудео помислио да би то била жена вредна загрљаја и љубави, права, тврда, а мора бити страсна, слатка, дивна. Мало је требало да јој све то каже, као да сања.”

Он њу, и сам луталица, залуталу тражи на путевима Аустрије, Угарске, Русије, и не успева да је нађе, као да је избегла у сан. Јер је њена лепота, и без лепе одеће и обуће, незаборавна, изнад лепоте свих бечких, будимских и кијевских госпођа.

А све се завршило тиме да се данима, у Кијеву, за Црногорце распитивао. „Случај је највећи комедијант у животу људи и народа. Исакович никад није нашао ту жену са крупним, зеленим, очима, и трепавицама боје пепела.”

Андрићу, Црњанском, Ћосићу, њиховим оличењима Вечите женствености, придружио бих Јована Дучића, његову химну Жени:

*Остај недосјижна, нема и далека,
јер је сан о срећи више него срећа.*

Добричин Душан Катић нашао је ту лепоту, у коју су веровали и религиозни духови, попут Достојевскога, да ће спасти свет. Њега, ипак, није могла избавити. Срце га је издало. Превише је хтео, премного започео, час умрли њега је помео. Али је осетио, у изобиљу, Љубав, које, рекао бих, није био увек достојан: прво, исконску, узвишену Љубав матере, којој на сахрану није дошао, јер је хитао на Брионе, где ће на партијском пленуму издати пријатеља да би угоднио Титу; затим, Љубав верне супруге, која га због низа таквих издаја почиње презирати; и најзад утешну и чисту љубав тајанствене и одане Т. Све те три Љубави, којима га је судбина наградила, превазилазе болесно амбициозног Душана Катића.

О властољупцу и себелупцу, главном јунаку ове повести, Титу, да не говоримо. Љубав није његова врлина. Ни пријатељство га не занима. Он воли себе и животиње. Људима не верује. Угађају му ласкавци. Окружен је лицемерима и лажљивцима. Један од њих је и Душан Катић. Жртвује најверније кад му то налажу његови себични, приземни и властољубиви, а не виши државни интереси. Он има лукаву интелигенцију и јак нагон у служби Власти. Само Власт га занима. Идеје, Идеали, за које су његови несрећни саборци гинули, суштински су туђи његовој огромној сујети. И зло и добро, све је у служби Власти. Ташт, миљеник и роб славе, он има силну вољу за моћ.

Али старост је неумитна. Он се бори против ње. Ту залудну битку не може да не изгуби. Душан Катић изблиза прати то рвање охолог старца, пијаног од Власти, а ипак — обичног смртника. У једном тренутку, свечано обучен, пред неку параду, Тито ће се оклизнути на тепих у свом кабинету, и пасти. Раскопчан шлиц и флека на адмиралским панталонама изазваће незадржив смех Душана Катића, сведока Вођиног пада, смех кобан, којим Катић губи све што је стекао верном и лицемерном службом врховном Властодржцу.

Тај пад је и симболични предзнак слома не више диктатора него Човека, који мора да оде, премда се томе опире. Смрт која све поравнава, никог не изузима, долази по њега. Јер, како је речено у старозаветној *Књизи о Јову*, „Човјек рођен од жене кратка је вијека и пун немира. — Као цвијет ниче, и осијеца се, и бјежи као сјен, и не остаје... — Измјерени су дани његови... Поставио си му међу преко које не може пријећи... — Јер за дрво има надања ако се посијече, да ће се још омладити и да неће бити без изданака. — Ако и остари у земљи коријен његов, и у праху изумре пањ његов. — Чим осјети воду, опет напути и пусти гране као присад. — А човјек умире изнемогао; и кад издахне човјек, гдје је? — Као кад вода отече из језера и ријека кад опадне и усахне. — Тако човјек кад легне, не устаје више, докле је небеса неће се пробудити нити ће се пренути ода сна својега.”

Највеће истине су непомерљиве и јасне до баналности: „Исто је толико природно умрети као и родити се.” Завршио бих са Ивом Андрићем: „Смрт је наша стварна судбина, а гробље наша отаџбина.” У њој смо, најзад, уједињени.

Драган НЕДЕЉКОВИЋ

О ЕКЛЕКТИЧКОМ ДУХУ

Јован Попов, *Читања неизвесности*, „Светови”, Нови Сад 2006

Сувише су нас лако уверили у мањкавости еклектичког духа: можда је неопходно да се сада, када смо тако испуњени специјалистич-

ким знањима, која су превладала у толикој мери да се премећу у дилетантизам, поново отворимо према еклектичком кретању духа, да оживимо слику полихистора, да — са усађеним нам опрезом — изнова мислимо о могућностима које нам та слика наговештава. Шта, рецимо, значи када нам еклектички дух саопшти да „у ери глобализације и апсолутне владавине ’слободног тржишта’, уметност која нема другу сврху до стварања лепоте постаје луксуз који се, у извесним ситуацијама, може показати као субверзиван”? Није ли ово поверење у уметничку субверзивност — до које долази дејствима лепоте — помало заостатак неке давнашње вере у уметност? Јер, мреже моћи су тако изаткане да пропуштају и растварају сваку субверзивност, да је утапају у дејства спектакла или систематски чине периферном, па томе не измиче ни идеја о лепоти као субверзивном вишку у постојању. Али, управо у часу када је изгледало да је неодступно на становишту са којег критикује дух времена, еклектички дух се измиче, јер он је усвојио то становиште, али му се није подредио, већ другим краком своје гипкости хита да ухвати точак времена, оног истог у односу на које је уметност субверзивна, тврдећи како се „свиђало се то нама или не, ствари... крећу својим током и не преостаје нам ништа друго до да се и сами покренемо или да се грчевито држимо своје котве, ризикујући да кад-тад потонемо у анахроност.” Уместо опкладе на субверзивност — како је изгледало мало пре — долази опклада на савременост. А шта ако је субверзивност нешто што је битно не-савремено? Истанчаност еклектичког духа, међутим, надокнађује његову прилагодљивост. Јер, он се открива као првенствено естетски дух: то је нешто изворно покретљиво, а не нешто неприлагодљиво.

У разматрању различитих тема које припадају општој књижевности, Јован Попов прелази дуг пут: тај пут отпочиње истраживањем значењских садржаја које омогућава положај усамљености у *Гилгамешу*, истраживањем чије теоријско залеђе одређује питање о адекватности књижевних превода и питање о релативности књижевне интерпретације. Проблем античке драме појавиће се у *Чињањима неизвесности* у колоплету односа који се образују између транзиције, постхеројства и феминизма. Корнејев *Сид* биће осветљен уз помоћ схватања везаних за модерну трагикомедију, да би фигура чаробњака — као људска, божанска и демонска — била препозната у делима Корнејевим и Шекспировим (бели маг), Марлоуовим и Гетеовим (ђаво) и у својим модерним трансформацијама у прози Балзакa и Гогоља. На крају ове херменеутичке путање сусрећемо се са истраживањима безнадежне љубави у два века француске књижевности: од *Сиде*, преко Расина и госпође Де Лафајет, до Бенжамена Констанa и Стендала.

Интерпретативни хоризонт Јована Попова одређен је разностраним дејствима: увек узимајући неки општи појам — усамљеност, безнадежна љубав — он своју анализу утемељује на два битна момента: осветљава књижевнотеоријски аспект, при чему проблеми превођења

или проблеми жанра имају привилеговани положај, и изводи на светлост најопштије импликације књижевне анализе, поглавито оне импликације које припадају хуманистичко-антрополошком регистру. То су два упоришта Поповљеве интерпретације: у првом се огледа снажна методолошка свест, која упадљиво брине о коректности читања, а у другом се сама књижевна анализа ситуира у један много шири простор хуманистичког искуства. Док нас у првом случају поставља у омеђено подручје иманентне интерпретације, дотле у другом случају Попов открива свој сензибилитет и свој ангажман. Тако се неизвесности у које нас уводи једна књижевна интерпретација претварају у неизвесности које не припадају само епохалном искуству него и егзистенцији као таквој. Овај унутрашњи прелаз није, наравно, нешто што је наметнуто, нити је везан само за Попова, он има своју традицију и у нашој науци о књижевности, као што он истовремено показује *смер* којим су се упутила изучавања књижевности после структурализма. У распрсквању савремених могућности, Попов је одабрао одмерен и опрезан пут померања акцената: његове анализе не дозвољавају заобилажење старих обала стилистичке и херменеутичке традиције, али бивају вођене радозналошћу која стреми новим подручјима, попут новог историзма. Посебан квалитет ових анализа јесте стил којим Попов пише, јасна мисао коју он прати и вешто увођење властитог искуства у природу интерпретације. Отуд можемо открити и његов *смав* у оним моментима када треба одредити распоне и домаћаје књижевног феномена у духовној ситуацији нашег времена.

Када размишља о односу између опште књижевности и превођења као вишеструког проблема, Попов — задржавајући се „на оном примарном поимању превођења као преноса текста из једног језичког система у други” — издваја три могућа избора: постоје аутори који тврде да је превођење понекад или чак у принципу немогуће; постоје они који сматрају да је оно могуће; и постоје они који — игноришући теоријски проблем — превode „сматрајући свој занат еминентно уметничком креацијом”. Анализирајући различите аспекте ових могућности превођења, Попов описује различите преводилачке исходе и у превођењу на српски језик — како је, рецимо, Душан Милачић преводио неке реченице из *Шаџринске коже* или како је Радмила Шалабалић преводила Аристофана — закључујући како се „опасности крију свуда: у превођењу, у коришћењу преводима, па и у њиховој критици”, да би се сва ова сазнања појавила као постамент за закључак о томе како „уз теорију и критику, и историја превођења има, дакле, своју будућност унутар компаратистике”. Штета је што Јован Попов, који је поставио проблем превођења на више равни — језичкој, стилској, књижевнотеоријској — са истоветним исходиштем (херменеутичким) није употпунио свој осврт на схватање преводилаштва какво је имао Лаза Костић сопственим разматрањем дискусије о превођењу Шекспира коју су водили Богдан Поповић и Лаза Костић. Јер, то би

било у складу са његовим годинама учења, будући да је његов професор Светозар Петровић бацио нову светлост на давнашњу полемику, премда би то ставило у сенку „елитистичку самосвест, стечену на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности београдског Филолошког факултета”.

Вођен књижевнотеоријским интересовањем, које му омогућава да постави питање „о релативности интерпретације”, и антрополошко-тематским интересовањем, које му омогућава да се запита о томе „да ли је *Гилгамеш* песма о усамљености”, Попов мост између ових интересовања гради око теме превођења. Јер, пажљиво процењујући различито интониране текстове наших аутора о *Гилгамешу*, Попов наглашава да је „проблем могућих размимоилажења у тумачењима” проузрокован „разликама међу редакцијама изворника”, односно разликама између Препрековог и Вишићевог превода, који су и сами настали „из друге руке”, будући да су се преводиоци служили „постојећим преводима на велике светске језике”. Нимало затворен према необичним и маштовитим увидима и тумачењима, Јован Попов је свагда спреман да разговор отпочне од што је могуће прецизније утврђеног стања ствари: када знамо шта је ко рекао, можемо се запитати о томе шта је истински мислио или шта је ту — ван сваке намере — уопште речено. Разлике између руског и немачког превода *Гилгамеша* условљавају одлучујућу интерпретативну дилему: да ли је мотив смрти средишњи мотив *Гилгамеша* или је то мотив човекове судбине? У осветљавању ове недоумице, Попов наглашава мотив Гилгамешове усамљености: „Не сугерише ли то што јунак не пушта од себе младиће и девојке, осим сексуалне незаситости, и његову грчевиту борбу против самоће? Јер онај који је другачији од свих, снажнији, моћнији, мудрији, онај који је само једном трећином човек а двома трећинама бог, заправо је по страни од свих, ни с боговима ни с људима, увек између, увек сам. И зато појаву Енкидуа, створеног да му буде противтежа, не дочекује као претњу или казну већ као награду, као благослов.” Овде је поистовећено нешто што је начелно различито, премда се налази у унутрашњој вези: самоћа у свету, у садашњости, ипак је начелно различита од самоће у времену, услед бесмртности. Иако склон да мотиву усамљености у *Гилгамешу* прида већи значај од страха од смрти, Попов оставља отвореност као одлучујући знак не само текста сумерског епа него и Гилгамешове судбине као такве.

Односи који се успостављају између грчке трагедије и политичке транзиције служе као подлога за Поповљево описивање промене која се одиграва у грчкој трагедији: „Херојско доба је доба мужевности. Кад дође до опадања херојског идеала, на сцену ступа његов антипод — женски, антихеројски принцип. Стога је постхеројско доба најчешће доба успона феминизма, схваћеног у најширем смислу.” Ако овај опис обележава класичне промене хеленске осећајности на путу од Ехила до Еурипида, онда он истовремено показује како се Поповље-

во разумевање античке традиције отвара ка актуелним подручјима која је обележила критика после структурализма. Увек се, међутим, можемо запитати о томе да ли је не-јунак нужно жена, да ли је не-јуначко осећање живота неминовно женско? (Лаза Костић је у критици Јакшићеве *Јелисаветице* тврдио да жена не може бити трагички јунак, јер би у том случају изневерила своју женску природу.) Није ли не-херојско — увек и у свим временима — већ оно што је историјско, узглобљено временом, а поготово оно што је политичко, као нешто потпуно испуњено временом? Јер, главни јунак историјске драме — која је велика драма Шекспира, па и Шилера и Гетеа — није жена нити је преовлађујуће осећање света у тој драми блиско неком успону феминизма. Није ли, још увек, плаузибилна Лукачева претпоставка да је херојско дубоко везано са делотворним дејствима трансценденције, са продуженим присуством митског претка у јунаку драме? Изостајање тих дејстава обележава, отуд, опадање херојског идеала.

Ако на тај начин сагледамо ствари, шта бисмо могли додати тачном и прецизном Поповљевом суду по којем смо „у *Ајанџу*... барем видели племенитог Одисеја, који неће да ликује над удесом свог супарника, док је у претпоследњој Софокловој трагедији, *Филоклету*, изведеној скоро четири деценије после *Ајанџа*, Одисејев лик сасвим унижен, чиме је херојство још једном проблематизовано”? Традиција нас опомиње да је Одисеј веома рано постао еквивалент не-херојског, практично-политичког поимања ствари и односа, да су нарастајућа скепса и сумња — које су увек у неком односу са дејствима трансценденције — у њему проналезиле најпогодније тло за своје дејство, па ни у *Ајанџу* он не мора бити схваћен само као оличење племенитости, него може бити схваћен и као постепено одвајање од ње. Његова журба да се Ајант што пре покопа носи, отуд, знаке изразите практичности, које Јан Кот овако исказује: „Побожни политичар зна да су несахрањени мртваци увреда за богове, практични политичар зна да несахрањени мртваци доносе заразу, видовит политичар зна да несахрањени мртваци побуђују у људима зле мисли.” Овакво схватање не подразумева племенитост и херојство, али није вођено ни идејом о превладавању женског осећања света: пре би се рекло да је у дејству један рационализам, лукавост и — политичко поимање стварности.

Као регулативни појам Поповљевог основног разликовања херојског и не-херојског, мушког и женског принципа у заједници, и као регулативни појам сваког повезивања пацифизма и феминизма, те Аристофановог новог поимања патриотизма, поимања које је карактеристично „за доба кризе и пораза, постхеројско и феминистичко” појављује се појам транзиције. Она је схваћена као (1) једна од константи у историји, која се (2) периодично понавља и која (3) има своју актуелност и значај. Таквим одређењем транзиције, Попов скицира херменеутичку ситуацију из које приступа и централном писцу своје књиге — Корнеју.

Свакако да Корнејево дело представља погодно тло за истраживање херојске судбине и њене еволуције, као што је и Јован Попов истраживач који је — преводима Корнеја — готово предодређен да постави права интерпретативна питања. Описавши општи контекст трагикомедије у Француској, описавши померање Корнејевог *Сида* од трагикомедије ка трагедији, пошто се „у *Сиду*... реторичка, односно трагичка структура сукобљава са епском, односно трагикомичком”, описавши обресе могућег односа *Сида* са трагикомедијом у српској књижевности, Попов ствара позадину на којој ће анализирати однос између Корнејевог *Сида*, као репрезентативног херојског обрасца, и Михизовог *Бановић Страхине*, као дела које одсликава декаденцију тог обрасца. Ако се у оба дела укрштају два доминантна тока, љубавни и политички, ако судар супротстављених интереса кобно прети јунацима, али је трагични крај избегнут, „што обе драме примарно одређује као трагикомедије”, онда се као кључна дистинкција између две посматране трагикомедије, француске и српске, барокне и модерне, појављује тачка концентрације политичке моћи: „У *Сиду* је то владар, у *Бановић Страхини* — једна жена.” И у овој интерпретацији се осведочавамо у дејство централне тезе *Чишња неизвесности*, тезе која образује суштинско јединство књиге: то је дејство и домет *транзиције*. Овај појам, са својим различитим реализацијама, неповратно дели свет и осећање света на херојско-мушко-класично и на постхеројско-женско-модерно.

Анализе оних преобличења која је претрпела „фигура чаробњака”, прелазећи из божанског у демонски и људски регистар, померајући се од Шекспировог и Корнејевог белог мага, преко Марлоуовог и Гетеовог Фауста, до Балзака и Гогоља, откривају нам наглашено рационалистичку црту у интерпретативном профилу Јована Попова. Већ анализа „белог мага”, испуњена сазнањем о битној дистанци између две поетике, сазнањем да је „Расин... рођен скоро четврт века после Шекспирове смрти, он је песник картезијанског доба и код њега нема места духовима и другим причинама”, јер је за њега „игра сенки чинилац психолошке мотивације”, открива снажан рационалистичко-просветитељски импулс Попова, импулс који се успешно задева у одору критичког и скептичког мишљења. Јер, може се бити скептик и без тог импулса. Али, траг овог рационализма можемо пронаћи у многим реченицама *Чишња неизвесности*: пред човековом несавршеношћу — вели Попов — су „пале многе религијске и филозофске утопије, укључујући Христову и Маркову”. Овде је остало потпуно неосвешћено — управо услед дејства прикривеног рационализма — колико је различит дух утопијског који испуњава Христову фигуру од Марковог филозофског настојања. Јер, док је Маркова утопијска пројекција у битној вези са хилијазмом, дотле је Христ дао самом утопијском садржају један карактер који је несводив на филозофске претпоставке, већ захтева промењен однос према *вери*. Колико се то може сагледати из рационалистичког погледа на утопију?

Понекад се, пак, Попов ослања на оне интерпретације хришћанског наслеђа које иду у сусрет његовом изабраном рационализму, па каже да је Симон Чудотворац „наводно, од Петра и Јована покушао да купи дар Светог духа”. Зашто је овде употребљена реч „наводно”, кад у *Дјелима айостолским* пише како „кад видје Симон да се даје Дух свети кад апостоли метну руке, донесе им новце”? Сличан је и наредни пример: „по Ијану Вату, за развој мита о Фаусту, поред успона штампе, од највећег значаја било је баш увођење Мефистофела. Баволов лик, ако се пре тога и појављивао, ретко је био индивидуализован, па чак и именован.” Био је, међутим, веома често именован: у *Новом завету* као „Сатана”, „Ђаво”, али и „Велзевул”, „Душманин”, „Белијал”. Иако изједначавање Луцифера, „лучоноше”, са Сатаном није изведено јасно у *Новом завету*, иако се „кћер зорина” која је пала преводи као *heosphoros* (зорњача), која је касније постала *phosphoros* („лучоноша”) или *lucifer* на латинском, и мада се пали анђели у *Ошкровењу Јовановом* (ХП, 4) повезују са палом звездом, ипак Христове речи из *Јеванђеља њо Луци* (Х, 18) — „ја видјех сотону где паде с неба као муња” — наговештавају да су ту реч прихватили и најранији хришћани. (Најраније поистовећивање Луцифера и Сатане одиграло се код Тертулијана, у спису *Contra Marcion*.) Био је — у ширем смислу — и индивидуализован, јер свака историја идеје о ђаволу — Џефри Бартон Расела или Бернарда Мек Гина — обележава и разликује Сатану од Луцифера и Луцифера од Мефистофела. Није, међутим, био секуларизиован, што је одлучујућа промена коју уноси Гете у односу на Милтона и што и омогућава Попову да описом трансформација које су захватиле ђаволову фигуру у романтизму и после романтизма опише битна својства Фаустових прозних наследника код Балзака и Гогоља.

Све то показује да нас траг који оставља рационалистичко дејство у овим анализама доводи до осветљавања „безнадежне љубави у два века француске књижевности”. Основни њихов мотив јесте *сврш љубави „од Сиде до Црвеног и црног”*. Он се открива кроз интерпретативно успешне и прецизне медијације као што су: апорија љубави у *Сиду*, канце које повезују страст и љубомору код Расина и госпође Де Лафајет, место с оне стране романтичне љубави код Бенжамена Константа и Стендала. У овим тананим посредовањима није успостављена веза између љубави и вере. Зашто је то битно? Зато што то показује шта *прећходи* интерпретаторовом избору, као и шта условљава да његов одговор на питање о могућности саме љубави буде негативан.

Ако саберемо све елементе који образују хоризонт *Чишања неизвесности*, добићемо прецизне путоказе ка исходиштима и традицијама које обликују херменеутички профил Јована Попова. У којој књижевнотеоријској жижи се пресецају (1) аналитичка пажња усредсређена на статус превода, (2) изразита окренутост ка класичним делима, поглавито француске књижевности, (3) опширна контекстуализација те-

ме или појаве о којој је реч, (4) закључци усмерени ка најширим подручјима духа, најчешће антрополошки усмерени, (5) однегован и прецизан стил, (6) снажни рационалистички импулс и (7) моменат самоаналитичке пажње? То може бити настојање да се интерпретацији обезбеди што слободније кретање кроз књижевност, да се тананим разликовањима означи напоредност два текста или два превода, да се задовољи и начело прецизности и начело општости. Том настојању Попов је дао име *академски еклектицизам*: „И мада можда не звучи најпривлачније, употребљавамо га овде да бисмо именовали описани приступ критичке отворености и одмереног преузимања и комбиновања идеја и метода. Будући по природи несклони искључивостима, овај приступ најчешће примењујемо и сами.” Коју традицију проучавања књижевности овакво проучавање може призвати? Док је у хоризонту својстава савремене критичке мисли релативно лако призвати идеје и својства Старобинског, Пулеа, Дубровског, дотле нам компаративно усмерење *Чињања неизвесности*, честа прелажења са једног на други истраживани текст, препознавање једног проблема у више књижевности, више епоха и стилова, природа херменеутичког кретања и заокупљеност тематским и симболичким чвориштима која образују ширу културну мрежу, откривају Сретена Марића као одређујућу тачку: по постављању проблема, по јасноћи и лепоти писања, то је заиста тако; по усредсређености на преводилачке нијансе, то би могло бити тако; по херменеутичким искорацима, то скоро да је тако. Нужни покрети једног еклектичког духа подразумевају — као и код Сретена Марића — обе стране замишљеног идеалног простора интерпретације: и ону која води у сферу идеја, историје, чак и актуелности, и ону која води у структуру језика, преносивог и не-преносивог значења. Ово сродство по избору открива како се један замишљени оквир испуњава аутентичним и сопственим садржајем, јер Јован Попов оспољава тренутак у којем свест интерпретације постаје свест о духовној ситуацији времена. Није ли знатна лепота еклектичког духа откривена у том часу?

Мило ЛОМПАР

СТВАРНОСТ, ИСКУСТВО И ПЕСМА

Ласло Блашковић, *Жене писаца*, „Књижевна општина Вршац”, Вршац 2006

Исказујући у првим песничким књигама стваралачку оданост (избраној) традицији надреалистичког песништва — чије је поступке спретно користио, Ласло Блашковић је свој глас кроз време мењао. Прола-

зећи у тим променама пут од креирања ефектних алогичних слика и надреалистичких иронијских отклона и коментара, остајући увек ексклузивно модерна, његова поезија је, посебно од књиге *Живој бацача коцки*, почела да у себе упија и оне садржаје на које упућује свакодневно искуство; да садржински реферише на непосредну стварност. Због увођења тих, у основи веристичких, елемената у поетски опис било је неопходно да се и сам стваралачки поступак измени и прилагоди. Тако је дошло до заснивања и интензивирања наративног обликовног модуса у његовим песничким текстовима. А управо је њиме, поред обиља стандардно ефектних песничких слика — што је за овог изразито продуктивног песника (и романијера) карактеристично, обележена књига *Жене йсаца*.

Наречена прозаизација поетског говора, заправо, указује на жанровски синкретизам остварен у песмама ове књиге. Због таквог стваралачког настојања Блашковићева је поетска фраза постала гипкија, ритмичнија, садржински богатија. У њу су равноправно положени и елементи различитих језичких нивоа — од стандардног идиома, до израза и термина модерног доба и, што је посебна карактеристика, колоквијалних израза и урбаног сленга. Живот у својим разноврсним видовима које запажа и у поетизован говор преводи песнички субјект, карактеристичан и препознатљив поетски јунак на прагу средовековности, у овим се песничким текстовима одражава и слика кроз филтер наглашене меланхоличне субјективности. И то тако да се у њима додирну и у нову поетско-мисаону целину склопе детаљи стварности и биографије, евокација и хуморно-иронични увиди, слике града и рефлексии унутарњих трептаја осетљивог појединства — као репрезенти индивидуализованог виђења, искуства и осећања једног времена, уочени у сасвим конкретном простору и саопштени, како се у завршној песми *Вечерњи акћ* каже: „из свог родног котла”.

Из те субјективистичке перспективе која, при том, у појединим текстовима доживљава и сасвим одређена померања и трансформације саопштавају се и изразито иронични коментари. Такав је уписан већ у завршне стихове почетне песме *Крај цишаја* која је изведена као реторичко обраћање жени у коме се уочава квалитативна измена стандардног односа међу половима који ефектно и сугестивно посведочује њена завршница: „жено, / направљена од хладног радијаторског ребра”. То иронијско повезивање библијског предлошка са детаљем савременог доба истовремено одсликава актуелно вредносно снижавање и мисаону испражњеност наслеђених митологема, као и епохалну ситуацију у којој је појединац лишен било каквог идеолошког залеђа и остављен на спруду властите егзистенције. Због тога су и збирна искуствена сазнања, предочена у неким од ових песама, суморна. У песми *Велика усја* тако „љубав и читање”, као симболи егзистенцијалне испуњености смислом, постају „само кратка, / сувишна препознавања, / сумрачна једначења / по звучности?”. Док се у

песми *Женски посао* накнадно сажето сумира уочено: „Свет је, / рекао сам већ, / значајно понижен и / заостао”.

У истој песми, односно у истој, трећој, целини ове неопходне књиге компоноване од пет ненасловљених делова, паралелно се актуелизују и питања везана за природу, положај и судбину писања/певања. Заправо, за хајдегеровски схваћен однос бића, језика и света. Док се у песми *Песничка вештина*, која већ насловном синтагмом указује на ауторску заокруженост и питањима поетике, каже „Како литература мора бити животна и лака”. А у наредној песми *Слава, име* да је „посао писца / да мало гизда овај свет, / тура златне плombe у мртве зубе”. Већина песама у овој књизи испеване су тако да се лако уочи како су оне ритмичне, понекад блиске говорној фрази, сликовите и сугестивне, односно *животиње* и *лаке*. А те, намах уочене, одлике говоре и у прилог њихове вредности.

Поред, типично модерничког, топоса *љобуне* предмета, у песмама ове Блашковићеве књиге активирани су и мотиви телесности и чисто физиолошких манифестација. Посебно је то присутно, и наглашено у песми *Залив свиња* која започиње стихом: „Од тада сам збиља често / ејакулирао у познаникову књигу”. Међутим, и уз додатно значењско усмерење дато у виду демистификујућег исказа/коментара: „Залиста хоћу да кажем / да ово није била никаква / симболичка геста”, такво гранично, па утолико ризично, стваралачко опредељење није последовало изразитијим вредносним учинком.

Најуспелије песме у овој књизи јесу оне у којима је песник хуморно и иронично, а у појединим случајевима и благо пародично, ублажавао оштре бридове наглашено призиваног трајућег живота. У њима се, заправо, минималним онеобичавањем, хуморном ретардацијом и ефектним асоцијативним повезивањем са чињеницама искуства живљења и искуства читања, одупирао *диктишу живојиа*. (Кратки аутопоетички текст на клапни корица књиге, у вези са тим, уверљив је доказ и добар пример дискурзивног исказивања високог степена ауторске самосвести.) Као и оне које су испеване у дужој, поемској (наративнијој) форми. А такве су смештене у завршну, пету целину. У њима је Блашковић исказао пуну меру свог поетског дара, којим су иначе уочљиво осенчене и његове чисто прозне странице. А управо је та тежња ка причању, ка фикционализацији, показала колико је Блашковић песник који се стваралачки веома успело креће и опстојава на том уском простору између два различита модела говора.

У том срећно пронађеном и стваралачки овладаном медијевалном простору, обликује се и његова непосреднијем опису савремене стварности окренута новија поезија која, значењски уверљиво и реторички ефектно, посведочује једно индивидуално, а репрезентативно, искуство условљености и симултане преплетености живљења и писања.

Милеша АБИМОВИЋ ИВКОВ

„ЈАДНЕ, УЗВИШЕНЕ ЛУТАЛИЦЕ”

Весна Језеркић и Светислав Јованов, *Предсмртна младост. Антологија најновије српске драме (1995—2005)*, I део, Стеријино позорје, Нови Сад 2006. и *Историја & илузија. Антологија најновије српске драме (1995—2005)*, II део, Стеријино позорје, Нови Сад 2007

Синтагма „јадне, узвишене луталице по беспућима вере и сумње”, којом се окончава предговор друге књиге *Антологије најновије српске драме*, ефектно обједињује трагање једног дела њених јунака за новом димензијом постојања „илузионистичком и антиисторијском” у којој „постају изнова могући и романтика живљења и илузорност сећања”. Ова синтагма значи и више од тога. Њоме аутори *Антологије*, писци предговора и драматуршких коментара — Весна Језеркић и Светислав Јованов — обједињују и осмишљавају целину свог избора, без обзира на генерацијске, тематске, жанровске разлике и, укупну, вероватно свесно тражену, наглашену разноврсност изабраних дела и аутора.

Први део антологије, под насловом *Предсмртна младост*, окупља текстове седморо млађих аутора (Биљана Србљановић, Милена Марковић, Милена Богавац, Димитрије Војнов, Угљеша Шајтинац, Филип Вујошевић, Маја Пелевић), од оних увелико афирмисаних не само на домаћој већ и на европским и светским сценама до најмлађих који управо (веома успешно) излазе на српску позоришну сцену. Искуства претходне деценије — ратно-поратне, транзиционе, апсолутно кризне чак и за „balkanische Zustände”¹ — непосредно и посредно прожимају већину ових драма. Млађи аутори тематизују избегличко незнађе (*Београдска трилогија* Биљане Србљановић), вишеструко маргинализовану егзистенцију градске и социјалне периферије (*Пављони* Милене Марковић), навијачке фаланге (*North Force* Милене Богавац), изгубљеност млађих интелектуалаца, и оних који су отишли и оних који су остали (*Хадерсфилд* Угљеше Шајтинца), бекство у виртуелну стварност компјутерске игре (*HalFlajf* Филипа Вујошевића), или у свет властитог тела (*Поморанџина кора* Маје Пелевић).

Привидно, из овог круга издвајају се два млађа аутора: Димитрије Војнов и Марија Караклајић. Војнов тематски, пошто се његова драма *Велика бела завера* бави последњим данима култне рок звезде Курта Кобејна, а Караклајићка по особеном месту у овом избору — њена драма *Лице од стакла* последња је у другој књизи, која иначе садржи дела старијих аутора.

„Репрезентативна ’урбана легенда’” о индустрији забаве која убија уметника, обликована у *Великој белој завери* Димитрија Војнова

¹ Овом синтагмом се, крајем 19. и почетком 20. века, означавао хаос политичких сукоба, противречних интереса, рата свих против свих. Исти израз користи се и данас (у практично непромењеном значењу) у немачкој периодици.

— може се посматрати и као рефлекс теме о трагичној усамљености и трагичној кривици ствараоца „спутаног на тлу, усред ругања опака”, о непомирљивости трговачке и стваралачке логике. Ова иронична парабла о свету без Мефиста, па тиме и свету у коме непрестано „пада цена” свим великим вредностима које знамо: стваралаштву, љубави, индивидуалности, души, смрти — лако је могла наћи место и у другој књизи антологије. Тим пре што у основи *Велике беле завере* није огледање и разарање жанровских потенцијала мелодраме, као код осталих аутора у првој књизи, већ апокриф, што је, како наглашавају Језеркићева и Јованов, карактеристично за зрелије драматичаре.

С друге стране, место на коме се налази драма Марије Караклајић *Лице од стакла* — сам крај антологије, веома је срећно изабрано. Не зато што се у вршњачком контексту не би довољно истицали квалитети ове драме, театарски и литерарни, већ зато што овакво смештање концентрише пажњу читалаца, указује на ауторку чије време долази и ставља на „јакко место” метафору о губитку идентитета, о прозирности лица, које будући од стакла може бар привидно мењати боју, црте, облик. „Лирски трагична антирадња” ове драме обликује се тако што, у прозирној кули вавилонској модерног тржног центра, тече обесмишљена комуникација, која више личи на финегановско преплитање токова свести него на класични драмски дијалог. Безимени јунаци аутистично казују своје приче „на крају свих илузија о комуникацији, вери и пуноћи”. Ова темељна сугестија драме Марије Караклајић не остварује се, како с правом наглашава Светислав Јованов, радикалним формалним експериментом. У суштини, могло би се рећи да Караклајићка исписује карверовске, минималистичке приче појединих јунака на стакленим плочама које се потом стављају једна на другу и померају, градећи музичку сливеност и преплетеност различитих токова.

У том манипулисању језиком, у пропитивању његовог смисла и испражњености, у музичкој оркестрацији фраза, у преплитању и кумулацији особених сталешких, родних, мас-културних, просторних идиома — обликује се у овим драмама више одсуство идентитета него идентитет њихових суштински маргинализованих јунака. Особена прозирност, фрагментарност и крхкост *лица од стакла* чини нам се темељним заједничким именитељем јунака прве књиге: и избеглица, и оних који су остали на броду који тоне, и ауторитарних периферијских пијанца, силеција и прежитака патријархалности, и социјалистичких пензионерки, трагикомичне мешавине дама и другарица, и наркомана, лопова, навијача, овисника о игрицама, и спонзоруша и феминисткиња. На томе се заснива и особена сугестивна и снажна литерарност ових текстова. Иако писани за позориште и бирани преваходно логиком позоришних људи, они, готово узгред, остварују и снажну поетску сугестивност, често засновану на естетици ружног и на искуству модерног песништва и песника „оператора језика”.

Одступање од идеологије приређивачи сматрају једним од основних обележја овог круга стваралаца: „У остварењима ових драматичара радња је, дакле, не само лишена идеолошких премиса и ширих историјских алузија већ се ... у суштини, и зачиње као одбацивање свих врста Великих Прича...” Ипак могло би се рећи и да је идеологија у овим текстовима веома битна као особено минус-присуство, као оно чега више нема, али што је једном било и оставило често гротескне трагове.

Јунаци драма обједињених у првој књизи антологије (с изузетком *Велике беле завере*) живе у простору обликованом под снажним упливом минулих идеолошких концепата. За емигранте и апатриде из драме Биљане Србљановић Београд је слика изгубљеног раја, са Евом и змијом, за бесловесног убицу Дачу, Американца по рођењу, то је простор у коме се „обнављају корени”; новобеоградски павиљони, из совјетске праксе преузет пројект социјалистичког градитељства, у *Павиљонима* Милене Марковић прерастају у метафору скученог живота-рења на маргинама историје; у споредном цепу историје и живота заточена је и навијачка хорда Милене Богавац, поред које живот великог света пролази вртоглавом брзином, попут „бесних кола” у којим промиче навијач и будући играч Лејкерса. Тај велики свет јунаци Богавчеве не могу зауставити ни барикадама, они живе и умиру на његовим маргинама. Хадерсфилд, из духовито изнађеног наслова Шајтинчеве драме, више је пародија великог света него велики свет. И у простору малограђанског стана физички и духовно опустошеног транзицијом,² и у просторима који посредно, преко искуства јунака, улазе у драму: Хадерсфилду, који је „страшно место” дебела провинција, истина, у „великом свету”, душевној болници, градским кафанама и канцеларијама — Шајтинчеви јунаци живе своје подвојене животе обојене узалудном мутном чежњом да буду неко други и негде друго. Јунаци Вујошевићевог *Halflajfa* живе свој виртуелни живот у бриљантно одабраном простору, у метро-станици Вуков споменик, оној истој која је с великом помпом бар два пута отворана у предизборним кампањама као део виртуелног београдског метроа. Овај простор посредно, али с јасним иронијским, па, у крајњој линији, и сатиричним набојем, разбија предрасуду о битној супротстављености „вредне” и „градитељске” генерације родитеља и њихових пасивних потомака који „беже” у виртуелни свет. Најзад, и само тело бива простор у коме се сукобљавају противречне идеологије. Рекламне флоскуле козметичке индустрије, језик часописа посвећених „лепоти и здрављу”, стерео-

---

² У представи Југословенског драмског позоришта, изведеној и на Стеријином позорју 2005, сценографија Марије Калабић садржала је ефектну докетку: на зидовима су оцртане сенке некадашњег живота, отисци ствари које је Отац у пијанству распродао. Сличне трагове на фону Шајтинчеве, али и осталих драма ове антологије оставили су и пређашњи идеолошки концепти.

типи о браку и мајчинству, феминистичке и антифеминистичке идеологеме задиру у *Поморанциној кори* Маје Пелевић у простор женског тела и боре се за превласт.

Уза сву жанровску разноврсност, млађи аутори превасходно испитују, иронизују и разарају границе и жанровске потенцијале мелодраме, и граде особену, рекло би се филмску технику кратких резова. Овим се остварује и особени парадокс: ироничне, црнохуморне, на моменте цинично дистанциране драме, својим особеним ритмом и снажним осећањем немира, незадовољства и бола, достижу наглашен емотивни патос и постају дубоко узнемирујуће.

Други део антологије, *Историја & илузија*, поред драме Марије Караклајић, садржи шест текстова увелико афирмисаних писаца и стваралаца (Душан Ковачевић, *Лари Томпсон*; Вида Огњеновић, *Јеџоров џуџ*; Стеван Копривица, *Бокешки Д-мол*; Небојша Ромчевић, *Каролина Нојбер*; Горан Марковић, *Турнеја*; Светислав Басара, *Dolce vita*). Као заједничко својство ових текстова, поред „многоврских и многозначних 'варничења' (драмске/ позоришне) Илузије и Историје”, Језеркићева и Јованов препознају и „употребу технике, тачније 'жанровске доминанте' *ајокрифа*” и обликовање лика „циничног а истовремено изгубљеног постмодерног појединца, антихероја”. Они, с правом, наглашавају и то да прва драма овог дела антологије, *Лари Томпсон* Душана Ковачевић, обједињује већину темељних значења. Однос према властитој уметности — према зазорности и узвишеност глуме — препознајемо и у Ромчевићевој *Каролини Нојбер* и у Марковићевој *Турнеји*, док се темом односа уметности и власти бави и *Јеџоров џуџ* Вида Огњеновић. Сукоб драматичне стварности и позоришта изгубљеног у причи, у коме представа никако да почне, једно од темељних упоришта Ковачевићеве драме, у којој живот надиграва позориште, јавља се на различите начине и у *Јеџоровом џуџу* Вида Огњеновић, Копривичиној и Марковићевој драми. Као једна од глобалних метафора с краја прошлог миленијума, у *Лари Томпсона* улази и митема о живим мртвацима, који устају из мртвих, али на васкрсавају и не препорађају се (то је у свету без бога немогуће) већ трају у нечистом граничном простору без смрти, али и без рађања. Попут мртваца у култном Диковом роману *Убик*, који на крају ни сами више не знају јесу ли мртви или живи, и Басарини јунаци настављају и у смрти свој слатки живот борби за власт и материјална добра у земљи сведеној на границе министровог стана.

Контекст у који су изабрани текстови стављени у другом делу ове антологије показао се изузетно функционалним: везе између текстова стварају особено озрачје у којем се јасније оцртавају појединачна значења, симболи и метафоре. У целини узев, *Анџологија* Језеркићеве и Јованова могла би се вероватно, као и свака књига ове врсте, доводити у питање у појединим сегментима избора, али њен несумњив квалитет јесте прецизно успостављање сагласја и противречности

изабраних текстова, чиме се оцртава слојевит, противречан, истински интригантан живот српске драме с краја и почетка миленијума, а, истовремено, и наговештавају и пројектују могући правци њеног даљег развоја.

Многе ствари су се суштински промениле у педесетогодишњој историји Стеријиног позорја и као фестивала, и као културне институције, и као издавача и промотера позоришне књиге. *Анџологија најновије српске драме (1995—2005)* иде свакако у прилог онима који верују да се брига о савременом драмском тексту може успешно водити и у новом концепту Позорја.

Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ

ЗВУК КАО ПРАМЕРА ПЕСМЕ

Добривоје Јевтић, *Парабола о звону*, „Просвета”, Ниш 2005

I

Аутор потоњих редова, упркос дугогодишњем бављењу поезијом и теоријама о њеном тумачењу, слично Добривоју Јевтићу, коме „Књиге које су му долазиле до руку / не кажу ништа о томе како се све / премеће у звук и, опет, звук у све”, није пронашао матрицу у коју се може, а да се притом не деформише, сместити *Парабола о звону*. Тако је почео, што и иначе ради из поштовања према *лудости* аутора да продукују изразито некурентну *робу*, с исписима које је генерисао изазов отпорности књиге према интерпретаторским клишеима: исписима из саме књиге, из асоцијативног света, из невеликог стваралачког искуства, из зачудности слика инвентивних мајстора ликовних уметности, из сећања на неке концерте на којима се дешавало да звуци не успевају да се домогну умилности тона, да се уједине у акорд, а потом слију у хармонију којом се додирују простори апсолутне опуштености и тишине; из теоријских књига, из личних сазнања, из лексикона и других прикладних приручника... Исписи, исписи... двадесетак страна густо исписаних речи које су се опирале реду — *иуцање на све стране*, како то у једном од својих записа навести Јевтић стављајући једног наспрам другог ратника с књигама Достојевског у своме ранцу и себе с празном бележницом. Неоријентисаног добровољца вратили су из рата, а писац је донео хаотичне опаске, јер у „записима о звону и има и нема реалности”, „местимице су нечитки и мени самом”, „јер прича о звону иде на све стране ... зато што се ћуд пера као и ћуд змије, не може предвидети”, а „разлетеле листове (бележнице), везу међу

њима може да назре само (онај) ко верује у вештину дна, вештину таложења”.

У тренутку када сам застао код ових редова оживео ми је лик Добривоја Јевтића са дискретним шеретским осмехом и сугестивним погледом испод дебелих наочара у туробној атмосфери некадашње редакције *Градине*, али и Блажета Конеског са својеврсним шеретлуком, који је „пустио реке да теку / зато што су мутне / зато што мисле гласно / зато што ће можда негде неке рећи / оно што нисам умео да изразим јасно” (*Реке*). Везу међу њима учврстила ми је Јевтићева мисао из *Параболе о звону*:

*Мени самом сасвим су јасна месџа у
бележници само два пресована лејџира
... једно њџиче њрешворено у лисџи,
и једна осуџена кишџа.*

*Некоме ...
можда ће биџи јасна и месџа џде се њрича
њрекида или мрси.*

За књигу поезије, а *Парабола о звону* има стиховану форму, сказ, о чијем прекидању и мршењу говори Јевтић, сасвим је неуобичајен, по неким и неприкладан (у овом тренутку призивам у сећање један меланхолични разговор с Александром Ристовићем под, од рода у зрењу, отежалом смоквом у дворишту Николе Радоњића у Бококоторском заливу на плус 38 степени, који је свој кредо експлицирао доживљајем чина, а не његовим препричавањем и, на супрот њему, један Гетеов исказ који је у поезији тражио и нешто што се може препричати). Па, о чему је онда реч?

Сам аутор своје дело назива књигом *зайиса*. О звону. Зато што се све претвара у звук и, опет звук у све, зато што је оно прапочетак, станиште звука, оно је као појавни облик и знак и симбол, исказ суштине. А звук се у веровањима користи за гоњење злих духова и демона, против сила које доносе сушу, против немани под чијом су ингеренцијом градобитни облаци (можда је одатле поникла и идеја да се у градоносне облаци испаљују ракете чији их прасак трансформише у облаци с благородном кишом), против гамади и змија о Јеремијином дану; пуца се када се роди мушко дете да би му се обезбедио живот без демона; ако дете не проговори на време, напада се водом из овчарског звона; а црквена звона, која су у нашем народу у употреби од Немањића, позивају на молитву ради сједињења с Богом или упозоравају на неку демонску појаву: ратови, поплаве, пожари или какве друге непогоде или немили догађаји. (Немоћ звона да се огласи на крају *Ошкрића* у *Деобама* Добрице Ћосића имало је фаталне последице!) У исламу, звоно је симбол куранског откровења, а у Индији сим-

бол првобитне вибрације, па је можда зато мантра, коју добијају јогини приликом иницијације, у основи ономатопеја звука звона с наглашеним вибрирајућим завршним звуковима, што може узроковати стање полусна и халуцинације. Код будиста, звук златног звона изједначава се с божанским гласовима, а у Кини с грмљавином, која може бити демонски, али и божански знак.

Звоно у Јевтићевим записима није црквено ни световно — оно није реално звоно јер га безмало нико није видео: они, који понешто знају о њему, или ћуте или нешто нејасно мрсе. Упркос томе, сасвим је извесно да постоји на омањој чистини, негде у шуми. Та чистина, пропланак, дефинисана је хладним барама у којима вода непрекидно ври, блато око њега и око бара има живе боје. Дрвеће око пропланка је метално, а птице толико срасле с пределом да их не можеш отерати. Други појас растиња је од гуме, без живих становника и шири оштре мирисе да се кроз њега не може проћи. Трећи, најудаљенији, шумски појас одвраћа причом о томе да се ту не сме сећи за друге потребе осим за израду мртвачких сандука.

Да би се дошло до звона, морају се савладати необичне препреке: најпре се мора знати све о звездама, да се не би залутало, и све о травама, које својим мирисима једне омамљују и успављују, а друге буде; мора се прећи и преко једног потока, који се улива у свој извор. Атмосферу мистерије и парадокса наглашава треперење звезда у такту подрхтавања звука звона и шаре у камену као одједи вибрација звука. Све је у знаку звона упркос његовој непокретности и тежини толикој да га никаква кола не могу превести — чак су се и Велика кола накривила под његовом тежином. Покушај народа у земљи којој је *пресушила божја милост* и који никада није живео толико дуго да би саградио цркву у коју би га преселио, чија ће се држава обновити кад буде сатрт толико да остатак може стати под једно звоно, дакле, покушај да се дође до њега и да га пресели на неко место прикладно за цркву, остао је безуспешан будући да обноћ поново израсте оно што би они дању искрчили.

Тако се око звона ствара и стално увећава мистерија. Она расте сваким новим записом — приче се рађају и заборављају, замењују једна другу: звоно је властелиново наслеђе, божја чаша, оно има моћ да птицама које са њега кљуну грашке росе подарује звонкије гласове; звона у другим крајевима неповратно су потонула у земљу док су се друга узнела у небеса тако да их само анђели могу чути, а ово, које би због своје величине било видљиво издалека, сакривено је шумом. Можда му је његова недоступност подарила изузетне моћи: да ветровима подарује звук који се не чује, али се слуги; да бистри воде, да ниже брда у огрилицу, да на крилима лептира персонификује боје; да медведе, ако обиђу око њега, трајно роби љубављу; да вукови, који иначе не знају за љубав, око њега организују своје надалеко чувене свадбе;

да утиче на састав стена и квалитет руда; да увећава све својим звуком, али и да само расте у људској слутњи кад утихне.

Такво, оно постаје фатално као земљина тежа, као црна рупа која усисава и поништава материју, али храни дух — постаје опсесија, свако ко га додирне или буде додирнут макар причом о њему, и сам улази у причу. Тако прича постаје творевина колективног имагинарања.

Сам ауторски субјект никада није видео звоно, ту прапостојбину звука који се може чути у природи, али и из себе и у себи. Одазивао се његовом зову и, наоружан оловком и нотесом, плео мрежу не би ли га трајно уловио, додирнуо оно што је иначе недодирљиво. Недодирљивости доприноси и ћудљива непослушност оловке — она врлуда око звука као змија, ради оно што може и шта уме, али не и оно што се од ње очекује, јер се звук не поковава њеним моћима, одбија да се трансформише у реч, не пристаје на тачан говор:

*Перо ми је оживело у руци као змија, и по
својој ћуди ... ћочело да тражи
ћућ до њега.*

*Ако прича о звону иде на разне сйране,
ћо је заћо шћо се ћуд ћера, као и ћуд змије
не моћу ћредвидети.*

Тако већ на почетку, као и у запису на 9. страни књиге, Јевтић одређује карактер својих записа. То је потрага за Звоном (Читај: песмом, причом и, уопште, уметничким делом), које *негде у шуми (...)* на *омањој чистини, сћоји велико, а оно шћо следи, одјецу су онога што други говоре и што ауторски субјект слуги, одјецу су који траже своју резонанцу међу расућим чйћаоцима*. Песма је, према томе, ловђење неуловљивог (да ли зато и Ловац из књиге, уместо своје ловине, приказује уловљену причу о звону, а Сликари слика само оно што види?), поход на имагинацију, на слутњу, на (пра)маглину неиздиференциране мисли, трептаја срца, пробљесака ума у тој неописивој маглини. На тај начин песма поприма асимптотски карактер — никако да дотакне, још мање да *ћокрије* своју тему — што јој се више приближава, све је даља, као људски идеал, који такође врлуда као змија.

А змија је, према хришћанској митологији, симбол сатане и послужила јој је као оруђе у наговарању Еве да покаже својеглавоћ. Она је непријатељ свему што живи на земљи. Хладна је и љута, а то што се по земљи без ногу креће, изазива мистичну суздржаност и подозрење. У народу, међутим, постоји уверење да има добрих и злих змија. Добре змије тамане гамад и чувају кућу. Народ јој приписује и својства амајлије, познавања траве живота и, уопште, лековитог биља, али и немумштог језика којим се одгонетају загонетке и мистерије жи-

вљења. Тако се она диференцира и као симбол мудрости, па је таква ушла и у симбол медицине, а у Јевтићевој књизи њено друштво завредели су само Слепи старац и ауторски субјект, који је Старчев праунук — обојица су ствараоци.

Старац је у записима Јевтићевим од алата, покућства и драгоцености у накиту, који су му донели пред рат да га *прејтои и уједини у нешто што се не може однећи*, излио, само он зна *зашто*, звоно под којим се налази књига, која ће се, када се оно једнога дана подигне, објавити и поништити значај Талмуда, Завета, Курана, манифеста и декларација. То је, дакле, света књига, књига над књигама. Али, пошто му је усијана магма или ватра приликом топљења спржила очи, и сам је принуђен да, такав слеп, тражи звоно, небеско звоно. При томе користи услуге змије. Тако слеп не види земаљске магле и мрак (као онај слепац из Симовићевог *Косовског боја*), па и другима саветује да трагају ноћу зато што ноћ не обмањује, не заводи показивањем неважних ствари и лажних оријентира — ноћ је усредсређена на суштину отелотворену у звуку звона с божанским својством светлости. Старцу је, према томе, звоно компензација за ускраћену светлост, а будући да се не може кретати за очима и видом, оно је нека врста путоказа. Тако се не може десити да гледајући царев грб не видите цара, да поверујете илузији ухваћених звезда у тепсији с водом — детаљи појавног света нису сам свет, њихово уочавање не значи и сазнавање света — дубља мисао открива да су они део система у којем, уједињени сложенијом структуром, губе своју дословност, постају део општег значења, надзначења. Тако, говорити или записивати опажаје, кретати се по свету идући само за очима без духа, долазите до обоготворења ефемерног, у поезији до импресионизма, који је на ивици искушења да уместо суштине транспонује само бљештаве прекриваче под којима она егзистира, узима лажно благо из тамног вилајета мистерије, о којој је својевремено певао и Бранко Миљковић.

Записи Добривоја Јевтића чине круг од кога све полази да би се до њега дошло, до сазнања да све полази из Једног и да се све поново враћа у то Једно, до уробороса, до потока који се улива у свој извор, до Старца и његовог Потомка, до дрвета и његове сенке, до натукница које су у орбити једне још увек неуобличене приче, до звона и његовог брида (то није више само звук), до живота и смрти, до звука и тишине у којој се он поништава као глас у хору, као боја у слици, као акорди у мелодији, као речи у песми. Звук тежи тишини из које је изашао, а ми, идући за њим, у основи трагамо за звоном у коме је он заћутао.

II

Још је Бранко Миљковић педесетих година прошлога века упозоравао да је загладаност у сунце изложена опасности, јер снажнима,

који у Тамном вилајету открише „злато које се не може узети”, „Ноћ уместо ока лукава вагра нуди”. Овде, у *Параболи о звону* Добривоја Јевтића Тамни вилајет и јесте и није подземље. Није зато што ауторски субјект бележи своје записе егзистирајући у стварном свету, али и јесте, јер укрштајући фрагменте прича Ловца, Старца, Врачаре, опаске неименованих наратора и пробљеске своје имагинације, остварује ефекат синестезије и полифоније, замагљује оштрину њихових обриса, тоне у онострано у коме слуги благо (песму, сазнање) чије изношење на видело може угрозити лепоту слугње, али и чије занемаривање свету може донети ускраћеност за чаролију и њену вредност. То је та стрепња која се јавља при транспоновану стваралачког порива зато што ни сликарева боја, ни материјал скулптора, ни ноте композитора, ни реч песника нису еквивалентни нематеријалном страху, радости, слугњи, стрепњи, пробљеску свести који су генератори потребе да се реализују кроз уметничко дело. При томе, записује Јевтић, ако у потрагу понесете нешто чврсто, ако у транспозицију кренете с потпуно јасном идејом, тешко да ћете допрети до Звона, оваплотити његов тако присутан, а само изузетнима чујан звук:

*У џејовима не треба да имац ницїа
мешално, јер ће ши шо кад се будеш
приближавао звону, развалиши џејове
и, уз країак скик, као кад йсеїу сїанеш
на реї, скочиши и иззубиши се у звону.*

Из сличних разлога Звано не треба тражити при дневној светлости и с погледом унапред:

*Ко тражи дању, зуби се седам йуша
редом, а седмог дана, кад би иначе
одмарао, налази себе на камену, где је
йрви йуш засїао йо заласку у шуму.*

Због тога у *Параболи о звону*, „писаној по мраку”, има много тајанствених стаза и изукрштаних путева — повремено она подсећа на географску карту на којој су помешане изохипсе и изобате, упоредници и подневци, на неодгонетљиву арабеску сликану прајезиком у који се људска свест тешко враћа, који перо (змија упркос томе што је обдарена разумевањем немуштог језика) не дешифрује, па отуд нечитку и самом записивачу суоченом са „флеклама, изненадним прекидима, са суновратима убрзања и нејасним скретањима рукописа”. То је, међутим, записивачу потврда да су записи блиски свом узроку, ближи нади да ће „Некоме ..., можда бити јасна места где се прича прекида и мрси”.

Песма је, произилази из *Параболе о звону*, поглед унатраг, јер се само из искуства пређеног пута може остварити смислена структура, прича, у којој се не мора бити потпуно оријентисан, али која постоји. Такав сказ губи дословност, али својом сугестијом може произвести (са)знање. (Са)знање није, према томе, прапочетак, прапостојбина, него последица стваралачког чина — треба трагати за суштином, тумачити знакове и симболе, организовати их и на тај начин превазилазити конфузију коју нужно изазивају различити, понекад једни други ма оштро супротстављени ентитети материјалног света.

Стваралаштво уопште, па и писање поезије, представља преобликовање света, а у случају поезије претранскрибовање света. Свакако не света какав он јесте, тим пре што до сада, упркос миленијумским напорима, то што јесте нико није утврдио, већ света оних који су почаствовани, или кажњени, тишином у којој заматно одјекује неки немир и потреба да се сусрет с тим немиром оваплоти. Али, пошто је он нематеријалне нарави, јавља се потешкоћа његове транспозиције. У потрази за адекватним материјалом, записивач *Параболе о звону* долази до воде. Ако је ватра створила звоно и при том ослепила његовог творца, онда је вода као још један од Хераклитових праелемената, иако материјална, довољно прилагодљива (може се кретати од течног преко чврстог и гасовитог, поново до течног стања) и није опортунa потрази:

*До звона ће можда стићи ко у неизвесну
пошраћу њонесе само седам гушљаја воде
и све их немарно раздели:*

„пернатом камену” зато што је чудо, „цвету за који се не зна да ли је почетак или крај лепоте, појилу облака” да би било семенка кише и „странама света”, које су симбол равнотеже. „Има их, дакле, седам. А броју се мора веровати.”

Број седам у Јевтићевим записима јавља се више пута и на неки начин има повлашћени положај, што сугерише и посебно значење: потрага за Звоном траје шест дана, а седмог дана трагач налази себе на почетку, чиме се сугерише старозаветна прича о стварању света и кружна путања трагања. Потом, на свету има седам непрозирности, седам неодгонетнутих тајни, које се, у часовима када је слух оплемењен звуком Звона, нуде одгонетању и, на крају, *мајсторима у овим крајевима* сматра се седморо људи. Ту је, пре свега Ловац, који своју ловину, као Калча у Ивковој слави и *Калчиним причама* Михаила Голубовића, допуњава својом имагинацијом из које се изнедрио и нуклеус легенде о Звону у Јевтићевим записима; потом, Старац, јер је био потребан мајстор који може открити сферичан облик и круг на ободу тог облика (звона) из потребе знане само њему; гатара Божана,

која о Звону зна све, али не нуди пут до њега већ гатање у маховину, речно дно и камен; Записивач, иначе Старчев праунук, кога ће надживети његова маштања; Жена, која заробљена сенком куће тка бело платно својих снова; Змија, која све више измиче што јој се више приближаваш; Дете које пипањем бежи из мрака своје нејакости, неискуства и незнања, али се упорно држи легенде и сказа, из којих ће, кад одрасте, из себе саздати ливца без премца и, на крају, (Лето)Писац, који својим пером све прати, наводи и заводи по чему је најсличнији Ловцу. Све ове личности своде се на заједнички именоватељ: њихово кретање усусрет звуку према звону представља неку врсту компензације за неку ускраћеност, израз хтења да буду видљивији него што јесу.

За разлику од других песника (а има их на десетине) који су трагали за прапостојбином песме, Добривоје Јевтић очигледно сматра да нуклеус песме није ни тон, ни акорд, већ елементарни звук, чија је појава, али и трајање условљено тишином:

*Из фрагментарних извештаја трагача за
звоном може се разазнати једно: да су по
све пошунунијој тишини осећали колико су
му се приближили.*

*Коначно ишчезнуће сваког звука знак је
— кажу — да се обрео пред звоном.*

Тишина се овде представља као „поништавајући збир”, односно као синтеза звукова, па зато онај ко чује и „види коначну тишину” која има облик звона, имплицира и могућност да зазвони „кад се слух успостави”. Зато тишина може бити и речита, и сликовита и заглушујућа — свакоме од оних који је доживе, може значити нешто друго. Тишина је један од најполисемичнијих поетских феномена.

У целини гледано, књига записа Добривоја Јевтића *Парабла о звону* ујединила је есеј, прозни запис и песму, потрагу за уметничким делом и уметником, с основном мишљу да оно, уметничко дело, постоји негде ван њега, да га мами, дозива и изазива, али и омамљује и таквог, омамљеног, одбија од себе. То је поетичка књига која расправља о стрепњи ствараоца да неће успети да реализује своје слутње, недоумице, осећање ритмова и брида у себи, своје осећање света. У овој невеликој значајној књизи, која је остала без заслужене рецепције, све је до краја естетизовано, охлађено, ближе сазнању него емоцији, поетици него поезији. Па, ипак, то је и поезија презентована књигом концентричне композиције, што ће рећи да се њен крај улива у почетак, као поток из ње, као уроборос... Тај коначни круг текстуре, међутим, не окува њену сугестивност. То је књига човека који је читав свој стваралачки и уреднички живот посветио *вештини дана*, сми-

слу таложења сазнања једног неуморног читаоца, аналитичара изграђених критеријума, који је имао храбрости да резолутно зауставља пи-скарала и да афимише оно што показује склоност песничком трајању. На крају, то је и књига уметника трајно затрованог сликарством, посебно Пикасом, дело цртача чије вињете, објављене у *Параболи*, недвосмислено потврђују поетику сажетости и у том смислу ликовним језиком допричавају причу, проширују њен семиотички и семантички опсег.

Мирољуб М. СТОЈАНОВИЋ

ВЕЛИКИ МОЗАИК СРПСКОГ РЕАЛИЗМА

Живомир Младеновић, *Српски реалисти*, „Чигоја штампа”, Београд 2007

Мало је књижевних епоха које су толико привлачиле пажњу истраживача и тумача, као што је случај са српским реализмом. Резултати тих бројних интересовања током читавог 20. вијека често нису били праћени и поузданим квалитетом, па се без претјеривања може закључити да је епоха српског реализма тек у новије доба, у посљедњој трећини протеклог вијека и на почетку нашег столећа, добила адекватне монографије, студије и расправе, које се по научним задацима могу мјерити са достигнућима савремене књижевне историографије у свијету. Један од свједока и активних учесника у тим истраживањима српског реализма, од тридесетих година 20. вијека до наших дана, Живомир Младеновић (Доњи Љубеш код Алексинца, 1910), објавио је књигу под насловом *Српски реалисти* која представља велику синтезу његовог рада и окупља све значајне текстове које је написао о књижевној епоси, писцима, дјелима и тумачима српског реализма.

Књигу сачињавају три цјелине. Први дио представља девет портрета писаца српског реализма, који су настали до јуна 1947. године као рукопис за школски уџбеник, а који су овдје објављени по први пут и без било каквих измјена. Други дио књиге представља рукопис предавања која су под насловом *Проблеми развојног љуша српског реализма од Јакова Игњатовића до Радоја Домановића* одржана на Коларчевом народном универзитету од фебруара до априла 1967. године. Трећи дио књиге представљају чланци и огледи о српским реалистима који су различитим поводима објављивани у српској периодици од 1936. до 2001. године.

За први дио ове књиге можемо казати да представља школски преглед писаца и дјела српских реалиста од Светозара Марковића до Војислава Илића (без огледа о Радоју Домановићу), који данас свакако не нуди посебно нова сазнања, осим што упућује на директну оп-

тужбу против Велибора Глигорића да је прерадом Младеновићевог рукописа из 1947. године направио своју књигу под истим насловом *Српски реалисти*, која је потом објављена 1954. године, те као универзитетски приручник доживјела не само више издања, него и задуго наметнула општи поглед и приступ наведеној књижевној епоси. Младеновићеви портрети српских реалиста јасно указују на особености његовог књижевноисторијског приступа писцима, дјелима и епоси српског реализма. Можемо рећи да се тај приступ заснива на четири равноправна поступка: на истраживању животописа аутора и комплементарности биографских чињеница са елементима књижевног текста, на реконструисању друштвено-политичких околности и њиховом утицају на поетичку слику епохе, на интерпретацији репрезентативних књижевних дјела и селекцији умјетничких идеја, те на успостављању компаративних веза са писцима и дјелима из домаће и страних књижевности. У другом и трећем дијелу књиге, који се могу посматрати и као драгоцјена допуна прве цјелине књиге, долази до изражаја права књижевноисторијска способност Живомира Младеновића да тумачи на потпуно самосталан и оригиналан начин писце и дјела епохе реализма.

Циклус предавања одржаних на Коларчевом народном универзитету под насловом *Проблеми развојног џућа српског реализма од Јакова Игњатовића до Радоја Домановића*, представља најкомплетнију цјелину у Младеновићевој књизи *Српски реалисти*. У уводној студији *Основне карактеристике српског реализма*, указано је на термилошке, поетичке и периодизацијске специфичности епохе, те на дјелотворне и корисне везе са појединим европским књижевностима. Добро је освијетљен историјски контекст и друштвено-политичке промјене које су пратиле епоху реализма у Срба, од Мађарске револуције против бечког двора из 1848. године, преко Српско-турских ратова 1876–78. године, политичких превирања која су кулминирала Тимочком буном 1883. године, па све до Мајског преврата 1903. године и династичке смјене у Србији. Међу програмским текстовима српског реализма с правом је као најранији издвојен оглед *Поглед на књижевство* Јакова Игњатовића из 1857. године, који се јавио готово истовремено са програмским текстовима француског реализма, те нарочито са значајним огледима Жила Шанфлерија сакупљеним у књизи под називом *Реализам (Le Realisme)* у Паризу 1857. године. Младеновић прецизно указује и на значај каснијих програмских текстова Светозара Марковића: *Певање и мишљење* (1868) и *Реалности у поезији* (1870), а затим прати развој књижевне периодике и значај појединих часописа за општу поетичку слику епохе српског реализма. У том смислу је била без премца појава часописа *Ошацина* Владана Ђорђевића 1875. године.

Када је ријеч о огледима о најзначајнијим писцима српског реализма (Јаков Игњатовић, Светозар Марковић, Милован Глишић, Лаза

К. Лазаревић, Јанко Веселиновић, Светолик Ранковић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Војислав Илић, Радоје Домановић), Младеновић с правом даје Јакову Игњатовићу статус родоначелника српског реализма, а роман *Милан Наранџић* (1860—63) посматра као прво белетристичко дјело ове епохе. Светозару Марковићу одаје признање као аутору програмских текстова који су извршили највећи утицај на развој епохе реализма. Милована Глишића посматра као досљедног сљедбеника идеја Светозара Марковића, још од раних сатиричких цртица против неуких професора, слабих уџбеника и погрешних наставних метода (*Једна лекција из хисторије Срба, Модерна сџилистџика, Као бајаџи џоуларна физика*), који су писани у духу Марковићевог чланка *Како су нас васџиџавали*, па све до сатиричких приповједака у којима је разобличавао зеленаштво и корумпиране чиновнике, пропадање патријархалног села и слично (*Глава шећера, Роџа, Злослуџни број, Нови Месџија* и друге). Лази К. Лазаревићу с разлогом даје статус творца умјетничке реалистичке приповијетке у Срба, али нам је нејасно зашто је Младеновић највише аналитичке пажње посветио само приповијетци *Школска икона*, а не и неким другим и по општем суду критичке успјелијим приповијеткама, попут *Швабице* и *Ветџра*, те приповједака *Први џуџи с оцем на јуџрење* и *Све ће џио народ џозлаџиџиџи*. У том смислу нам се чини као претјерана и Младеновићева оцјена да је лик „неспретног учитеља” социјалисте, који заводи попову кћер Мару, „један од најуспелијих ликова не само Лазаревића него и српског реализма уопште”. Јанка Веселиновића Младеновић посматра као најпотпунијег реалистичког пјесника села у приповиједној прози, а нарочиту аналитичку пажњу усмјерава на књижевну генезу и пишчево мукотрпно формирање. У том смислу су посебно наглашене ране приповијетке: *Како је џосџао каџиџарлук* (1881), *Вика на курџака, а лисџице месо једу* (1882); у којима се препознавао снажан утицај читања Тургењева, Толстоја и Гогоља, а поготово српских писаца Милована Глишића и Милана Ђ. Милићевића. У каснијем стварању, Младеновић издваја аутобиографски роман *Борџи*, те романе *Хајдук Сџанко* и *Селанка*. Посебно анализира приповијетке: *Браћа*, *Самрџина чаџа*, *Кумова клеџва* и слично. При томе приповијетку *Браћа* доводи у везу са Лазаревићевом приповијетком *На бунару*. За недовршени роман *Јунак наџиџ дана*, Младеновић констатује да има доста подударности у сликању блазираног карактера главног јунака са Игњатовићевим романом *Милан Наранџић* и слично. У огледу о Светолику Ранковићу као реалистичком сликару промашених живота, Младеновић указује на значај који је школовање у Кијеву од 1884. до 1888. године имало за књижевно формирање овога писца, на велики утицај приповједака Лазе К. Лазаревића, а затим аналитичку пажњу усмјерава прије свега према романима: *Горски цар* (1897), *Сеоска учџиџељџица* (1898), *Поруџешени идеали* (1899); те у мањој мјери и приповијеткама: *Каџешаниџа*, *Јесење слике*, *Чича Милосав*, *Званична исџравка*, *Ђавоља џосла*, *Сџари*

врускавац и слично. О Симу Матавуљу као реалистичком сликару Далмације, Црне Горе и Србије, Младеновић износи доста драгоцених запажања о особеностима умјетничке слике свијета (нарочито на примјеру из приповијетке *Бодулица*, а у мањој мјери и приповједака: *Нови свијет* у *Старом Розојеку*, *Нацљедство*, *Учини као Страхинић* и слично; на примјерима из романа *Бакоња фра-Брне* итд.), затим упућује на корисне везе за Матавуљево приповједачко формирање са Миланом Јовановићем Морским, док су заједно боравили у Херцег Новом, са Павлом Аполоновичем Ровинским на Цетињу и слично. Оно што уочавамо као недостатак овога огледа јесте занемаривање или потпуно изостављање неких од антогијских Матавуљевих приповједака. Мислимо, при томе, прије свега на приповијетку *Повареша*, на потпуно изостављање и непомињање *Поцљедњих вишезова* и *Пилићенде*, *Ошкочица* и *Биле*, *Букана Скакавца* и слично, када је ријеч о дјелима из далматинског живота, те приповијетке *Светша осветша* из црногорског живота, а затим и готово у цијелости занемаривање србијанских и београдских тема, које су највећим дијелом биле објављене у збиркама: *Из београдског живоћа* (1891) и *Београдске приче* (1908). О Стевану Сремцу као реалистичком сликару паланке и паланчана, поред низа добрих запажања о занимљивим локалним типовима, о карактеристичном језику и локалној средини, Младеновић износи углавном неприхватљиву тезу да су Сремчева политичка схватања била главни покретач његова стварања, подједнако и док је писао историјске приповијетке (*Владимир, краљ дукљански*, *Раско*, *Краљ Војислав Травуњанин* и слично), као и касније кад се определијелио за писање прозе са тематиком из друштвеног живота. Либерална политичка оријентација Стевана Сремца свакако је дошла до изражаја у обликовању појединих дјела: романа *Лимунација на селу*, те приповједака: *Максим*, *Јусуф-аџини њолићички назори*, *Зли њоданик*; у којима је оштро критиковао социјалистичке и радикалске идеје свога времена, али у свим другим и то умјетнички најзначајнијим дјелима: романима *Пој Ђира* и *Њој Сџира*, *Зона Замфирова*, *Ивкова слава*; приповијеткама *Божјиња њеченица*, *Кир-Герас*, *Чесна старина*, *Ибиш-аџа* и другима, па чак у претежној мјери и у сатиричком роману *Вукадин*, Сремчева стваралачка мотивација је у највећој мјери изразито умјетнички мотивисана. Војислава Илића као класичног пјесника српског реализма, Младеновић углавном посматра кроз блискост овога писца са Светозаром Марковићем чије идеје је још у младости у потпуности био прихватио, те кроз тематску анализу различитих пјесама реалистичко-сатиричке, љубавне и митске провенијенције, али је упадљив изостанак анализе дескриптивних пјесама (*Вече*, *Јесен*, *У њозну јесен*, *Сиво суморно небо*, *Зимска идила* и слично), те родољубивих пјесама (*На Дрини*, *На Вардару* и слично), у којима управо највише долази до изражаја Војислављев реализам. Радоје Домановић је издвојен као творац српске алегорично-сатиричке приповијетке, а његова приповиједна гене-

за је посматрана од раних приповједака из варошког и сеоског живота (*Рођендан*, *Објава*), па све до антологијских сатира: *Не разумем*, *Укидање сџрасџи*, *Данџа*, *Вођа*, *Краљевић Марко по други џуџ међу Србима*, *Сџрадија*; те до сатиричког псеудоесеја *Озбиљне научне сџвари*. Нејасно нам је зашто је при томе изостао Младеновићев осврт на сатиру *Мрџво море*, која управо улази у ред најрепрезентативнијих алегорично-сатиричких прича не само у стваралачком опусу Радоја Домановића, него и у читавој српској књижевности.

На крају предавања су као сљедбеници и сапутници српског реализма представљени и тумачени и мање познати или занемарени писци: Лазар Комарчић, Павле Марковић Адамов и Илија Вукићевић. Младеновић наглашава да је књижевну судбину тројице аутора увелико одредио Јован Скерлић дајући им неадекватан статус у *Историји нове српске књижевности* 1914. године. Младеновић наглашава да Скерлић Комарчића није уопште укључио у своју гласовиту књигу, због тога што га је посматрао искључиво као политичког противника, Павла Марковића Адамова је неоправдано сврстао у романтизам као „закаснилог омладинца” иако романтичарској поезији припада само рана фаза његовог књижевног стварања, а Илију Вукићевића је поменуо само као првог уредника часописа *Дело* у Београду. Младеновићева интерпретација књижевног дјела тројице поменутих писаца свакако је сувише сажета и непотпуна да бисмо о њој изводили посебне закључке и оцјене. Питање је свакако да ли је оправдано називати их „сљедбеницима и сапутницима”, ако су с правом посматрани као саставни дио епохе српског реализма, те поготово ако тој епосу у поетичком и жанровском погледу доносе доста новина. Потребно је нагласити да је у случају Лазара Комарчића, Младеновић добро препознао као најзначајније остварење психолошки роман *Један разорен ум* (1893), али је занемарио или потпуно изоставио остале романе (*Драгоцена оџрлица*, *Бездушници*, *Мој кощијаш*, *Два аманџа*, *Просиоци*, *Преци и џошмоци*, *Мученици за слободу*). Поготово је штета што је превидио у жанровском смислу драгоцјени роман *Једна уџащена звезда* (1902), као једно од најранијих дјела научне фантастике у српској књижевности. Такође су му промакла и нека незаобилазна дјела приповиједне фантастике Илије Вукићевића. Прије свега мислимо на умјетничке бајке: *Лековић џиџај*, *Проклеџа леџоџа*, *Ђаво и девојка*, *Цар Горан*, те на приповијетку *Прича о селу Врачима* и *Сими Сџуџици* и слично.

У трећем дијелу књиге као предмет Младеновићевих интересовања истраживани су: роман *Патњица* Јакова Иџњатовића, породична предања о Јанку Веселиновићу, однос Јована Скерлића према Лази К. Лазаревићу, Скерлићев став према модерном у српској прози, однос Радоја Домановића према женама и слично. У том смислу су нарочито вриједна тумачења књижевних текстова и истраживања приватног и јавног живота пишевог на основу архивске грађе и преписке дата

о Симу Матавуљу. Указано је на реалистичку слику свијета Далмације, Црне Горе и Србије, те на аутобиографска мјеста у Матавуљевој приповиједној прози, анализирана је његова недовршена романсирана аутобиографија *Десет година у Мавриџанији*, истражен је Матавуљев боравак у Паризу 1882. године, те везе са француском књижевношћу и културом, односи са књазом Николом Петровићем, његов први долазак у Србију 1887. године и слично.

Истраживања Живомира Младеновића посвећена српском реализму углавном карактерише изразита поузданост, прецизност и тачност биографских, књижевноисторијских и културноисторијских чињеница, као и бројних других контекстуалних елемената који без сумње доприносе бољем разумијевању самог књижевног текста као умјетничке творевине. Као примјер једног ријетког пропуста наводимо нетачно мјесто рођења књижевника Лазара Комарчића (1839—1909). Младеновић наводи да је Комарчић рођен у Пљевљима, што је податак који је истина дуго времена навођен у књижевноисторијској литератури и енциклопедијама, а изгледа да потиче од Павла Поповића, али је стварно мјесто рођења овога писца, према тачним истраживањима Вукомана Шалипуровића из 1970. године, село Глог на крајњем југозападу прибојске општине.

Наведена непрецизност и неке друге истакнуте замјерке, различита мишљења и неслагања, нимало не умањује општи утисак и оцјену о књизи *Српски реалисти* Живомира Младеновића. Осим што можда исправља и неке старе књижевноисторијске и људске неправде, представљено дјело својом појавом на лијеп начин обогаћује критичку литературу о овој популарној књижевној епоси у Срба.

Горан МАКСИМОВИЋ

НОВИ ПРЕВОД КОНСТАНТИНОВОГ ЖИТИЈА

Константин Филозоф, *Животи Стефана Лазаревића, десјоша српскога*, превод и напомене Гордана Јовановић, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2007

Изврсни познавалац и дугогодишњи истраживач *Сказанија о њишменех* Константина Филозофа, проф. др Гордана Јовановић, прихватила се нимало лаког задатка да са српскословенског преведе на савремени српски језик Константинов *Животи десјоша Стефана Лазаревића* (1433—1439). Константиново *житије* превео је, најпре, још 1936. године Лазар Мирковћ, наш истакнути богослов, литургичар, професор богословије Свети Сава у Сремским Карловцима, декан и професор Богословског факултета у Београду. Мирковић је свој превод об-

јавио у едицији *Старе српске биографије XV и XVII века*. Ово издање прештампано је у библиотеци *Српска књижевност у сиво књига*, 1970, а редакцију превода извршила је Гордана Јовановић у издању Просвете и Српске књижевне задруге (Београд 1989, књ. 11), заједно са *Сказанијем о писменех*.

У *Бележници о овом издању* говори о потреби превођена Деспотовог *житија*, „не само поново, него и више пута”. По њеном мишљењу, дело би требало превести „прво зато што и најбољи превод временом захтева исправку и ревизију, и језичку и методолошку, а то се односи на свеукупан приступ средњовековном књижевном тексту”. Гордана Јовановић указује и на различита мишљења „о томе како треба такав текст — писан различитим редакцијама старословенског језика — ’транспоновати’ на савремени језик”. У случају Константиновог дела реч је о тексту српскословенске редакције који треба превести на савремени српски језик”, али се мора узети у обзир и чињеница да је Константин Костенечки био Бугарин, матерњи језик му је био бугарски и несумњиво му је била најближа бугарска редакција старословенског језика, односно „бугарскословенски”, „па се и језик којим је писано *житије* условно може назвати српскословенски. Примећује, такође, да се морају узети у обзир и различити језички наноси стечени Константиновим образовањем у Бугарској, традицијом узамјамних словенских прожимања чије је извориште Света гора, вишегодишњим боравком у Србији итд. Проучавајући Константинов језик у Деспотовом *житију*, Јовановићева каже да је „језик којим је написано *житије* веома тежак, реченице су дуге, у синтаксичком смислу компликоване и често нејасне, лексички фонд је омеђен сижетном страном текста, што је и разумљиво, али поједине речи у контексту често имају несвакидашње, неуобичајено значење, што само по себи не мора бити лоше, али то ствара преводиоцу приличне проблеме”.

Преводећи ово дело, Гордани Јовановић је био циљ да превод учини што разумљивијим за ширу читалачку публику, а користан ће бити и за студенте српског језика и књижевности; стручњацима, који се могу служити и изворним текстом, овај превод може бити помоћ. У *Бележкама*, она даје и напомене, односно објашњења, говори о нумерацији, о акростиху, о библијским скраћеницама. Коментаришући библијске цитате у делу, каже да су они „углавном парафразирани у односу на нама познат Вуков и Даничићев превод Светога писма”. На крају књиге налазе се фотографије, међу којима су и ктиторска фреска деспота Стефана из Манасије и насловна страна *Сказанија о писменех*.

На почетку књиге налази се *Увод* у коме Гордана Јовановић расправља о томе да ли би Константиново дело требало назвати *живош* или *житије* и с разлогом се опредељује за термин *живош*. Познато је у науци да је ово дело више историографски но хагиографски спис и нема битне карактеристике светитељског житија, нпр. опис чудеса и

др. Истичући да Стефан Лазаревић, српски кнез 1389—1402. и деспот 1402—1427. „спада свакако у најмаркантније личности нашег средњег века и наше историје уопште”, Јовановићева пише о Стефановој владавини, вазалним односима према Турцима, о везама са Угрима, о Деспоту као „сувереном и непобедивом ратнику”, о Деспотовини у његово време, када су долазили учени монаси, градитељи, уметници из околних земаља, говори о Стефану Лазаревићу као писцу и преводиоцу са грчког, о боравку Константина Филозофа (Константина Костенечког) у Србији.

Драгоцени су подаци које Гордана Јовановић даје о Константиновом делу, о томе да оригиналан текст житија није сачуван. Она сматра да је „дело настало најкасније до 1431. године, јер се после тог времена Константину губи сваки траг”. Преписи су до нас дошли у периоду између XV и XVII века, а постоји опширна (или дужа) редакција *житија*, сачувана у четири преписа (два српска и два руска). Она даје податке о свим тим преписима:

1. *Одески* или *Цетињски ѿрејис*, датиран између 1508/10. и 1523/27. године, писан српском редакцијом.

2. *Цавџајски* или *Боџишићев ѿрејис*, прва деценија XVII века, српска редакција.

3. *Кирилобелозерски ѿрејис* из XVI века, писан руском редакцијом.

4. *Волоколамски ѿрејис*, крај XV — поч. XVI века, руска редакција.

Кратка верзија *житија* писана је руском редакцијом и сачувана је у три преписа: *Тројички*, *Казански* и *Погодинов ѿрејис*. До сада није нађена кратка верзија на српкословенском језику.

Одески или *Цетињски ѿрејис* издао је Ватрослав Јагић 1875. и према њему је и Гордана Јовановић сачинила свој превод.

Завршавајући своје излагање у *Уводу*, Гордана Јовановић разложно закључује да *Житије* деспота Стефана Лазаревића „представља прворазредни историјски извор, јер га је писао сведок многих догађаја и Деспотов савременик који је добар део свога живота провео у Деспотовој околини и трудио се да верно прикаже људе и догађаје који су обележили Деспотову владавину”. Такође истиче да Константин није сачинио класично светачко житије, већ да пре подсећа на дела византијских историчара, нпр. Нићифора Григоре.

Да бисмо указали на разлике између превода Лазара Мирковића, редакције Гордане Јовановић у издању Српске књижевне задруге и Просвете (Београд 1989) и њеног превода (Београд 2007), одабрали смо управо одломак о изградњи Манасије. Упоредјујући, најпре, Мирковићев превод са текстом из 1939, у коме је Гордана Јовановић извршила редакцију, види се да су се интервенције Гордане Јовановић односиле највише на поједине речи, изразе, како би читаоцима превод био разумљивији, нпр. *сѣан за ђушање* (ЛМ), *молчалница* (ГЈ); *ѿреду-*

мишљене, достојне иноке (ЛМ), *веома учене, изванредне иноке* (ГЈ); *љубочасћан њразник* (ДМ), *весели њразник* (ГЈ); *соломонски* (ЛМ), *ѡре-ма Соломону* (ГЈ); *ѡезоимениѡоѡа*, тј. Стефана (ЛМ), *истиоименоѡа* (Стефана) (ГЈ); *за мало времена* (ДМ), *за крајко време* (ГЈ).

Преводећи Константиново *жииѡије* са српскословенског језика, имајући у основи *Одески* или *Цеѡињски ѡреѡис* из XVI века, Гордана Јовановић је остварила и сачинила превод који је више у духу савременог српског језика од превода Лазара Мирковића. Адекватнији изрази и склоп њене реченице допринели су осавремењивању Константиновог текста. Стилски дотеранији, њен превод, са доиста тешког и синтаксички компликованог и често нејасног Константиновог језика, прихватљивији и разумљивији је за читаоце. То је, уосталом, и био циљ поновног превођења житија о деспоту Стефану Лазаревићу. Ауторка је у потпуности испунила и оправдала овоје намере и сопствене разлоге. Несумњиво, превод Гордане Јовановић представља нови и модерни приступ средњовековном књижевном тексту.

Јелка РЕЂЕП

МЕЂУ КОРИЦАМА ПОРОДИЧНОГ АЛБУМА

Стана Динић-Скочајић, *Ноћ у ѡолом вриѡу*, „Народна књига”/„Алфа”, Београд 2006

Први утисак који се намеће читаоцу, након ишчитавања књиге стихова *Ноћ у ѡолом вриѡу* нишке књижевнице Стане Динић-Скочајић (р. 1951), јесте извесна ауторска храброст да се наративно-исповедно испише колажна и искрена интимистичка књига поезије, чији су састојци сећања, медитације, снохватице... Одредницу смелости заслужује и песнички поступак јер се, противно књижевним упутствима, размак између могућег и дочараног значајно сузио, а уз то натопио емоцијама, што поставља необичне и отежане услове за стварање.

Податак да Скочајићка поседује искуство прозног писца (објавила један роман и две књиге прича), утицао је на композицију књиге песама, које нису разврстане у циклусе, већ их сећања, као колажи садржаја, контекстуално умрежавају и настављају, без очекиваног и непотребног понављања одређених, иако битних, тематских упоришта. Зачетак књиге је заиста достојан првих страница романа или првих сцена филма, јер почетни стихови књиге доносе „жал” за прошлим и идиличним („Где је оно / што је / до малочас било / овде ... Још памтим себе / Улепљену у љубав / Где је / сада / то”). Наиме, у складу са локацијом из наслова књиге (врт), књига почиње сећањима на породичну идилу и дружења особа које повезује љубав, и то у по-

родичној кући са негованим вртом, у којем „у августу поверујемо” да „вечан је живот”. Такав амбијент је доступан и приступачан за наставак и концентрично ширење сродних емоционалних стања, јер „љубав је вечност”, тако да се у књигу, тачније у врт уводи и вољени мушкарац („Твоје присуство / нежна вртна утвара / тајанствено хуји”). Али, како и приличи озбиљнијим прозним формама, уништење породичног микрокосмоса („Врт је био свет”) протиче врло брзо и тихо. Истовремено нарушава се изглед и очуваност врта и куће, као и саме породице. Прва опасност је *Мала поподневна лаж* (то је и наслов песме): „Мирила сам се са слепилом / и покушавала да загрим мрак / Да привијем све што сваки пут / оставиш за собом / када изађеш / у своју малу поподневну / лаж”. Најављени одлазак мушкараца („Гост прође / А биљна душа перивоја / уплете му се у ход / и сад пуста / којекуде / лута”) уводи нас у психологију искушења остављене особе („Откако си ме учинио бившом / скоро да ме и нема / Не признајем своје тело / и као дух / напредујем / у измирењу са стварним светом”), али и у другачији однос, и на јави, и у сну, између мушкараца и жене, јер физичко одсуство не значи и потпуно одсуство. Управо то сведоче стихови Стане Динић-Скочајић и наслућују нам разне варијетете и интензитете таквог даљег фиктивног контакта. Посебно су сликовити доживљаји жене „стишаних станица сећања” у виду „урамљене слике” па до страха да се „страсти женке не прелију преко рубова”. Од „створа сапетог” који „траје унутрину куће” или од осамљене особе „која / искусна одјутрос / мрзне се / у празном пределу” па до „власнице посебног искуства” свесне да „таји суво злато / Откако је нико не додирује”.

Један од параметара степена раскола породичне идиле, куће и врта јесте прозор односно поглед који омогућава или спречава то чаробно стакло. Други је изглед самог врта, који постаје „празно двориште” или „пуст предео / који смо некад / насељавали / крицима / смехом / мирисима” лишен основне заштитничке функције („То није онај врт / Није прибежиште / Лог у коме сам лети / и ноћу обитавала / Наслађивала се самоћом / У месту путовала / Уверена да ме чујеш”). Такав ружно измењен врт, запуштен, зарастао у коров, сабласног изгледа успева да прво питање из књиге преокрене у чуђење да ли се ту заиста одвијало нечије безбрижно детињство, очигледно и младост („Кућа је закључана / Нико је се жив / више не сећа”).

Ипак, посебност овог мушко-женског односа детерминисаног упорном и болном празнином, јесте у њеном трајању и преплитању између сна и јаве, које можемо прихватити као врло животне, могуће и препознатљиве. Присуство одсутног је, ипак, доминантно, што можемо посведочити његовим учесталим и сликовитим језичким супституентима („спавач”, „шапач”), израслим до нивоа симбола. Присуство одсутног, дакле, верно илуструју и следећи стихови („Сваког

јутра... Из потаје се примичеш / и директно у душу / изговараш моје име”; „Чарам / Да будеш / Да јеси / Макар и измаштан”).

Стиховима у песми *Пусџи ме џаџа* („од живих напуштен / отац је сам / на градском гробљу // Он сада никог свог / у смрти / нема”) не илуструје само усуд појединца у животу и смрти, већ уводи смрт блиског укућана (оца) у наставак расапа једне породице. Још једна успорена и утишана река емоција, не супроставља се постојећој сивој и црној пребојености, већ се вешто и симбиотички уклапа у ток песничке књиге. И, штавише, допуњује слику изгубљености и осамљености („Никог нема / Само / Чује се ђук / у дубини ноћи”). Празни-на бива све већа („Одавде / све је далеко”), претећи општим забора-вом и кући и сећањима као доказима битисања („Никог нема / међу чврстим корицама / Породичног албума”).

Када је у питању рецепција књиге пред нама извесно је да се она мора читати наглашено емпатички, без икакве резерве, и то све њене пријемчиве фрагменте-колаже, како би читаоци изазвани сродно-шћу и асоцијацијама доживели или пак наслутили и/или осетили истоврсна душевна стања, али, уз напомену да циљна група књиге *Ноћ у џолом врџу*, није само публика аналогног или сличног искуства. Штавише. Упориште оваквог става није само у Муниновом ставу да је песнички говор више наговештај него извештај. Није ни у Дифреновој идеји како поезија нимало не придонosi нашем познавању збиље, јер песму не чини спознаја, већ оно што нам песма доноси и показује. Дифрен заговара да песничка спознаја мора бити конкретна и утемељена на сликама (читај Скочајићкиним успоменама и фотографијама), а не на апстрактним општостима и спекулативним поређењима, удаљеним од афективне и емотивне подлоге песме.

Потенцијалну опасност ове књиге стихова, учинили су неочекиван спој интимистичке поезије и њеног дискурса, јер песнички језик Скочајићке је наративан, исповедан, монолошки, сведен, дневничко-хронолошки, утишан, без каламбура, сачињен више од мисли и слика, а ретко од метафора, спознатљив, приближен свим читаоцима и њиховом говору, што је на пољу разбарушене емотивности и блискости патетике (и песникиња признаје њено присуство насловом песме *Чувари џаџеџице*), заиста, на први поглед, јесте ризичан песнички поступак. Премиса Сузан Лангер нам може послужити као полазна линија, јер она тврди да је мисао за човека и песника исто што и догађај(и) из његове личне историје, што можемо преузети као парадигму и за стихове из књиге *Ноћ у џолом врџу*. Али, конкретно, треба поменути како је Стана Динић-Скочајић фузионисала мисао и слику, тако да се слике (иначе, примарни облик комуникације) у свакој песми контекстуализују у мисао, која води песму. Сем тога, песникињине слике (подређене мислима) пре или касније учине оно што мисли од ње захтевају или предвиђају. Зато се песникињиним мислима читао-

ци имају право предати као својој правој природи и као својој књижи или свом „породичном албуму”.

Ретки су песнички реквизити којима песникиња појашњава и приближава своју почетну идеју, дату кроз бројне сегменте и нивое. И када је користила допунска и легитимна песничка средства, њихова је улога била да и транспарентан језик преведе у поетски, да успомене, снове, несаницу и догађаје из блиске прошлости преобрази у стих (не увек, свакако). На првом месту су контролисана и умерена употреба ироније и онеобичавање текстуре неочекиваним, па и оксиморонским супституентима, што је заиста реткост и неочекиваност. Мисао на тај начин није доведена у питање. Штавише, умрежава се компатибилно и даље контекстуализује. Слика је на тај начин постала још ефектнија и још потентнија. Такав аутентичан песнички ход, иако по врло узаној и склиској путањи, завређује пажњу.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ОСТЕРОВ ЛАВИРИНТ

Пол Остер, *Пушовања у скријџоријум*, „Геопоетика”, Београд 2006

Најновији роман Пола Остера својеврстан је повратак ауторовој опсесивној идеји писања и готово фантастичне аутономности имагинарног, писањем створеног, света. Овај *мали роман*, по ауторовим речима представља најчудније дело које је икад написао. И заиста, мора се признати да нема много аутора који промишљају књижевност на такав начин. Сва досадашња Остерова остварења заправо истражују један исти „метафизички лавиринт”. Међутим, *Пушовањима у скријџоријум* заиста је крунисао своје досадашње покушаје створивши маестралну загонетку сачињену од делова пређашњих књига којом не само да збуњује и изазива читаоца, већ га доводи у право стање запитаности. *Пушовања у скријџоријум* јесу херметично штиво, густо ткање написаног, но за разлику од осталих романа у којима се мање или више бавио сличним проблемима овај роман одзвања прилично озбиљним тоном и захтева пуну пажњу читаоца. И то из више разлога. Роман је начињен као puzzle слагалица од различитих ликова и прича Остеровог опуса. И сам наслов, *Пушовања у скријџоријум* је наслов имагинарног лика, Мартина Фроста из *Књиже ојсена*.

Прича почиње тако што се старац буди, потпуно дезоријентисан у некој непознатој просторији. Из речи наратора сазнајемо и то да је просторија под присмотром. Тачније на плафону је фотоапарат, бленда се отвара сваке секунде без звука. На основу снимака, читалац је

упућен у то шта се дешава у просторији, па текст поприма тон правог извештаја. Извесна безличност у наративном тону одговара збуњујућем садржају. Старац седи на ивици кревета без сазнања о томе где се налази, зашто је ту, па ни ко је он уствари. Наратор га назива господином Бленком (енгл. празно). Господин Бленк сматра да су врата закључана, иако се до краја романа неће усудити да провери ту чињеницу. Метафора закључане собе упућује нас на истоимени, трећи део *Њујоршке трилогије*. Метафора закључане собе са безименим човеком под присмотром отвара читав низ асоцијација од којих би прво могло да буде да ли и чији ум представља споменута соба. Уставши са кревета, старац коначно прилази столу на коме је остављен рукопис као и сет фотографија које сабласно изазивају асоцијације у старчевом уму, али све остаје у назнакама, при чему га изједа ужасан осећај кривице. Потом улази жена са колицима, помаже му да се окупа, нахрани га и даје му извесне лекове који имају такав ефекат да старац почиње да губи контролу над својим телом. Говори му да без лекова третман неће успети. Иако до краја романа ни издалека не бива јасно о каквом је третману реч, читава слика одаје утисак неког језивог психијатријског експеримента. Испоставља се да је жена Ана Блум (јунакиња романа *Земља последњих ствари*) и прилично је благонаклона према старцу, који јој је интуитивно веома наклоњен, иако је према њеним речима одговоран за њену несрећну судбину и губитак мужа (као и за све друге ликове који ће се појавити у соби). Сада се већ може стећи нешто јаснија слика да је старац заправо писац кога походе духови његових јунака, сада већ остарелих, неки као и он сам. Ова страшна визија оживљавања сопственог списалачког света скицира одговор на ранија Остерова имплицитна питања о писању и написаном. Међутим ову скицу даје у застрашујућој форми, поново у облику лавиринта где се захтева активно учествовање, као и напрезање читавог менталног склопа. Одговор на питање да ли је господин Бленк аутор који остаје заточен у лавиринту сопственог стварања и подноси казну за све уништене животе својих креација, није једноставан. Највише зато што се до краја ништа од овога сасвим не разјашњава. Тако читалац мора сам да докучи Остерову поруку.

На столу у соби налази се изванредан недовршени рукопис. Прича у причи је још једна од његових познатих техника лавиринта. Символична на више начина, ова прича је занимљива јер репрезентује онај део романа за који је сам Остер рекао да представља алегорију онога што се данас дешава у Америци. Интересантно је што рукопис почиње тако што је и његов наратор закључан у просторији, претучен и чека погубљење. Овим се успоставља паралела између онога што чита и онога што му се дешава, при чему се акцентује истинитост као застрашујућа страна ове чињенице. Рукопис реконструише причу о зачетку рата између такозване Конфедерације и Примитивних. Недовршени роман написао је наводно Џон Траус (*Пророчка ноћ*) на почетку

своје списалачке каријере. По савету лекара (Фар), господин Бленк је за време његове посете наговорен да, у виду терапијског деловања, настави причу. Његов завршетак је циничан — он оправдава једну од својих интервенција око заплета тако што тврди да нема бољег начина да се народ уједини него да се измисли заједнички непријатељ и започне рат. Алузија на савремену политичку ситуацију је више него јасна, што је и била ауторова намера. Овим поступком *Пушовања* добијају још једну димензију, чиме се отвара могућност ишчитавања на други начин, што је свакако предност.

Соба у којој се налази старац, господин Бленк, излепљена је налепницама које означавају предмете: сто, лампа, зид и сл. У једном моменту старац схвата да је неко изменио налепнице и да је свака ствар погрешно именована. Овде Остер поново призива своје питање о смислу и значењу језика, веома занимљиво разрађено у *Граду од стакла*, првом делу *Њујоршке трилогије*. Старац се затим свим силама труди да одлепи налепнице са погрешних предмета и постави их на право место. У том настојању ломи нокат, али не одустаје, да би на крају све налепнице вратио у првобитан положај. Овај старчев подухват симболише покушај да се поново успостави нарушени свет смисла, да се ознака врати означеном, ма колико то бесмислено деловало у соби која представља хабитат потпуног духовног бесмисла, или — сасвим огољен живот, сведен на инстинкте.

Роман се завршава тако што намеће цикличну структуралну затвореност, језиву првенствено као асоцијацију на цикличне кругове Дантеовог Пакла. Старац отвара нов рукопис који се сада налази на његовом столу са насловом *Пушовања у скривљенијум*, Н. Р. Феншо (лик из *Закључане собе*, *Њујоршка трилогија*). Почиње да чита и чита исто оно што и ми имамо прилике да прочитамо на првим страницама Остеровог *Пушовања у скривљенијум*. Старац се мршти, оставља рукопис и потом се оглашава наратор, који читавај причи даје заиста сабласан тон: „Господин Бленк је годинама можда и био суров према некима од својих подређених, али нико од нас не мисли да није учинио све што је у његовој моћи да нас добро служи. Због тога и планирам да га задржим ту где јесте. Соба је сад његов свет, и што дуже третман буде трајао, лакше ће му бити да прихвати великодушност у ономе што је учињено за њега. Господин Бленк је стар и слаб, али све док буде у соби с навученим засторима и закључаним вратима, неће умрети, никада неће нестати, неће бити ништа друго до речи које исписујем на његовој страници.” Овим Остер отвара једну посве другу димензију писања, уз стварање приписује му се и карактер вечитог мучења.

Ово интертекстуално поигравање унутар сопственог опуса може се читати и као својеврсна мапа Остерове прозе. У сваком случају тешко је замислити да овај аутор после дела као што су *Пушовања у скривљенијум* може да напише било шта у свом маниру што не би за-

звучало аутоиронично. Но, било како било, верујем да се од Остера увек може очекивати неки нови обрт као што су, уосталом, била и ова фасцинантна путовања у место звано скрипторијум.

Бранислава ВАСИЋ-РАКОЧЕВИЋ

ХИПОСТАЗИРАЊЕ ВРЕМЕНА

Жарко Аћимовић, *Слушајући трајање*, „Прометеј”, Нови Сад 2005

Када је далеке 1969. године објавио прву књигу *С крајем и без краја*, Жарко Аћимовић је обелоданио свој аутентични књижевни универзум, своје утемељење у времену. Наслови који су потом следили: *Непогоде и погоде*, *Море*, *Сан*, *Нема немани*, *Сасијав ујийијника*, *Варка смисла*, *Лайице*, *Куйола времена*, *Пролазници*, *Кондор*, *После круга*, *Сја-зе и богазе*, *Камене песме* и *Морска грамајика*, показују доследност у истраживању дубљих слојева свести и језика, њихове недокучивости, али и могућности њихове материјализације.

Књига *Слушајући трајање* продубљује кругове флуидности духа који се пита, трага за одговорима и именује његове феномене. Уводни текст *Светија књига* осветљава три нивоа Аћимовићевог књижевног космоса: текст, сан, стварност. Све три компоненте се потом појединачно фокусирају нараторовим посредовањем. Сан је заправо именоване оне „друге” стварности, оног бескрајног простора унутар говорног ја које покушава да сагледа његове обресе, да се пронађе у њему, да спозна себе испитујући „двојника”, да се одреди према спољашњем свету који се нужно осветљава из тог унутрашњег средишта, из „далеког знања (из порекла)”. Аутор покушава да конкретизује детаље тог додира са светом који накриљује унутарњи видик, који, иако видан, лебди спрам визије духовних предела. Но, текст као свет, као тело које расте, стално је у жижи ауторове пажње. Он користи еуфемизам — састав да би скренуо пажњу на саму структуру текста који се саставља из разних духовних и мисаоних сензација тако да су поједини записи, или песме у прози игре духа који се оксиморонски сучељава нитећи се из говорних форми, из једне речи, одређене идеје.

Примера ради помињемо текст *Срећни случај одлагања* који је структуриран из три целине и који показује како Аћимовић уобличава „причу”, како је развија и на чему је темељи: „Везао сам га за једну једину реч коју је изговорио на далекој свечаности. (Нико ништа не може против речи с којом некога вежем и изједначим за цео живот). Неко ми чак, понекад (и не знајући) помаже као да хоће да докаже да ништа (до краја) није сасвим завршено. Међутим, он је само тренутак који се утапа у трајању.” Осврнућемо се на два елемента овог говор-

ног низа: реч и трајање. Реч, којом се неко веже за цео живот (трајање) и тренутак који се утапа у трајању, говоре о континуитету трајања који се успоставља, односно о настојању да се време које протиче, оспори, успори, преобрази у трајање, самим тим писање (стварање) успоставља се као трајање, јер долази из имагинације као „светог незнања”, односно несвесног посуда унутар нас који се хипостазира кроз однос према времену, свести, пролазности. Зато су речи за Жарка Аћимовића толико важне, он им даје моћ коју има видљиво, материјално, оне вежу, чувају од заборавља, стварају нове светове аналогне постојећим. Оне су огледало тајанствености коју аутор опредмећује и омогућава јој да се манифестује у смисао, у говорни исказ, у „оствареност тајанствености”, односно текст који има вредносни основ. Текст као целина, својом структуром, осведочава трајање опредмећеног времена, па се зато између писања и трајања ставља знак једнакости, зато је чин писања идентичан чину постојања, егзистенцијалне пуноће, односно „слушању трајања”, чин врхунске остварености, епифаније.

Наслов *Слушајући трајање* то и потврђује: „Иако нисам трагао за подударношћу сна и јаве, ипак ми се успоставио низ који се једва одржавао. Иако сам (на почетку низа) био обележен, нисам бежао од себе, него сам се у том смислу и потврђивао.” Духовно тело казивача исијава енергију којом се обзнањује у тексту — свету, спорећи се с двојником с речима зачетим на контрастима („у малом броју велики број”, „далеки минимум (коначни) максимум...”) Тај свет испуњен је неодређеним лицима, некад је у питању човек, некад жена, али сви су они у неком односу према казивачу, он их посматра, анализира, међутим, њихово присуство је само на плану идеја које покрећу, или слика које се зачињу. У бићу текста конституише се и биће казивача. Секвенце града, урбаног пејзажа, омогућавају формирање групног портрета с аутором, његову потрагу за слободом, оним што је изван међа видљивог, за трансценденцијом, за освајањем „вертикале неба и земље”. Начелу хармоније, оличеном у уређеном тексту као оствареној хармонији супротставља се начело деструкције и хаоса: „Злобници су неумољиви као да навиру из хаоса који је њихова мера и сразмера.” Том хаосу аутор стално супротставља лепоту, смисао речи, сан. Обраћајући се Тамари де Лемпицки казивач подвлачи утицај мистерије на личност која се њоме обликује: „Када си заталасала тело времена смирила си се да слушаш дубину ветра. Свет си стварала и рушила као да ниси могла да поднесеш чудо лепоте. Гледала си из целе себе да савладаш супротности дана и ноћи. Ниси се плашила пада, не кријући га ни у виђењу које те другчију стварало.” Очигледно је да је динамизам оно што одређује свет и човека у њему као уосталом и текст. И када говори о мировању, Аћимовић користи глаголе кретања сугеришући пулсирање времена које нас моделира. Ту врсту непрекидне активности у космосу коју видимо као време Аћимовић потенцира понављањем неких целина које имају својство рефрена и дина-

мизујућег фактора. Иако је књига фрагментарно организована, она итекако подразумева начело целине. Међутим, Аћимовић повремено и експериментише пуштајући да мисао сама плута и нађе начин да се смисаоно уобличи полазећи од необавезних асоцијација. У том смислу, он чак наслове фрагмената повезује у једну целину сложену у форми стиха са обједињујућим насловом који је поетички кредо: *Носивост књиџе*.

Књига *Слушајући трајање* је израз лирике која се не да спутати метричким ограничењима. Међутим, лирско је надасве присутно као и у књигама поезије које је овај аутор објавио. Медитативност као одлика лирике такође је доминантна и у овој поетској прози. Сентенце чине већи део текста и указују на једно богато спиритуално искуство проницања у свет и у човека које се прелива из ауторовог бића као креативног средишта. „Стицај околности је непобедив”, рећи ће само неко ко је дубоко уронио у срж постојања где се често не може избећи нека небеска детерминисаност коју ничим земаљским не можемо померити.

У основи књиге *Слушајући трајање* је филозофски поглед на свет, покушај да се у литерарној форми пронађу и пруже одговори на недоумице које никада неће бити разрешене: време и човек у времену. То двојство пролазности и трајања о коме Аћимовић говори је оно што Јунг одређује као архе, колективно несвесно, она дубина трајања у човеку, оно наталожено време које не пролази, јер се актуелизује у свакој појединачној, нарочито у стваралачкој свести. Тај двојник којег призива је заправо активни део бића који реагује на свет, који је творбен и манифестује се посредством уметности као у овој спиритуалној прози.

Супротстављајући текст који *скућља* време свему што *разноси* време, Жарко Аћимовић је смисаоно организовао своје духовно треперење, опирајући се пролазности, и на тај начин остајући у *трајању*. Иако има фрагмената који се баве такозваним обичним темама, претежни део књиге чине фина духовна озарења која потичу из јаког интелектуалног средишта.

Милица ЈЕФТИМИЈЕВИЋ-ЛИЛИЋ

КАРТАЊЕ СА СУДБИНОМ

Бранислав Јевтић, *Мандраџора на орфанелу*, „Филип Вишњић”, Београд 2007

Насловом новог приповедачког дела Бранислава Јевтића наглашава се посебан симболички слој. Читалац који одмах не почне да разгрће густе метафоричке наслаге *Мандраџоре на орфанелу* већ на по-

четку остаће на нивоу приповедачке дословности, далеко од богатог света романескне недословности. Мандрагора, човеколика биљка, јунак — биљколики човек. То води човеколикој човечности које и нема много у свету савременог приповедања.

Главни јунак вечито на искушењима, али и у надама. Стара романтичарска нада рођена из честих разочарања постаје, такође, једна од главних јунака. Надом се, међутим, главни јунак не лечи. Он њоме као да непрестано продужава своју патњу која постаје посебни смисао. Нада је, можда парадоксално, највећа тамо где је могућност добитка најмања.

Метафорика рулета у *Мандрагори на орфанелу* јавља се као тачак обнављања циклуса надања. Двадесет зубаца романа јесу двадесет циклично нијансираних прича уоквирених истим почетком и крајем („Румба му је био једини надимак и једини пртљак понет из Пандориног Сарајева.”).

Јевтић пише необарокним, скривено иронијским, магијско-реалистичким, лирско-фантастичким стилем са елементима савременог жаргона. Његова приповедачка реторика води гномској нарацији о савладаваном, али не увек савладаном очају. Приче романа су готово увек језгровите, али у својој сажетости скривено експлозивне.

Наизменичним приповедањем у другом и трећем лицу непрестано се динамизује казивање. Аутор се умешно поиграва улогом лирског хипнотизера тужног веселјака. Он је на моменте врховни ауторитет приче који управља ликовима (*Г. М. Дали*), а потом постаје усамљени играч на жици (*Пасијанс са нејознајим*). На тај начин се читалац непрестано активира као сведок и учесник приче. Понекад је непосредни навијач или подстрекач збивања, зависно од емотивне и интелектуалне спремности да се укључи у симболички свет.

Женска и мушка поглавља романа непрестано се смењују. Јунакиње и јунаци се паралелно узајамно прате. При крају, у одељку *Херц на ђођрешној карџи*, појављује се лажна нада (а готово свака у овој књизи лажна је на свој начин) да живот, као посебни јунак, може да их споји. Појављује се више судбина. Спољна и унутрашња, мушка и женска, романескна и животна... Судбина има ликове добрих и злих шибицера. Приповедање показује лице непредвидљивости. Креће између несудбених љубави и судбених „пандура”.

Јевтић, очито, воли филм. У роману су чести занимљиво наративизовани и иновирани филмски поступци. Места збивања се, тако, често мењају. На Златибору се одиграва кулминација скривене романескне приче. Ударци секире о златиборска стабла прате сексуални чин између Румбе и Ње.

У роману-причама има доста отворених и скривених поруга друштву. Назире се политичка магла последњих година. Млади по сваку цену желе да изађу. Тако и Филип, један од јунака, пристаје да оде у другу цивилизацију. У томе види посебни судбински спас. Наравно, о судбини, то знамо, ретко кад говоре они којима је добро.

Филипова иностранна и онострона лутања садрже дуалистички демонизам симболичког, гусларски надахнутог слепила и ојађености због тога што се види оно што нико не види. Он вечито трага за собом тражећи скривеног уметника. Тек на крају овог необичног мозаичког романа, он проналази себе и делимично се остварује као аутор.

На лик Тимее већ смо се навикли у прози Бранислав Јевтића. Она је високо идеализована, лирска стидљива бестидница склона романтици. Нешто између „идеалне драге” и „фаталне жене”. Има празан живот и испуњене снове. Машта о белим коњима и принчевима. Њих нема, а она греши са Филиповом окрњеном сенком која остаје у Србији после његовог одласка. Каје се, али и проналази себе. Увиђа да њена судбина није оно што доживљава, него оно што сања. Не зна да о њој други сањају.

Састављен из бројних необичних симболичких детаља, овај роман указује на посебну приповедачку, понекад шопенхауерски носталгичну идеју: *Судбина меча карше, а ми играмо.*

Добривоје СТАНОЈЕВИЋ

МИЛЕТА АБИМОВИЋ ИВКОВ, рођен 1966. у Богатићу код Шапца. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Књига песама: *Дно*, 1995. Приредио: *Уска стаза у забрђе* јапанског класика Мацуа Башоа и *Хајдук Стианко* Јанка Веселиновића.

ГОРАН БАБИЋ, рођен 1944. на Вису. Пише поезију, прозу, књижевну критику, есеје, драме, полемике и публицистику и режира документарне филмове и ТВ емисије. Књиге поезије: *Остале ошворене ибре*, 1969; *Крабуља*, 1970; *Страшна дјеца*, 1973; *Три поеме*, 1974; *Вјештерењаче шруло срце*, 1974; *Мјесечина, ноћни лијес*, 1975; *Блесан и шулићан (Будућа дјеца)*, 1977; *Нова дјеца*, 1978; *Ноћна раса*, 1979; *Како се учи љубав*, 1979; *A Book of Meny Reasons*, 1979; *Окус оскоруше*, 1982; *Ружа*, 1983; *Мужа змија*, 1983; *Вода за лед*, 1986; *Душа*, 1987; *Суха игла*, 1987; *Дјечји гроб*, 1988; *Дим и зима (избор)*, 1988; *Боја јода, кайи воска*, 1988; *Тешкоће с бјелојорицом, и са зимзеленом*, 1991; *Мајушне њјесме*, 1991; *Страшна нова дјеца*, 1991; *Завичај*, 1992; *Срча, нешто слично огледалу*, 1996; *Сљеица и бдјелац*, 1996; *Мишићи, јачајте!*, 1997; *Измишљотине (избор, коаутор Р. Андрић)*, 1998; *Овђе људска кост мирише (избор)*, 2001; *Вјешци за видјела*, 2001; *Гоблен*, 2005; *Дај, баба, главу (избор)*, 2006. Књиге прозе: *Лайот и друге листине из љешојиса*, 1969; *Бића вајре, свјетлости*, 1978; *Смрт у сну*, 1979; *Ситна слова*, 1991; *Невидљива дјевојчица*, 1994; *Облаци*, 2000. Књиге есеја, полемика, публицистике, записа: *Можда узалудно?*, 1983; *Матична књиџа*, 1983; *Квар доџме*, 1984; *Дневник*, 1985; *Наук несреће*, 1986; *Осјећај за олују и остало*, 1987; *Писма зиду на којем је Маршалова слика*, 1988; *Шуљча мјетална цијев*, 1988; *Воћна салаша или Помирење свих Хрвајша*, 1988; *Јавна ствар*, 1988; *Пушотиси*, 1988; *Хисторија хрвајшке хистерије*, 1991; *Евројско гробље*, 1992; *Беспућа Фрање Туђмана*, 1992; *О чему размишља мртвац*, 1992; *Срби у Хрвајској*, 1995; *Гармонд против Цицерона*, 1995; *С ону страну закона*, 1999; *Само ти, синко, ради свој посао*, 1999; *Нешто шреће*, 2001; *Црвенко, у злу уру рођен*, 2001; *Једном и ниједном*, 2001; *Рушење њонњонског мосиша*, 2003; *Игла за рану*, 2004; *Држава и срамота*, 2005; *Гле Срби и остали*, 2005; *Градња рушевине*, 2007. Драме: *Драмски текстови, I, II (сабране драме)*, 1979, 1988; *Фижук вјештра или Три мртва Хрвајша и Госјодин Боџ*, 2003.

ДАНИЛО Н. БАСТА, рођен 1945. у Зрењанину. Пише радове из правне и политичке филозофије, преводи с немачког (Кант, Фихте, Шелинг, Ниче, Келзен и др.). Објављене књиге: *Фихте и француска револуција*, 1980; *Право под окриљем ушћоције*, 1988; *Право и слобода*, 1994; *Неодољива привлачност историје*, 1999; *Вечни мир и царство слободе*, 2001; *Пет ликова Слободана Јовановића*, 2003; *Мрвице са филозофске шкрџе*, 2004; *Самойошћовање и џузавост — шекстови с џоводом (2002—2007)*, 2007.

БРАНИСЛАВА ВАСИЋ-РАКОЧЕВИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Пише есеје и критике, објављује у периодици.

РАДОСЛАВ ВОЈВОДИЋ, рођен 1937. у Новом Момчилову код Прокупља. Пише поезију, прозу и есеје. Књиге песама: *Балканске симфоније*, 1960; *Одисеј из Србије*, 1962; *Револуција*, 1963; *Пред собом на коленима*, 1967; *Унутрашња свейлост*, 1976; *Двојник из Кнез-Михилове улице*, 1979; *Баволски шаласи*, 1985; *Драги демон*, 1985; *Демон у шетњи*, 1988; *Лушају душе Кражујеваца*, 1990; *Јеванђеље џо демону*, 1991; *Књига о сенци*, 1997; *Свейлост неовдашња*, 1998; *Моји мршви другови*, 2006. Романи: *Љубавници и гавранови*, 1965; *Кнез шаме*, 1971; *Сјоменик*, 1980; *Јавни заводник*, 1985; *Бели лабуд*, 1991; *Збогом сшазе варке*, 1992; *Кјеркегор у кочијама*, 1996; *Бурђевдан*, 2003; *Бавоља варош*, 2006. Књиге есеја: *Судбина уметника*, 1975; *Похвала духу руђајућем*, 1987; *Обасјавање чудотворне иконе*, 1993; *Херој џодемља Зарашустра*, 1999; *Тавнина*, 2000; *Христова мисија*, 2004. Приредио антологије: *Срјско љубавно џесништво*, 1980; *Боемија као слобода*, 1988.

СЛАВКО ГОРДИЋ, рођен 1941. у Дабрици (Столац, Херцеговина). Пише прозу, књижевну критику и есејистику. Био је главни и одговорни уредник *Лешојиса* од 1992. до 2004. године. Књиге прозе: *Врховни силник*, 1975; *Друго лице*, 1998; *Оиш*, 2004. Књиге есеја, критика и огледа: *У видикy сшиха*, 1978; *Слађање времена*, 1983; *Примарно и нијанса*, 1985; *Поезија и окружје*, 1988; *Образац и чин — огледи о роману*, 1995; *„Певач” Бошќа Петровића*, 1998; *Огледи о Вељку Петровићу*, 2000; *Главни џосао*, 2002; *Профили и ситуације*, 2004; *Размена дарова — огледи и зајиси о савременом срјском џеснишћву*, 2006; *Савременост и наслеђе*, 2006.

ИВАНА ДИМИЋ, рођена 1957. у Београду. Пише драме и кратку прозу. Драме: *Пред огледалом*, *Пейељуга*, *Бели угао*, *Голаши*. Књиге приповедака: *Црна зелен*, 1995; *Махорка, масћило и муж*, 1998; *Узимање времена*, 2001; *Има ли кога?*, 2006.

МИЛАН ЂОРЂЕВИЋ, рођен 1954. у Београду. Пише поезију, прозу и есеје, преводи с енглеског и словеначког. Књиге песама: *Са*

обе сѣране коже, 1979; Мува и друже ѿсме, 1986; Мумија, 1990; Гилибар и врѣ, 1990; Пустѣиња, 1995; Чисте боје, 2002; Црна ѿморанца, 2004; Вайра у баѣѣи (избор), 2007. Књиге прича: Глиб и ведрина (под псеудонимом Милан Новков), 1997; Слеѣа улица, 2002; Мајмун, 2006. Књига текстова и есеја: Цвеће и џунгла, 2000.

МИХАИЛ НАУМОВИЧ ЕПШТЕЈН, рођен 1950. у Москви. Културолог, филозоф, књижевни теоретичар, есејиста. Од 1990. живи и ради у САД. Објављене књиге: *Парадокси новине. О књижевном развѣткју у XIX и XX веку*, 1988; *Природа, светѣ, космички зденац...* *Систем ѿѣзажних слика у руској ѿезији*, 1990; *Релатѣвистѣички модели у ѿѣталиѣтарном миѣђењу: иѣтраживање совѣјѣског идеолоѣког језика*, 1991; *Очинѣтво. Роман-есеј*, 1992; *Ново секѣашѣтво. Тѣјови религиозно-филозофских ѿгледа на светѣ у Русији*, 1993; *Вера и лик*, 1994; *Велика сова*, 1994; *На гранама кулѣуре*, 1995; *Бог деѣаља*, 1998. и др. На Интернету је креирао сајт *InteLnet*, који у себи садржи *Књѣгу књѣга*, *Банку нових идеја* и многе друге изазовне интелектуалне пројекте, који представљају пут ка ономе што је назвао транскултуром. Код нас су објављене књиге: *Есеј*, 1997; *Вера и лик*, 1998; *Постѣмодернизам*, 1998; *Руска кулѣура на раскрѣћу*, 1999; *Блуд рада*, 2001. (преводи Радмиле Мечанин) и *Очинѣтво*, 2001. и *Ново секѣашѣтво*, 2001. (преводи Драгиње Рамадански).

ЗОРАН Б. ИВАНОВИЋ, рођен 1963. у Љубовији. Лекар, магистар биолошких и доктор медицинских наука, научни саветник и професор универзитета. Објављује научне радове из области биологије матичних ћелија и трансфузијске технологије и пише поезију и прозу. Књига песама: *Сазвучје*, 1995.

СЛАВКО ЈЕНДРИЧКО, рођен 1947. у Комареву код Сиска. Пише поезију и есеје. Књиге песама: *Неѿѿѣјуне димензије*, 1969; *Паноћна кнежевина*, 1974; *Тайари/койѣѣа*, 1980; *Наслов*, 1983; *Autoritratto con telo* (избор на италијанском), 1983; *Црвена ѿланѣѣа*, 1985; *Пророци, новци, бомбе*, 1986; *Свечаностѣ глалољѣце*, 1989; *Хрвајѣска сфинга*, 1992; *То си ѣѣи*, 1995; *Хрваѣска сфинга* (избор на словеначком), 1995; *Зимска катедрала*, 1999; *Орѓуљаш на комѣјуѣѿору* (избор песама 1969—1999), 1999; *Подземни Орфеј*, 2001; *Када ѿрах усѣаје*, 2005. Књига политичких есеја: *Новчић за Харона*, 1995.

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ, рођен 1924. у Београду. Психѣјатар, пише студије, огледе и есеје, преводи с немачког, академик. Главна дела: *Личностѣ младог наркомана*, 1974; *Психоанализа и кулѣура*, 1974; *Болестѣ и сѣварање*, 1976; *Између ауѣѿориѣѣѣа и слободе*, 1980; *Неуроѣѣичне ѿјаве нашег времена*, 1981; *Дарови наших рођака I, II, III, IV*, 1984, 1993, 1999, 2002; *Неуроѣа као изазов*, 1984; *Психодинамика и ѿсихѿѣ-*

рајија неуроза (коаутор М. Поповић), 1984; *Човек и његов идентитет*, 1988; *Јунг између Истока и Запада*, 1990; *Мистичка стања, визије и болести*, 1992; *Путовање у оба смера*, 1992; *Како замишљам да бих разговарао са владиком Николајем Велимировићем*, 1993; *Разговори са православним духовницима*, 1994; *Психолошко и религиозно биће човека*, 1994; *Вера и нација*, 1995; *Само дела љубави остају*, 1996; *Посете, одломци*, 1996; *Старо и ново у хришћанству*, 1996; *Учење светој Јована Лествичника и наше време*, 1996; *Учење светој Исака Сирина и наше време*, 1997; *Духовни разговори*, 1997; *Хришћанство и психолошки проблеми човека*, 1997; *Свети Марко Подвижник и дружи огледи*, 1998; *Светозар Самуровић — сликарство*, 1998; *Индивидуализација и/или обожење*, 1998; *Моја путовања — Европа и Европљани*, 1999; *Изабрани огледи*, 2000; *50 питања и 50 одговора из хришћанске психотерапеутике праксе*, 2000; *Мудри као змије и безазлени као голубови*, 2000; *Повраћак оцима*, 2000; *Србија и Срби — између изазова и одговора*, 2001; *Божанска и људска мудрост у Давидовим Псалмима*, 2001; *Најлепши есеји Владете Јерошића*, 2002; *Приближавање Богу*, 2002; *Путовања, записи, сећања: 1951—2001*, 2003; *Старе и нове мрвице из православних српских манастира: 1979—2000*, 2003; *Нова питања и одговори из хришћанско-психотерапеутике праксе*, 2003; *Постојаности Владете Јерошића: постојбина душе, одбрана животи, адресе времена* (разговарао М. Јевтић), 2004; *Хришћанство и његове претече: Лао-Це — начела Таоа*, 2004; *Сабрана дела Владете Јерошића у 10 књига*, 2005—2006; *Прикази и преторуче — религија, филозофија, књижевност*, 2006; *Савременост руске религиозне филозофије*, 2006.

МИЛИЦА ЈЕФТИМИЈЕВИЋ-ЛИЛИЋ, рођена 1953. у месту Ловац код Косовске Митровице. Пише поезију, прозу, приче за децу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Мрак, избављење*, 1995; *Хибернација*, 1998; *Путопис коже*, 2003; *Чарање*, 2007. Књига приповедака: *Сиже случаја*, 2002. Књига критика, есеја и приказа: *Поетика слушања*, 2004; *Епистемолошка осветљавања*, 2007.

ЗЛАТКО КРАСНИ, рођен 1951. у Сарајеву. Пише поезију, критику и огледе, преводи с немачког. Књиге песама: *Пуни час*, 1980; *Тврђава*, 1984; *За одбеглим билом*, 1990; *Старама змијског језика*, 1991; *Мајстори*, 1992; *Дијадема у одаји јада*, 1995; *Кошута у души*, 1997; *Раздељени речима*, 1999; *Црни анђел*, 2000; *Mitlesebich*, 2005; *Писма Хорацију*, 2005; *Поштом/El autógrafo*, 2006. Књиге огледа, есеја и критика: *Меланхолија европског интелектуалца*, 1997; *У врсту доктора Китахаре*, 2005. Антологије: *Антологија немачке приповећке (1945—1985)*, 1986; *Антологија првобитне поезије* (коаутор), 1988; *Антологија савремене немачке поезије (1945—1989)*, 1989; *Антологија крајке приче Немачке*, 1997; *Антологија немачке лирике* (коаутор), 2001.

МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, рођена 1975. у Новом Саду. Филолог, бави се старословенским језиком и упоредном граматику словенских језика, радове објављује у периодици.

БОРИС ЛАЗИЋ, рођен 1967. у Паризу. Пише поезију, прозу, есеје и критику, преводи с француског. Књиге песама: *Посрнуће*, 1994; *Океанија*, 1997; *Зайис о бескрају*, 1999; *Псалми иноврног*, 2002. Путотписна проза: *Белешке о Аркадији*, 2000; *Турски диван*, 2005.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Повраћак у Хиландар*, 1996; *Дрво слепог јаврана*, 1997; *Док нам кров прокишњава*, 1999; *Ко да нам враћи лица усјуи изгубљена* (избор), 2004. Студије: *Од шопема до сродника: митолошки свет Словена у српској књижевности*, 2000; *Хиландарски јујојиси*, 2002; *Токови ван шокова — аушентични јеснички јосјуици у савременој српској поезији*, 2004; *Језикотворци — гондоризам у српској поезији*, 2006.

МИЛО ЛОМПАР, рођен 1962. у Београду. Бави се књижевном историјом. Објављене књиге: *О завршетку романа (Смисао завршетка у роману „Друга књига Сеоба” Милоца Црњанског)*, 1995; *Модерна времена у прози Драгице Васића*, 1996; *Његош и модерна*, 1998; *Црњански и Мефистофел (О скривеној фигури „Романа о Лондону”)*, 2000; *Ајолонови јушокази — есеји о Црњанском*, 2004; *Моралистички фрагменти*, 2007.

АЛЕКСАНДАР ЛУКИЋ, рођен 1957. у Мишљеновцу код Кучева. Пише поезију, прозу и драме. Књиге песама: *У вагону Розанова*, 1986; *Оснивач подземне јресјонице*, 1991; *Сирашни суд*, 1991; *Европа*, 1995; *Лејенде о Рамондама и ружичасјом јеску месечевог смакнућа*, 1999; *Брод лудака*, 2001; *У долини зидова*, 2003; *Јасјис*, 2007. Роман: *Маестро јер Пјетро*, 2001. Дrame: *Весела мумја*, 1998; *Шайшач*, 2002.

ГОРАН МАКСИМОВИЋ, рођен 1963. у Фочи (данашње Србиње). Бави се књижевном историјом и критиком. Објављене књиге: *Умјешности јријовиједања Бранислава Нушића*, 1995; *Мађија Сремчевог смијеха*, 1998; *Домановићев смијех*, 2000; *Српске књижевне шеме*, 2002; *Тријумф смијеха — комично у српској умјешничкој прози од Досићеја Обрадовића до Петра Кочића*, 2003; *Критичко начело — књижевнокритички оледели*, 2005; *Свијет и јрича Петра Кочића*, 2005. Приредио више издања српских писаца и саставио антологије: *Још љубиши моју* (српска љубавна лирика XIX и XX века), 2002; *Антологија нишких јријоводача*, 2002; *Никад није вишо твоје шело* (антологија љубавне лирике српског романтизма), 2005.

РАДМИЛА МАРИНКОВИЋ, рођена 1922. у Београду. Бави се проучавањем старе српске књижевности средњег века. Објављене књиге: *Српска Александрида — историја основног текста*, 1969; *Српска Александрида*, св. 2, 1985; *Светородна госпођа српска — истраживања српске књижевности средњег века*, 1998; *Крашак преглед српске књижевности*, 2000. Приредила: *Из наше књижевности феудалног доба* (коаутор Д. Павловић), 1954; *Роман о Троји / Роман о Александру Великом*, 1986; *Доментијан: Живој Светога Саве и Живој Светога Симеона*, 1987.

ВЕСЕЛИН МАТОВИЋ, рођен 1950. у Никшићу. Пише прозу. Роман: *Кукавице јаје*, 1985.

РАДМИЛА МЕЧАНИН, рођена 1953. у Котражи, Драгачево. Пише књижевну критику и преводи с руског (О. Фрејденберг, С. Соколов, В. Шаламов, В. Војнович, Е. Лимонов, А. Гуревич, А. Штејнберг, С. Довлатов, Ј. Мелетински, В. Иванов, Ј. Пољаков, М. Епштејн, В. Јерофејев).

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Пише поезију, прозу, драме и књижевну критику. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудац*, 1983; *Земљопис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Тојло, хладно*, 1990; *Хой*, 1993; *Везници*, 1995; *Прилози*, 2002; *Поштајник*, 2007. Роман: *Анђели умиру*, 1998. Дrame: *Фреди умире*, 1987; *Куц-куц*, 1989; *Иштрага је у току, зар не?*, 2000; *Видиш ли свице на небу?*, 2006. Књига студија: *Леђишмација за бескућнике. Српска неоавангардна поезија — поетички иденитет и разлике*, 1996.

ДРАГАН НЕДЕЉКОВИЋ, рођен 1925. у Равњу у Мачви. Слависта и компаратиста, пише есеје, проучава руску и француску књижевност XIX и XX века. Члан је САНУ и Европске академије наука и уметности у Паризу. Објављене књиге: *Ејохе и правци у књижевности* (коаутори М. Пантић и Р. Јосимовић), 1965; *Два вида реализма у „Тихом Дону“ Михаила Шолохова*, 1967; *Romain Rolland et Stefan Zweig (Ромен Ролан и Штефан Цвајг)*, 1970; *Универзалне поруке руске књижевности XIX века*, 1973; *Ка обећаној земљи — огледи о имагинацији руских песника XX века*, 1974; *О Гогољевим „Мртвим душама“*, 1974; *Десанка Максимовић — песник наше судбине*, 1974; *Уметности шумачења поезије* (коаутор М. Радовић), 1979; *Проучавање књижевног дела I—II* (коаутор Д. Живковић), 1982; *Дом без крова — размишљања о великој драми Југославије*, 1993; *Дијаспора и отаџбина*, 1994; *Моћ и немоћ књижевности — огледи о руској и западноевропској лихтератури*, 1996; *Издајека светлости*, 1996; *Речи Србима у сумњено време*, 1996; *Тражење добра у недоба*, 1997; *Темељи српске духовности*, 2000; *Беседе под зашвореним небом*, 2000; *Светлости изблиза — сјај и беда ушитоје*, 2000;

Из дубине свећлост — у ѓредворју смрти, 2003; *Врлећна стѓза ѓреображења — беседе, ѓорукe, разѓовори*, 2004. Приредио: *Африка — лице иза маске: анѓолоѓија савремене ѓриѓовешће црне Африке*, 1979.

БОРИС МИХАЈЛОВИЧ ПАРАМОНОВ, рођен 1937. у Лењинграду. Дипломирао филозофију на ЛГУ и одбранио дисертацију „Достојевски и позни словенофили”. Насилно прекинуту каријеру универзитетског професора наставља 1977. у Италији. Од 1980. године живи у Њујорку, где од 1986. води сталну рубрику на руском радију. Бриљантан стилиста, један од најоригиналнијих и најшокантнијих руских савремених мислилаца. Незаобилазне су његове студије посвећене стваралаштву Цветајеве, Платонова, Еренбурга, Шкловског, као и другим темама руско-совјетске историје и културе. Стални је сарадник и члан уредништва руског књижевног часописа *Звезда*. Превођен је на енглески и италијански језик. Добитник је Пушкинове награде за есејистику, маја 2005. године.

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ, рођен 1957. у Новом Сланкамену у Срему. Пише прозу, есеје и књижевну критику. Романи: *Мимезис, мимезис романа* (коаутор Ђ. Писарев) 1983; *Ткиво ојсене*, 1988; *Извешћјај анђела*, 1996; *Последњи ѓумач симетрије*, 2005. Књига есеја: *Пред враћима раја* (коаутор Ђ. Писарев), 2002.

МИЛОЈЕ ПЕТРОВИЋ, рођен 1934. у Београду. Новинар, објавио низ интервјуа са многим познатим личностима из света културе. Пише серије на српске теме, у којима учествују академици, професори, историчари. До сада је објавио серије: *Срби и њихова црква; Срби ѓреко Саве и Дунава у борби за јединствену Србију; Срби и велике силе; Сћранци који су задужили Србе; Социјална ѓаѓолоѓија у Србији; Духовна обнова у Србији; Срби и Немци*, итд.

ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, рођена 1954. у Фекећићу у Бачкој. Пише радове о народној књижевности, историји књижевности, драми и позоришту. Објављене књиге: *Послови и дани српске ѓесничке ѓрадиције* (коаутор З. Карановић), 1994; *Змај Десѓој Вук — мит, историја, ѓесма*, 2002; *Сћанаја село зайали — огледи о усменој књижевности*, 2007.

ПРЕДРАГ ПИПЕР, рођен 1950. у Београду. Лингвиста, ужа специјалност му је граматика и семантика словенских језика. Пише научне радове, уѓбенике, монографије и библиографије и преводи с руског. Објављене књиге: *Заменички ѓрилози (ѓрамаћички сћаѓѓус и семанћички ѓиѓови)*, 1983; *Заменички ѓрилози у српскохрватском, руском и ѓољском језику*, 1988; *Увод у славистичку*, 1991; *Поглавља из науке о српском језику*, 1996; *Језик и ѓросћор*, 1997; *Методолоѓија лингвистич-*

ких истраживања, 2000; *Српски између великих и малих језика*, 2003; *Асоцијативни речник српског језика I — од стимуланса ка реакцији* (коаутори Р. Драгићевић, М. Стефановић), 2004; *Синтакса савременога српскога језика — првота реченица* (коаутор), 2005.

ДРАГИЊА РАМАДАНСКИ, рођена 1953. у Сенти. Магистрирала и докторирала на наративним стратегијама В. Розанова, односно Ф. Достојевског. Од 1980. прати одређене ствараоце из руске књижевности, преведећи и коментаришући њихова дела (М. Башкирцева, Ф. Сологуб, В. Шкловски, М. Цветајева, есејистика М. Епштејна и А. Гениса, представници руског концептуализма, поезија Ј. Бродског, теоријска продукција Ј. Тињанова итд.). Осим превода с руског, мађарског и енглеског, у књижевној периодици објављује чланке и приказе.

ЈЕЛКА РЕЂЕП, рођена 1936. у Новом Саду. Књижевни историчар, проучава средњовековну књижевност. Објављене књиге: *Прича о боју косовском*, 1976; *Легиона о краљу Звонимиру*, 1987; *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, 1991; *Развијак косовске легионе*, 1992; *Сибињанин Јанко — легионе о рођењу и смрти*, 1992; *Косовска легиона*, 1995; *Бој на Косову — у бугарцима и ејским песмама крајког стиха* (коаутор Р. Михаљчић), 1995; *Народне песме о Косовском боју* (коаутор Р. Михаљчић), 1997; *Убиство владара*, 1998; *Генеза Хроника грофа Ђорђа Бранковића*, 2004; *Бистру воду замутили — свађа кћери кнеза Лазара*, 2006.

ДОБРИВОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ, рођен 1958. у Липама код Смедерева. Пише поезију, студије и књижевну критику. Књиге песама: *Сократи вежба несјајање*, 2001; *Хорорској нежности*, 2003. Студије: *Форма или не о љубави*, 1985; *Реторика „Златног руна“*, 2001; *Стилистика „Златног руна“*, 2002; *Реторика поезије*, 2004; *Медији и начела дијалога*, 2004; *Збивање необичног догађаја*, 2005.

МИРОЉУБ М. СТОЈАНОВИЋ, рођен 1941. у селу Дражина код Пирота. Пише студије, огледе и критику из српске и македонске књижевности, преводи са македонског. Објављене књиге: *Књижевно дело Стилеја Пойова*, 1982; *Зайлањске баладе*, 1983; *У појрази за културним идентитетом*, 1985; *Константин Пејкович и Црна Гора I*, 1987; *Сведочења и предвиђања*, 1987; *Во едраја на књижевните немири*, 1987; *Гане Тодоровски — поезија и поезика*, 1987; *Родослов*, 1991; *Од мошва до мџафоре*, 1992; *Сврљишки књижевни круг*, 1993; *Деобе и сеобе Ташка Георгиевског*, 1995; *Одзиви*, 1995; *Уобличавање прамаглине — традицијско и савремено у поезији Блажеја Конеског*, 2001; *Песник тражи песму — о поезичким питањима у стиховима македонских песника*,

2002; *Писац сџвара домовину — о самоосвешћењу македонске књижевности*, 2002; *Људско лице историје у књижевности*, 2007.

КРИСТИЈАН ШРАЈБМИЛЕР (CHRISTIAN SCHREIBMÜLLER), рођен 1949. у Астену у Горњој Аустрији. Живи у Бечу и ради као слободан уметник: писац, глумац и уметнички фотограф. Годинама је уређивао међународни часопис *Бечки редак*. Објавио књигу песама *Фаназидска жега*, 1993. и књигу прозе *Сицилијанска кухиња*, 1997. У припреми су му збирка песама *Канибалска романса* и два романа.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

САДРЖАЈ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 183, књига 480

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Милан Ненадић, <i>Црвени чош</i>	5
Рајко Лукач, <i>Достојно јест</i>	7
Дара Секулић, <i>Не може се враћити</i>	28
Лабуд Драгић, <i>Не могу да се сећим једне девојке</i>	33
Небојша Деветак, <i>Зид</i>	50
Мирко Демић, <i>У сенци њобуне</i>	55
Боро Капетановић, <i>Луџ</i>	64
Јован Премеру, <i>Уочавања у галерији Брукенџал</i>	68
Рајко Петров Ного, <i>Не шакај у ме</i>	245
Ласло Блашковић, <i>Две њриче</i>	249
Живорад Недељковић, <i>Кошчица</i>	261
Саша Хаџи Танчић, <i>Мисија мира</i>	265
Бошко Томашевић, <i>Нисам у њој антологији</i>	274
Соња Атанасијевић, <i>Прљави њослови џосјодина Буфа</i>	281
Злата Нешић, <i>Иза њмине искон</i>	287
Синиша Соћанин, <i>Седам црџица</i>	289
Драган Танасковић, <i>Руџа</i>	293
Павле Угринов, <i>Симонџа</i>	469
Вук Крњевић, <i>Коза носџра</i>	492
Здравко Крстановић, <i>Зайиси</i>	498
Драган Стојановић, <i>Почџтни дођовор</i>	503
Андреас Штајнхџфел, <i>Инђа</i>	510
Лаура Барна, <i>Клаџир</i>	519
Зорица Бајин-Ђукановић, <i>Нејрозираносџ</i>	526
Биљана Миловановић, <i>Руџе у њамђењу</i>	530
Снежана Милојевић, <i>Књџжевна њодсџести</i>	539
Драгослав Лацковић, <i>Плен џладнођ косца</i>	543
Јован Радуловић, <i>Пошџанска вређа</i>	737
Ранко Павловић, <i>Дух њјесме</i>	743
Славко Стаменић, <i>Тромџџџа</i>	748
Зоран М. Мандић, <i>Оквири</i>	756

Момчило Параушић, <i>Постоје месеци</i>	760
Радомир Дабетих, <i>Лошреамониви йси</i>	764
Илија Марковић, <i>Један на један</i>	770
Александар Шево, <i>Скице IV</i>	771
Милан Ђорђевић, <i>Удес</i>	933
Фрања Петриновић, <i>Ситуација и ожиљци</i>	940
Александар Лукић, <i>Немуштии језик</i>	948
Ивана Димић, <i>Поис имовине</i>	957
Славко Јендричко, <i>Тврд насшуй</i>	960
Кристијан Шрајбмилер, <i>Моје сасвим нормално усрано дешињство</i>	963
Борис Лазић, <i>Сам</i>	971
Зоран Б. Ивановић, <i>Лейшир</i>	972

ОГЛЕДИ

Лешек Колаковски, <i>Две расправе</i>	73
Владета Јеротић, <i>Улога жртиве, прогонителја и сјасиоца у живо- шту човека и народа</i>	83
Стојан Ђорђић, <i>Прва приповејка Павла Угринова: „Белински зид”</i>	94
Гилберт Кит Честертон, <i>Два огледа</i>	296
Јован Делић, <i>Интертекстуалност Ноговог лирског романа</i> . . .	317
Борис Петровић Вишеславцев, <i>Разноликост слободе у Пушкино- вој поезији</i>	546
Емилија Џамбарски, <i>Фикција као тумачење фикције</i>	564
Василије Ђ. Крестић, <i>Јаша Томић. Заслуужник и патриотске исто- риографије</i>	776
Илија Марић, <i>Рани радови Николе Милошевића или меланхолич- на носталгија за бесконачним</i>	796
Анђелка Митровић, <i>„Моји су и Исход и Зайд”. Оквир за порт- рет Орхана Памука</i>	815
Михаил Епштејн, <i>Стереотипика: двојност врлина и дијамантско- злаино правило</i>	983
Борис Парамонов, <i>„Доктор Живаго”: промашај као тријумф</i> . .	994
Радослав Војводић, <i>Билас у Њежосевој прајњи</i>	1002

СВЕДОЧАНСТВА

In memoriam СРБА МИТРОВИЋ	
Тања Крагујевић, <i>Картографија измичућих реалности</i>	107
Кајоко Јамасаки, <i>Светлосна обала</i>	115
Срба Митровић, <i>Без речи</i>	123
In memoriam ДАРИНКА ЈЕВРИЋ	
Митра Рељић, <i>Пашња и реч благословена</i>	126
Милан Михајловић, <i>Сусрећи са Даринком</i>	132
Анђелко Анушић, <i>Мркаљев синдром</i>	134
Милан Ненадић, <i>Ђура Јакшић, једним замахом</i>	161

Јосип Бабел, <i>Делима и љубављу ка Богу</i> (Разговор са Владетом Јеротићем)	164
Михајло Пантић, <i>Она друга душа</i>	341
Миро Вуксановић, <i>Тајна небеснице Лазе Костића</i>	343
Јован Попов, <i>О иншенијама у шумачењу: један загоњени Лазин сџих</i>	347
Васа Павковић, <i>Снивање снова</i>	353
Владимир Копицл, <i>Свети, џолишџика и фолклор — шри слике џоршшџића у Лазе Костића</i>	357
Радивој Шажџинац, <i>Rosa canina i Rosa candida Лазе Костића</i>	361
In memoriam ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ	
Томислав Бекић, <i>Посвећеник науке о књижевности</i>	366
Миодраг Радовић, <i>Зоран Константиновић — глас и феномен</i>	371
Светлана Шеатовић-Димитријевић, <i>Нова Аркадија или сан о Београду</i>	376
Светозар Кољевић, <i>Да ли љубав може нацивети свој крај?</i>	387
Матија Бећковић, <i>Времена су шешџка али модерна</i>	389
Радмила Гикић-Петровић, <i>Године нове шрезвености</i> (Разговор са Фрањом Петриновићем)	392
Миро Вуксановић, <i>Приједорска здравица</i>	591
Милета Аћимовић Ивков, <i>Чудо у језику</i>	594
Светлана Поровић-Михајловић, <i>Прџосан чун на ветровишом мору</i>	598
Витомир Вулетић, <i>Србија и Срби у очима Руса</i>	608
Лав Давидовић Троцки, <i>Никола Пашић</i>	617
Јевгениј Иванович Мартинов, <i>Русија и Србија</i>	624
In memoriam ЈАРА РИБНИКАР	
Јован Делић, <i>Из животића у шричу</i>	628
In memoriam ПАВЛЕ УГРИНОВ	
Марко Недић, <i>Писмо шријашељу</i>	632
Ненад Шапоња, <i>О граничним сџањима љубави и бића</i>	634
Радивоје Микић, <i>Уз једну шештаменшарну џоешџику</i>	641
Павле Угринов, <i>Основни џодсџицај</i>	646
Драган Бабић, <i>У сенци славе</i> (Разговор са Павлом Угриновим)	658
Миодраг Б. Протић, <i>Плодоаје за Ивана Табаковића</i>	842
Срђан Дамњановић, <i>Филозофски шреображај Ксеније Ашанасијевић</i>	849
Александар А. Миљковић, <i>Филозофџија животића Владимира Вујића</i>	855
Радован Поповић, <i>Писма шисаца Тихомиру Борђевићу</i>	865
Фрања Петриновић, <i>Пришведечки шановишџикум Виде Огњеновић</i>	872
Радмила Гикић-Петровић, <i>Превише сам нежан</i> (Разговор са Владаном Матијевићем)	875
Предраг Пипер, <i>Срџски језик и срџско шисмо у Црној Гори у свешџлу језиџког законодавсџива</i>	1023
Веселин Матовић, <i>Између хљеба и језика — без обоје</i>	1034
Славко Гордић, <i>Чшвенице и вредности</i>	1045
Данило Н. Баста, <i>Персонализована истшорија срџског народа</i>	1049
Иван Негришорац, <i>Авангарда је већ шосџала штрадиција</i>	1054
Горан Бабић, <i>Сшоредни шлавни људи</i>	1059
Одсек за срџску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, <i>О будућности националних научних дисџиплина</i>	1063

Марина Курешевих, <i>Вукашиново јеванђеље — рани сјоменик српске писмености с краја 12. века</i>	1069
Милоје Петрових, <i>Феномен свој ојстјанка српство дуђује својој средњовековној књижевности (Разговор са Радмилом Маринковић)</i>	1075

КРИТИКА

Илија Марић, <i>Владета Јеротих као читалац и шумач (Владета Јеротих, Прејоруке и прикази: религија, философија, књижевност)</i>	178
Василије Крестих, <i>Велика Србија, стварности и мити (Чедомир Попов, Велика Србија, стварности и мити)</i>	184
Душан Иванић, <i>Пси и вране или трагање за причом (Јован Радловић, Мама врана, штапа врана и деца вране; Бора под окућацијом)</i>	189
Александар Б. Лаковић, <i>Интелектуалистички концепти песничства (Раша Ливада, Песме)</i>	195
Наташа Половина, <i>Између жуљбаја вина (Миодраг Матицки, Десети за молићву)</i>	204
Славко Гордић, <i>Између књижевности и философије (Зоран Видојевић, Тромостовље, џонори, шрејшаји)</i>	207
Бранислава Шушић, <i>Поешика игре (Младен Шукало, Бавољи дукати. О Иви Андрићу)</i>	212
Желидраг Никчевић, <i>Затвореничка дилема (Уставни геноцид над Србима — Српски народ у новом уставу Црне Горе, зборник радова)</i>	217
Саша Важих, <i>Љубав из сваке слике (Срба Митровић, С Калемегдана)</i>	221
Стојан Ђорђић, <i>Без нарације (Горан Самарџић, Шумски дух)</i>	224
Тихомир Петровић, <i>Крајишка књижевна реч (Зорица Турјачанин, Лампа на писаћем столу — есеји и кришике)</i>	226
Лука Кеџман, <i>Песник и његова сенка (Зоран Берић, Песник и његова сенка)</i>	230
Јован Делић, <i>Новица Тадић — јесник леденог хумора (Новица Тадић, Незнан)</i>	403
Стојан Ђорђић, <i>Апокалипса која не престаје (Новица Тадић, Незнан)</i>	415
Наташа Половина, <i>Нека друга бесмртности (Милорад Павић, Друго тело)</i>	420
Александар Б. Лаковић, <i>Лирска белешка о граду (Слободан Зубановић, Дорћолски дискони)</i>	424
Бранислава Васић-Ракочевић, <i>Ерос ишчињавања или читање ероса (Сава Дамјанов, Ремек-делца)</i>	428
Горана Раџчевић, <i>О великим и малим стварима (Миливој Ненин, Српска песничка модерна и Случајна књига, колаж о Тодору Манојловићу)</i>	430
Ђорђе Деспих, <i>Метафизички ишменити поезије (Доброслав Смиљанић, Архив белине)</i>	434

Јован Љуштановић, <i>Савршен дармар</i> (Владимир Андрић, <i>Дај ми крила један круг</i>)	438
Светлана Милашиновић, <i>Интертекстуалности — моћна игра жанровима</i> (Милена Стојановић, <i>Поглед на пицчев радни сто</i>)	442
Миљивој Ненин, <i>Ситара добра времена</i> (Милан Јовановић Стоимировић, <i>Ланче Смедеревац</i>)	446
Олга Микић, <i>Једна рејезентативна монографија</i> (Војислав Матић, <i>Манастир Беочин</i>)	451
Стојан Ђорђић, <i>Најновија новела и давнашњи крајки роман</i> (Павле Угринов, <i>Зелено месо; Догађаји без сврхе</i>)	674
Младен Весковић, <i>Једини смисао је у шражењу</i> (Драган Великић, <i>Руски прозор</i>)	687
Соња Веселиновић, <i>Тумарање, расушости, развејаности</i> (Саша Јеленковић, <i>Елџенори</i>)	692
Лазар Чурчић, <i>Незаобилазно виђење српског шtamпарства 15—17. века</i> (Боривоје Маринковић, <i>Огледи о ситаром српском шtamпарству</i>)	694
Боривој Чалић, <i>Читалац као саучесник</i> (Лазар Чурчић, <i>Исходи и стазе српских књижа 18. века</i>)	700
Мирослава Дукић, <i>О пушовањима у XVIII веку</i> (Пушовања, зборник)	705
Даница Андрејевић, <i>Завичај и биће</i> (Милосав Ђалић, <i>Брош са крстом</i>)	709
Зоран М. Мандић, <i>Чуд(ес)не надреалистичке слике</i> (Пол Малдун, <i>Пољупци и приче</i>)	714
Јово Цвјетковић, <i>Крај естетике и заснивање онтологије уметничког стварања</i> (Сретен Петровић, <i>Деконструкција естетике</i>)	715
Андреј Тишма, <i>Креатор новој сензибилитета</i> (<i>Ich bin Kunstler Slavko Matković</i>)	718
Александар Крстић, <i>Дискурс и грешке</i> (Срђан Дамњановић, <i>Мали речник грешака</i>)	720
Младен Весковић, <i>Јасности једносавности</i> (Вида Огњеновић, <i>Прељубници</i>)	886
Драган Хамовић, <i>Још седам мршавих година</i> (Љубомир Симиновић, <i>Обећана земља</i>)	889
Милета Аћимовић Ивков, <i>Изазови жанра</i> (Владан Матијевић, <i>Часови радости</i>)	894
Александар Б. Лаковић, <i>Речи — „мале победе пролазности“</i> (Томислав Маринковић, <i>Свети на кожи</i>)	897
Медиса Колаковић, <i>Ејска јесма као уметности речи</i> (<i>Реликвије из старине: огледи о српским ејским јесмама</i> , приредила Марија Клеут)	900
Марија Клеут, <i>Тумачења усмене традиције — тексти и контексти</i> (Љиљана Пешикан-Љуштановић, <i>Ситанаја село зайали. Огледи о усменој књижевности</i>)	903
Радован Мићић, <i>Певам да брижу расћерам</i> (Душан Дејанац, <i>Банашки бећарац</i>)	905
Ратко Пековић, <i>Животи у одломцима</i> (Младен Гверо, <i>Гамбиј Јаре Рибникар</i>)	909

Мићо Цвијетић, <i>Архијелаџ сећања</i> (Милан Ђурчинов, <i>Освајање реалности</i>)	911
Зоран М. Мандић, <i>Ружевицево сликарство</i> (Тадеуш Ружевић, <i>Сива зона</i>)	915
Душица Потић, <i>Пародијска њерсејективна</i> (Џулијан Барнс, <i>Артур и Џорџ</i>)	917
Владета Јеротић, <i>Како њрашћим „Рајске изреке” Миодраџа Павловића</i> (Миодраг Павловић, <i>Рајске изреке</i>)	1093
Драган Недељковић, <i>Роман о сћарењу</i> (Добрица Ђосић, <i>Време власћи</i> , књига друга)	1096
Мило Ломпар, <i>О еклекћичком духу</i> (Јован Попов, <i>Читћања неизвесности</i>)	1110
Милета Аћимовић Ивков, <i>Сћварности, искуство и њесма</i> (Ласло Блашковић, <i>Жене њисаца</i>)	1117
Љиљана Пешикан-Љуштановић, <i>„Јадне, узвишене лућалице”</i> (Весна Језеркић и Светислав Јованов, <i>Предсмрћна младост. Анћолоџија најновије срћске драме (1995–2005)</i> , I део; <i>Историја & илузија. Анћолоџија најновије срћске драме (1995–2005)</i> , II део.	1120
Мирољуб М. Стојановић, <i>Звук као њрамера њесме</i> (Добривоје Јевтић, <i>Парабола о звону</i>)	1124
Горан Максимовић, <i>Велики мозаик срћског реализма</i> (Живомир Младеновић, <i>Срћски реалности</i>)	1132
Јелка Ређеп, <i>Нови њревод Констћанињиновог жићићија</i> (Константин Филозоф, <i>Живојћ Сћефана Лазаревића, десћоћта срћскоџа</i>)	1137
Александар Б. Лаковић, <i>Међу корицама њородичног албума</i> (Стана Динић-Скочајић, <i>Ноћ у џолом врћу</i>)	1140
Бранислава Васић-Ракочевић, <i>Осћеров лавиринћ</i> (Пол Остер, <i>Пућовања у скрћићоријум</i>)	1143
Милица Јефтимијевић-Љилић, <i>Хићостћазирање времена</i> (Жарко Аћимовић, <i>Слушћајући њрајање</i>)	1146
Добривоје Станојевић, <i>Карћићање са судбином</i> (Бранислав Јевтић, <i>Мандраџора на орфанелу</i>)	1148
Бранислав Карановић, <i>Аућори Лейоћиса</i>	233, 456, 723, 921, 1151